

**SHÜRHOZELIE MHATHUKO NU MECHÜ KELHOU RÜLI KEMIE
MOROKESUO CHIEKESHÜ DZEPHRÜ
(A Study of Socio-Cultural Reformative Attempts in the Literary Works of
Shürhozelie)**

**Thesis Submitted To Nagaland University For The Award Of
The Degree Of**

**DOCTOR OF PHILOSOPHY
IN TENYIDIE LITERATURE**

**By
KELHOUKHRIENUO SEKHOSE
DEPARTMENT OF TENYIDIE
NAGALAND UNIVERSITY
KOHIMA CAMPUS,
MERIEMA-797004**

2021

नागालैन्ड
NAGALAND विश्वविद्यालय
UNIVERSITY

(सेन्ट्रल द्वारा स्थापित अधिनियम 1989, क्लॉक 35 के अंतर्गत स्थापित केन्द्रीय विश्वविद्यालय)

(A Central University Established by the Act of Parliament No. 35 of 1989)

Campus: Kohima, Monema Dist: Kohima, Pin Code - 797 001

Department of Tenyidie

September 6, 2021

SUPERVISOR'S CERTIFICATE

This is to certify that thesis entitled **Shürhozelie Mhathuko Nu Mechü Kelhou-Rüli Kemie Morokesuo Chiekeshüko Dzephrü (A Study of Socio-Cultural Reformative Attempts In The Literary Work of Shürhozelie)** in Tenyidie is a bonafide record of research work done by Mrs. KELHOUKHRIENUO SEKHOSE bearing Regd. 672/2015 dated 12-11-2014. This thesis submitted to Nagaland University in partial fulfillment of the requirements for the award of the Degree of Doctor of Philosophy in Tenyidie literature, has not been previously formed the basis of any other degree and that the thesis as such represents original work on the part of the candidate under my guidance. Mrs. Kelhoukhrienuo Sekhose has completed this research work for the full period as prescribed under Clause 9(5) of the Ph.D. Ordinance and the thesis embodies the record original investigation conducted during the period he worked as a Ph.D. research scholar.

The Ph.D. thesis of Mrs. Kelhoukhrienuo.docx (pdf. D111958962) has been tested for plagiarism and 2% similarity is reported.

(Prof. D. Kuolie)
Supervisor,
Department of Tenyidie
Nagaland University,
Kohima Campus, Meriema

Gmail - Fwd: [Ouriginal] 2% similarity - nndas@nagalanduniversity.ac.in

Page 1 of 2

[Search](#) [Images](#) [Maps](#) [Play](#) [YouTube](#) [News](#) [Gmail](#) [Drive](#) [More »](#)
[d.kuolie@gmail.com](#) | [Google Account](#) | [Settings](#) | [Help](#) | [Sign out](#)

You have been redirected to the basic HTML version because this browser is not supported. To use standard view please upgrade to a [supported browser](#).

Search Mail

Search the Web

[Show search options](#)
[Create a filter](#)
[Compose Mail](#)[Inbox \(235\)](#)[Starred](#)[Sent Mail](#)[Drafts \(76\)](#)[All Mail](#)[Spam \(24\)](#)[Trash](#)[Contacts](#)[Labels](#)[Receipts](#)[Work](#)[Edit labels](#)« [Back to Inbox](#)[Archive](#)[Report Spam](#)[Delete](#)[More Actions...](#)[Go](#)
 « [Newer](#) 14 of about
 88 [Older](#) »
[Print](#)[New window](#)
**Fwd: [Ouriginal] 2% similarity -
 nndas@nagalanduniversity.ac.in** [Inbox](#)

Nigamananda Das <nndas@nagalanduniversity.ac.in>

 Thu, Sep 2, 2021 at
 12:25 AM

Why is this message in Spam? It's similar to messages that were detected by our spam filters.

To: d.kuolie@gmail.com

[Reply](#) | [Reply to all](#) | [Forward](#) | [Print](#) | [Delete](#) | [Show original](#)

----- Forwarded message -----

From: <noreply@ouriginal.com>

Date: Thu, Sep 2, 2021 at 12:54 PM

Subject: [Ouriginal] 2% similarity - nndas@nagalanduniversity.ac.in

To: <nndas@nagalanduniversity.ac.in>

Document sent by: [nndas@nagalanduniversity.ac.in](#)

Document received: 9/2/2021 9:22:00 AM

Report generated 9/2/2021 9:24:33 AM by Ouriginal's system for automatic control.

Student message: Plagiarism Test of PhD thesis of Kehoukhrienuo Sekhose

Document : Thesis- Kelhoukhrienuo.docx[D111958962]

About 2% of this document consists of text similar to text found in 113 sources. The largest marking is 72 words long and is 100% similar to its primary source.

PLEASE NOTE that the above figures do not automatically mean that there is plagiarism in the document. There may be good reasons as to why parts of a text also appear in other sources. For a reasonable suspicion of academic dishonesty to present itself, the analysis, possibly found sources and the original document need to be examined closely.

Click here to open the analysis:

<https://secure.ourkund.com/view/106671389-514957-957165>

Click here to download the document:

<https://secure.ouriginal.com/archive/download/111958962-386913-829691>
Quick Reply

To: Nigamananda Das <nndas@nagalanduniversity.ac.in>

[More Reply Options](#)

Gmail - Fwd: [Ouriginal] 2% similarity - nndas@nagalanduniversity.ac.in

Page 2 of 2

☒ Include quoted text with reply

[« Back to Inbox](#)

▼

[« Newer 14](#) of about
[88 Older »](#)

Search accurately with [operators](#) including **from:** **to:** **subject:**.

You are currently using 2879 MB (18%) of your 15360 MB

Last account activity: 3 minutes ago on this computer. [Details](#)

[Terms](#) - [Privacy](#) - [Gmail Blog](#) - [Google Home](#)

DECLARATION

I, KELHOUKHRIENUO SEKHOSE, do hereby declare that the thesis entitled Shürhozelie Mhathuko Nu Mechü Kelhou Rüli Kemie Morokesuo Chiekeshü Dzephrü (A Study Of Socio-Cultural Reformative Attempts In The Literary Works Of Shürhozelie) submitted for the Degree of Doctor of Philosophy in Tenyidie Literature is my original work under the supervision and guidance of Prof. D.Kuolie.

I also declare that it has not been submitted previously in part or in full to this University or any other University or Institution for the award or any degree or diploma.

Place: Kohima

(KELHOUKHRIENUO SEKHOSE)

Dated:

Ph.D. Regd. No. 672/2015

(Dr. Mimi K.Ezung)

(Prof. D. Kuolie)

HoD

Supervisor

Department of Tenyidie

Nagaland University

Kohima campus,

Meriema.

ACKNOWLEDGEMENT

The research work is carried out under the Department of Tenyidie, Nagaland University, Nagaland. I am proud to express my deepest gratitude to Prof. (Dr.) D.Kuolie my supervisor for his outstanding guidance in my research works, the deep and vast knowledge of his personality is truly acknowledged. Thank you for having faith in me and being an excellent mentor. I will never forget throughout the journey of my life.

I would like to convey my sincere thanks to Dr.Mimi Kevichüsa Ezung, Head of the Department of Tenyidie and all the faculties and staffs of the deptt for their valuable suggestion and kind co-operation during the course of my academic carrier and research.

My sincere thanks to Dr.Shürhozelie Liezietsu for being so dynamic and supportive in all sphere.

I sincerely thank my parents, sister and husband for their continuous support and encouragement at all times, without whom this thesis would never have being accomplished.

I also remember my late brother who had being so supportive and encouraged me during the beginning of my research work which remain alive in my mind throughout my research work.

Date:

Place:

(KELHOUKHRIENUO SEKHOSE)

NGULIEKETUO CAÜKO

Supervisor Certificate

Plagiarism Test Report

Declaration

Acknowledgement

THUTHE- 1: SEDE DZE

1.1 Tenyimia Diemvü Bodeko

1.2 Shürhozelie Dze Cayieko

1.3 Tenyidie Nu Shürhozelie Mhathuko

THUTHE- 2: MHATHU DORHÜKO

2.1 Mhathu Hau Bodeko

2.1.1 Kelhouzho

2.1.2 Tenyimia Kelhouzho Nu Krotho Kemeyie

2.1.2.1 Krothokrochü

2.1.2.1.1 Kikru

2.1.2.1.2 Tsanuo

2.1.2.1.3 Chienuo

2.1.2.1.4 Thinuo

2.1.2.1.5 Thepfürüna/Razou

2.1.2.1.6 Sonuo

2.1.3 U Tsiepfumia Mechü Kelhouzho Kemeyie Huo

2.1.3.1 Kenyü

2.1.3.2 Kedietho mu Kemiatho

2.1.3.3 Keshürhei

2.1.3.4 Phichümia Rhukecü

2.1.3.5 Mediernerhiekcü

2.1.3.6 U Ütsali

2.1.3.7 U Pfhe U Die

2.1.3.8 Mia Pele Mo Di Lhoukecü

2.1.3.9 Mia Pete Ketou Di Lhoukecü

2.2 Diebo-U Mvüdze Pfhükecü Kereko- Mechü Zho Nu
Kethachüko

2.3 Mhathu Diebo Hau Kemeyie

2.4 Mhathu Hau Kemevi Kemerü

2.5 Tenyimia Lhou Rüdishü Morokesuo Chaüko

2.6 Mhathuko Pie Thuthe Kechü Caliko

THUTHE-3: TSIEMHODZÜ TENYIMIA DZETHU KEMEYIE

3.1 Pou, KB Veio, Literary Cultures of India's Northeast

3.2 Kuolie, D, Tenyidie : Le Kezhü Die

THUTHE-4: TENYIMIA DIEMVÜ NU U TSIEPFUMIA MU THIE KELHOU RÜLI KEMEJÜKESHÜ

4.1 Kedietho

4.2 Phichümia Rhukecü

4.3 Kekhrie Mu Kekhoyakecü

4.4 Mhathomhachü/Kechükeli

4.5 Krütapeyu

4.6 U Pfhe U Nei

4.7 Kenyü Mu Menga

4.8 Kashükayie

4.9 Setheyie Mu Rüna Kechü

4.10 Kikru

4.11 Kitiekinu

THUTHE – 5: SHÜRHOZELIE MHATHUKO NU ZHOSA LIELIE KESÜ CHIEKESHÜKO

5.1 Ese Rhitho

5.1.1 U Pfhe U Die Dze

5.1.2 Kelhouzho

5.1.3 Diechie

5.2 Noudodze Rhithoko

5.2.1 Puo A Meho Tha Zo

5.2.2 A Puo Kekhrie

5.2.3 Methuophemia

5.2.4 Telhe Mote

5.3 Geizoko

5.4 Rüsie Rhithoko

5.5 Seyienye Dze Kepfhü Chadako

5.6 Kishükinyi/Thehithheü

5.7 Thuyie Kechüko

5.8 Kelhouzho Dze Nu

5.8.1 Thekhruothenyi

5.8.2 Nacünanyü

5.8.3 Zhorüli

5.8.4 Kechükellie/Mhathomhachü

5.8.5 U Ca U Krie

5.8.6 Krothokrochü

5.8.7 Setheyie Mu Rüna Kechü

5.8.8 Chütherhü Kechü Dze

5.8.9 Leshümhasi

5.8.10 Dielliekevi Liethomia

THUTHE-6: MHASA NGUKELIE MU THEKHADIE

6.1 Pfhü Kevo Nu Mhasa Lekellie Cayie Huo

6.2 Pfhü Salie Kevi Chaüro Kemeyie Huo

6.3 Thekhadie

KEKHROUHI LESHÜKO

PAPER PUBLICATION

THUTHE 1

SEDE DZE

1. Sededie

U tsiepfumia kelhouzho rükrie phi derei le menuoshü ro kekra rei mere phi. Ukoë kecükekrie bu khrakhru balie morokesuo-u le pekra süla shükeiraka pfhüketuo le kenounyü phi vor mo. Thenumia kietiekinu kesekecüu puo mhatho kenieputho tsiu thepfumia liro mechüphu nu mia ze kekrurhe morokesuo thau kemeyietho chü vor. Leshümhasi sikelië nu shükeiraka meyië par, mhathomhachü krei pata, miakrau-e lietho chü di kaza ngulie. Tsie sorkari lietho ngulie rete. Rüdikezhü nu kepu nu sü tieyië nunu kepu phiya derei süu sewe chülie re, süla diemvü geinu pekrulie kevi zo.

Kethu-u Dr. Shürhozelie-e leshümhasi silie keriemia puo zomonyü u tsiepfumia tei kekra nguwa, seyië liethoko nu rei puokere pete si mu nguwa. Sümho rei Tenyidie nu diemvü thu kekratho chükecü la hau kedalie.

1.1 Tenyimia Diemvü Bodeko

Tenyimia diemvü sedekelië puotei cha phi moluo, siro sedekücü rei u themia thuo sede monyü Americamia dieliekevi lietho kerietthoko thuo sedeshü ücü puya. Americamia Missionarykoe dieliekevi se vor Tenyimia kijü nu shüketuo la vorkecü nu leshümhasi se vor nko tsoshü.

Dieliekevi lietho Charles Dewitt King-e Kezei zha 25, 1881 cie Kewhira vorlie. Puoe Tenyidie si mo shierei leshüki puo pesie mhailie di süu geinu Dieliekevi zhapu-u sede morokesuo le di puo lietho-u Robi ze di leshüki pesielie üsi. Puoe Nagamia khriesako bu leshüphrü mu Assamese die kesiko nu uko petha di uko mia puo mia puo die silieketuo dorhü nunu chü üsi. Puo kimia teicie 1882 therieki America nunu la parlie mu sücie Henry

Goldsmith rei vor uko kepezalie üsi. Ge za ba di khriesamia Sarbey ücü puorei la sa vo uko kepeza lalie üsi.

Leshükiyo teicie 1881 cie dojüse tha di 1882 cie nu sede nhiecü puya. Sidi *“Leshüki hayo zha sie Kewhira Mission leshükiu chülie. Si vor di kenuotsa British Sorkari ze dzieduo di leshükiu peta zo tha di pie Sorkari Tsüwate. Leshüki sieusü tsie Kohima Govt. High School-u zo.”* (Shürhozelie, U Niedimia 15) isi. Leshüki hayo 1884 cie Tenyidieu phrü sedeta. Rev. C.D King-e thehie chü se di Tenyidie phrü. Siliezhü bu Tenyidie pie puo petha. Puoe kenuotsa leshüda rei thushü üsi. Rev. King-e mhatho sedepie u tsüshü di teicie 1886 cie Ketshüu khrü puora letatuoü di ura nu tuota üsi.

Teicie 1887 cie Dr. Sidney W. Rivenburg mu puo kimia unie Kewhira la vorlie. Tenyidieu nunu Dieliekevi zhapu chü morokesuo la puoe puo rhiechü Tenyidieu phrövüta. Puoe C.D King pesiekeshü leshükiu chü kehieketuo la kephrüdako Tenyidie nunu thukecü mhathoko rei sedelie idi khuthu se di kepfhesilie morokesuo doko nu thehie chü mhachü. Puoe Niepuu Kecha do thakeshüu thuyie chüpie Tenyidie nu shülie, tsalida puo rei chülie, Dieliekevi leshü Mathi mu Johan thuyie chüpie Tenyidie nu shülie. Súsie rei leshüki nu seketuo la Aa Aa Da thulie. Diekhuda yopuo mu Kekradie- Tenyidie kesakecü yopuo rei sa thushü. Tsali rei 100 kezie thupie Tenyidie nu shüshü. Puoe C.D King do-u medzi di Roman leshükhu nunu leshü hako thushü üsi. Puoe teicie 1922 ketso Tenyimia donu mhachüshü üsi.

Rev. Joseph E. Tanquist mu puo kimia unie 1913 cie Doshü zha 15 nhie Kewhira vorlie. Puoe ura vorlie mu metha Tenyidieu dojüvü. Puoe sidi 1918 cie tsalida puo chüshü. Puo teiki nu dieko chü kehie phikelie rei puya. Rev. Tanquist mhatho kerietuo puo liro Pesiekeshü thuyie chüpie Tenyidie nu shülie. Siro puo teiki nu Ketholeshü Kesau chü tseise parlie üsi. Rev.

Tanquist-e teicie 1939 cie Tenyidie Diemvü Houdo pesieshü. Houdo hau nu Kehoukeseu Lhoulienyü Suokhrie bu chü mu kethuu ro George W. Supplee. Tsüphrü kekrekro ro- Rüzühkhrie Sekhose, Neingulie Keditsu mu Krusiehu Belho. Süteiki C.R Pawsey Kewhira Borchaha chü ba di mhatho hau Sorkari medo ücü (approval) khashü üsi. Rev. mu puo kimia unie teicie 34 u Tenyimia donu mhachü vor di 1947 Doshü zha 9 nhie ura nu tuota üsi.

George W. Supplee mu puo kimia Ruth unie 1922, thenyie zha 14 nhie Kewhira vorlie. Ukie-e vorlie mu metha leshükiko la morokesuoko sedevüta tsiu Tenyidie rei dojü vüta. Puoe ura vorkelie teicie puo donu leshüphrücü sede nu seketuo kephrüda puo, “Kephrüda Kerieu” (A Ba Ki Puo Da) thulie. Supple-e Kewhira High School chüketuo la 1928 cie kijü khrüketuo la American Missionary Union ki kekhuohi chalie di tsiedo Rüzühkhrie Higher Secondary School keba thechüko khrülie di sünunu leshüki chü vor üsi. Supple mu puo kinumia unie ura mhachü phishü di Cadi zha 9, 1949 nhie Kewhira nu tuota üsi.

Rev. J.E Tanquist Diemvü Houdo pesiekeshüu nu Rüzühkhrie Sekhose-e tsüphrü puo chü di mhachü vorshü. Diemvü houdo hau diekhu mu dierozu pepikeshüko se leshüda yopuo chülie di nese parlie. Houdo-ue 1948 cie leshü hayo meho kesa lawa mu Rüzühkhrie-e puo thuo puo nou nyü di mezase vor thie nko tsoshü üya. Diemvü Houdo hau 1939 cie pesiekelie mhachü zo vor 1949 cie Supplee tuota mu Nagamia kijü nu seyienyieu la kebvü sierta, houdo nu tsüphrüko rei rülili di tuo mo the vota shierei Rüzühkhrie-e puo rübei zo di mhatho hau peyapfü vor 1970 cie Diemvü Houdo kesa pesiekelieu tsoshü mu sidi Houdo kesau nu rei tsüphrü chü di mhachü vorshü. Süla Shürhozelie-e **A Kelhou Dze** nu thukeshü-
“...Nagamia kijü nu seyienyie kebvükecüu la teicie 20 puo mese we Tenyidie nu mhatho chü kehiekcü nu rüli phi vorta. Hateiu nu ba hurei Kepethau

Rüzhükhrie ro kephrüdako rei thuse parlie idi mhatho hauha peta se phirlie.” (Shürhozelie, A Kelhou Dze 95) isi. Süsie rei **U Niedimia** nu thukeshü – *“Puo Ura Academy tsrho di mhathoko chü zo vor teicie 1983 tso; puoca, puoe melelie kevi ketso puo tei puo zha pie Tenyimia mechüu la mhachüchü.”* (Shürhozelie, U Niedimia 113) isishü. Puoe leshüki nu kephrüda chüketuo la se morokesuo leshüda thu phishü mu Tenyidie Diemvü chükehie phishü di 1983 cie kijüu ze kekhote. Sorkari-e phir menuo puo mhatho kevi la Kewhira Government Higher Secondary School kedipie Rüzhükhrie Higher Seconday School Kohima idi kiete. Puo thukeshü leshüdako liro:

1. Spelling and Word Division in Angami Naga (1948)
2. U Kenei Dze (1948)
3. Tenyimia Diezho Therieko (Initiatory Grammar in Angami Naga (1964)
4. Tenyidie Kesou (Idiomatic Expressions)
5. Angami Naga Folklore
6. Si Kezhü Dze (1972)
7. Dieda (Dictionary)

Houdo-u 1939- 1949 doki mhachü phir di puotei kro puo mhachü ba mo phir di 1970 cie Angami Literature Committee (Diemvü Houdo) pesie Kesa lalie. Sünu Shürhozelie Liezietsu bu Kehoukeseu chü, K.Peseye bu Kethuu mu Rüzhükhrie Sekhose bu Kinyikeseu chü idi mhachü vocketuo kedalie. Teicie 1971 cie Houdo-u za kedipie “Ura Academy” chülie. Mha hau chükecü kelev tse ukoe Tenyimia kekrekko sa bolie morokesuo le di, *“Nko Angami Literature Committee iciü rübei la mhachücü ha merethortelie mu süla Diemvü Houdo-u za tho kemeyalie di dieu rübei la*

monyü u kelhouzho peteu bo di mhachü morosuotelie.” (Shürhozelie, Ura Academy Dze 17) idi rhüse par üsi. Ura Academy Chathako (Board of Directors) idi phichümia kro puo kedapie mhachü. Süsie rei krodo kekreichü petholie di mhachü vor. Sidi thie ketso phichümia, kesimia mu krütamiakoe menuo mu pechie se di mharhü di mhachü phi vorliezhü.

Ura Academy mhatho kemeyie puo tse ‘Tenyidie Seminar’ (Tenyidie Pederüchü) idi 1971 cie sedelie. Kehou hau nu u teibou ki kepethamiako ze vor di teicie puo nu va puo Pederüchü peba di u dieu dze kepu morokesuo nounyüu se rhülie. 1972 cie ‘Ura Dze’ idi dielielehshü puo se par sedelie. Leshü hau u Tenyimia Diemvü seweda keriethe-u mu kenieputhe-u chü. Ura Academy thuo u kephrükellie puo pebalie di Kepethamia thenou mvü di u mhatho chü kenyümiako bu kephrükellie hau nunu u shüphrüramei huo kralie di se mhachü morokesuo nounyü se kephrükellie sedeketuo rhülie. Sidi 1972 cie sedelie. Certificate nunu sede. Süsie Diploma course sede lalie idi B.A mu M.A rei kephrükellie khashülie kevi chülie. Tenyidie se leshüki nu kephrüca puo chülie ketuo la Ura Academy-e mhachü vor di 1964 cie Tenyidie se Metric, khadou ker kephrükellie nu khashülie kevi chülie. 1989 cie khadou 12 morei pre-university nu selie. Süsie 1990 cie se B.A, khadou keredia ketso palie. Si vor di 1997 cie Nagaland University nu M.A, khadou keresorou nu sedelie. Teicie 2005 cie nu sede di shüphrüramei kekthotho, Doctor of Philosophy (Ph.D) chülie kevi cha khrülie. 2014 cie Ura College of Teacher Education sedelie. Süsie 2019 cie Ura Academy-e Phek District nu Razeba teibou nu Tenyidie Kepetha puo ketse sedeshülie. Teicie 2014 cie Ura Academy-e Cie 75 nyiu nyilie. 2020 cie Ura Academy pederüchü va 50 kethezie kehau idi kehouliete.

Hakemhie di u krünuoko, u niedimiako mu u kepethamiakoe u diemvü la tsiu u kelhouzho pekru mu rüguoketuo la mhachü vorshü mu chü

zo vorzhie. Süko donu Kepethau Dr.Shürhozelie-e puo zha kevithomia puo chü mhachü vorzhie. Puoe 1970 cie nu President chükelie petewa mo zo vor thie tsozhie. Puotei hako nu puoe mha kevi kekra chükeshü donu u diemvü chü kehie phishüwe. Süla D.Kuolie-e Ura Academy Cie 75 nyi Sewedau nu thukeshü, *“‘Ura Academy’ idi pethokelie ki u niedimia huo kedapie Ura Academy krüta chüshü. uko pete u senu mhachü pevi phiphi phre. Ba hurei Ura Academy President, Dr. Shürhozelie Liezietsu, ha Tenyidie leshüda thu kekratho-u. Puo leshüda thukeshüko la Tenyidie thau memie vi phi kesier sü mechü si. Süla puotei kemeyie hau nu die cali puo chieshü kenyüu liro, ‘Americamia dieliekevi liethoko Tenyimia diemvü tsia prushü, Rüzhükhrie Sekhose-e thekese sier mu Shürhozelie Liezietsu-e kiu chüpie puo shiephruoshü’ ilie vi.”* (Academy, Ura Academy cie 75 Nyi Seweda 22) isi. Tenyimia diemvü tha kekreichü chiekeshü-

1. Leshümhasi Sede Mhodzü (1880 mhdzü)
2. Americamia Dieliekevi Liethoko Teiu (1880-1939)
3. Angami Literature Committee Teiu (1939- 1970)
4. Ura Academy Mhatho Sede Teiu (1971-1988)
5. Tenyidie Seluo Teiu (1989-2005)
6. Tsie Kelhou Teiu (2006...) (Academy, Ura Academy cie 75 Nyi Seweda 20)

1.2 Shürhozelie dze cayieko

Dr. Shürhozelie-e Zhiephie zha 20, 1936 cie puo penuolie. Puoe Kewhimia, Lhisemia mu Liezietsumia puo. Puo pfu za Krusietsü Liezietsu mu puo pfo za Tuoliezihü-ü.

Puoe Baptist Mission Leshüki nunu leshü phrü sier di 1955 cie Guwahati University khronu Kohima Govt. High School nunu Metric,

Khadou ker kephrükeli nu palie. Süsie St. Edmund College, Shillong nunu 1960 cie Intermediate Arts cieli di sünunu 1962 cie B.A(Eco. Hons) chülie. 1983 cie Ura Academy khronu Tenyidie nu M.A chülie. 2003 cie Nagaland University nunu shüphrüramei kekhotho-u Honorary Doctorate Degree (Honoris Causa) ngulie.

Puoe 1962 teicie therietsa Nagaland Secretariat nu UDA chü di 1962-63 doki Baptist English School nu kepetha chü. Thinuovicha Memorial School nu 1963-1967 ketso head master chü vor.

Puo ramiako seyienye kemeza (politics) nu puo menguketa la teicie 1969 cie Nagaland Leacy kedakecü (General Election) teiu nu le mia ze keti di kuolie. Puoe puotei huo Member of Legislative Assembly (MLA) chü vor. Teicie 1974 cie rei dzieyhakeli nu kuo lalie, mu puo bu Education minister chü. Teicie 1977 nunu 1982 ketso Education Minister chü la idi puoe va thenie dzieyhakeli nu kuolie mu va puo ro mia puo ze keti mo di kuolie. Puoe 2003- 2008 ketso Planning and coordination Minister chü mu Urban Development mu Higher Education mho kekuo sa se. Sidi teicie 2008 nunu 2013 ketso Higher & Technical Education Minister chü di Urban Development sa meho. Puoe süsietsa dzieyhakeli nu mia ze keti sa mota di 2013-2017 ketso Minister puo kekuo de se di DAN chairman chü. 2017 cie puoe Nagaland Chief Minister chü. Thie ketso puoe Nagaland People's Party (NPF) President chü vorzhie.

Puoe Education Minister chü keba teiki Nagaland nu kephrüda keweke khawa di kesa se parshü, tsiu Nagaland nu leshükiko bu kephrüda ke rhe puo chü phrükecü chüshü, sümho rei leshüki chükecü ki rhiko (building construction) kesa se parshü mu sidi leshüki kesa 700 kezie chüshü.

Shürhozelie-e Tenyidie la puo nounyü nyithor di mhachü vor. Puoe mechü la mharhü mu chükecü nu puo kishükinyi kekra pepapie u Tenyimia

la mu Tenyidieu la mhachü phishü. Sürübei mo, puoe Tenyidie nu leshüda kekra thushü di diemvü chü pekra phishü.

1.3 Shürhozelie Mhathuko

Shürhozelie-e peyumia, seyie krütamia mhonu kethumia puo sa di leshü puorhi kekrekreikecü kekra thushü. Puoe leshüda thu sedekécü dze **A Kelhou Dze** nu thu di, *“Therieki we leshüda thuकेcü ha u diemvü chü penyiketuo kelev se di kethehie di leshüda thu sede, derei sidi leshüda huo thukelie sie u noukembvüu mu nounyüu parlie mu sidi leshüdako thucü u nei phi di thu vote.”* (Shürhozelie, A Kelhou Dze 100) idi thushü.süsi rei thu sakeshü, *“A leshüda thu keriethe-u ro noudo dze, **Puo A Meho Tha Zo** icüu. A dzürieko chüpahi chü di kijürü kenieu nu Japanmia ze kegeikecü mia se dia ba mu sükoe kehehou volie ro uko terhü nu kevo dzeko pu di u bu rünyü u nei se baya. A thedze süko lukihaki kenguse ba di se thedze yopuo khieshü. Mhamu noudodze me icü sü kikiro thedzu mia bu phrü mia nei volietie shikecü kelev bu u chatha di thu voya. Noudo dze thucü ha u kele tou puo nunu thu pedze vokezhü ki thu hulie lho di khawa khrie se votaya, morei u kele, hai vo ro vituo’ icü puo le parta ro tseki thulie mo tse rükra molaketa prei di thu zo votatuo. Süla u noumvü di thu vota ro huoki khisoteiluo zorei khawa khrie di thu bataya. Derei thedzu thu vo di huoki puo thela puo nu vorketa kemhie di, ‘Ci di cünunu kedipuo kemhie di methou di thu la vo ro vitie shi’ icü lelie mo di u kebou bata ro mi pemhewa di zhüpfütatuo. Zhüpfüta zorei u kelev rüdi mo di süu le zhü di zetatuo morei huoki le zhü di ‘Ci ro vitie’ icü puo lephralieta ro süu pejükewa prei di la sie mi petu lalie di thu bata morei caüko thupie zhüwa di süsie nu süu medzi di thu la vo iya.”* (Shürhozelie, A Kelhou Dze 101) isi.

Puo mhathuko Diemvü Rhitho kekrekrekkecüko nunu ngulieya, tsiu u tsiepfumia kelhouzho si salie mu setuolie morokesuo nounyü nyi di thuyakezha ngulie. Puo mhathuko nu mechü kelhouzho kemiekcü rei ngu pevi philieya. Puoe kelhouzho dze thu di, “*Kelhouzho huo liro we si vo tsolie kelho nnhienhie nunu u krü u tsiepfumia medzi kevor zho mu huo liro rüdirülikezhü teiu nunu chüpie ba salielie...*” (Shürhozelie 2005:39) isi. Puo mhathuko nunu u krü kelhouzho keviko tsiu puotei rülikezhü teiu nu mia kelhouzho kevi kimhiecü kro puo se u kelhouzho kemielie zhü shi ngulieya. Thie teiu nu kemeduonyako chü kehie philiezhüte, mechü kelhouzhoko rüdirüli phi di puotou-u kedalie rekezhü tei hau nu u tsiepfumia kelhouzho keviko si kemecülie, u kelhouzho huora puoteiu krutou nu lelie mo kebara mia kelhouzho keviko rei peviepie u kelhouzho balie di lhoulieketuo merüyawe.

Kethu-ue puo nounyü nyi di leshüda thuyakezha mhie di ***U Tsiepfumia Rüve*** thukeshü nu puo nounyü puo tse- “*U bo u mie si mota ro mha kezatho puo pejüwate. Mu sita tse u kelhou hauha chadzü meluo kemhie puo zotalie vi, süu dzü bu kehoukipuorei kenou pfütalie vi. A süla phichümia dahouko geinu thedze pu bayakezha die kemeyie huo kengulie di se leshüda kecü yopuo “U Tsiepfumia Rüve” icü hayo thushü. A kemerü hasie u nuonuoko thedzeko ha pfhü pesou di phrü vocü ki mhanuü leshüda hayo nu khuthuko yopuo kenie rei zasi uko khruohilie üro süsü a kemengu-u zo mu huorapuo silie mecie nhiecü rei pele.*” (Shürhozelie, A Kelhou Dze 103) idi thushü.

Tenyimia Diemvü thie puotha kerükrie puo nu parkelie hau phichümia kro puo u rhie chü mhachü kevor puya. Phichümia diethomiathokecü süko kelhou dze ***U Niedimia*** icü leshüda puo nunu thushü. Leshüda u thukecü, “*Tenyimia diemvü dze meho menuo kevo ki phichümia kro puo u themia*

khrie ketho chü di mha kekra chüse vor thie we se keba tha hau tsoshü. Themia süko a lisiko thu kengupie leshüda puo, “U Niedimia” idi thulie.. Keriemia kelhou hakoha diethomiatho phrecü la haha phrü ro khriekesamia kemevi huo nyulie meciecü pele.” (Shürhozelie, A Kelhou Dze 103) isi.

Kethu-ue teicie 2011 cie **Kerheimvü** icü leshüda puo thushü. Puoe puo leshüda hau thukecü dze thu di –“*Phir menuo a leshüda ‘Kerheimvü’ icü kecü yopuo thushü. Leshüda hayo nu u Tenyimia pfutsanuoko mhasi mu nacünanyü nu chü kevor dze kro puo kengupie thupie ba. Leshüda hayo nu u pfutsanuoko mhasi kesou dze khrüphrü mu thenyi shükhrekecü ha kedipuo kemhie di le kekhielie shicü dze thu. Süsie rei thakie kekrei puo ro, tsiedo kehou krütamia puo bu Rev. chütuoü ro Rev. kekrei puo bu vor di puo rüheya (ordain). U pfutsanuoko mia puo bu Phichü (zievo) chütuoü ro phichü kekrei puo bu vor di puo rüheya. Rühe lie mo di Phichü (zievo) chüya mo. Haha u tsiepfumia zho mu tsie kehoumia zho puo kemhie toucü ngulie. Süsie leshüda hayo nu Phichüja, rühaja, teicie nu penieko, niewe, niesa hako pete ngulietuo. Mha kesa puorei mo derei tsie teiu nu pete rei Khristamia chüte mu süla miapuorei nanyü hako chü laketuo nu ba moketa la hakohs pete thedze üdi kiekecü rübei zotatuo. (Shürhozelie, A Kelhou Dze 103,104) isi.*

Puo mhathuko/Leshüdako hakhro thushüzhie:

Khuso	Leshüda	Teicie
1.	Puo A Meho Tha Zo	1981
2.	A Puo Kekhrie	1992
3.	Methuophemia	1993
4.	Telhe Mote	1994

5.	Üca- 53	1982
6.	U Teiki Geizo	2011
7.	Thenou Rütso	1993
8.	MKS Dieda	2001
9.	Diechie	1987
10.	Diekhu & Dierozu	
11.	Tenyidie Dze	1992
12.	Jisu Kepenuo	1979
13.	Daniel Mhie Thepfulie	1989
14.	Jakob mu Puo Nuonuoko	1989
15.	Jüketa Nuo-u	1989
16.	Ruokuothopfü	1972
17.	Nehemiah	1994
18.	Peli	---
19.	Mehouviü- Morüsa	1992
20.	Teikado Kedukhri	1982
21.	Rüsie Kedoju Kepetha	2002
22.	Ketho mu Keyu	2002
23.	Khepulie Do	---
24.	Thehou Rüsie	2004
25.	Kijürü Kenieu Bouhou I	1992
26.	Kijürü Kenieu Bouhou II	---
27.	Kijürü Kenieu Bouhou III	1994
28.	U Themia Dze Bouhou I	2007
29.	U Themia Dze Bouhou II	2010
30.	U Themia Dze Bouhou III	2014

31.	Pejokewau	1993
32.	Raruonuo ungo-kijü nu kevo	2015
33.	N Kelhou Rüdilie Vi	2002
34.	A Vor...A Mia Ze Kerüchü...A A Neilie	2001
35.	Kesiachü & Ruochü	2001
36.	Johan Dieliekevi	
37.	No Penuo Kesa La Morosuo	1993
38.	Gandhi Dze	1993
39.	U Kelhou nu Ketsokecü Kezhathoko	---
40.	U Tsiepfumia Rëve	1982
41.	Phousanyi	1981
42.	U Neidimia Dze	1989
43.	Ketholeshü Rünako	2014
44.	A Ra Kezivi	1984
45.	Yuwe	1996
46.	Kerheimvü	2011
47.	Khedi Baptist Kehou Dze A Lisi	2018
48.	A Kelhou Dze	2019
49.	Ura Academy Dze	2020
50.	Lest We Forget	

Puoe teicie 2020 ketso Leshüda 50 thuwate. Siro leshü thu sa ketuo le keba la, “*Peso gei kebau-e teicie huo sa pie a thepushütoü ro a leshüda huo sa thuketuo le bawe.*” (Shürhozelie, A Kelhou Dze 104) isi di **A Kelhou Dze** nu thu sashü. Puo mhathuko nunu u themia bu kemevi ngulieyakezha

mhie di vorketuo teiko nu rei puo leshüda thu sashüketuo merüya mu süko
geinu kemevi ngu salieketuo pelewe.

Kethuu mhathu hako nu bahurei diemvü rhithoko nunu u kelhouzho puorhi
kekreicü nu kemiekeshü ngu philietuo. Mhathu riehau nu diemvü rhithoko
pemvü di keputuo.

THUTHE 2

MHATHU DORHÜKO

2.1 Mhathu Hau Bodeko

Tenyimia liro Nagamia Seyie zakieko donu kekratho-u. Tenyimia kelhouzhoko vi ketho ürei themia lhou rüdi seiyacü la Tenyimia rei cha neiü nu rüdi phite. Zhoue kekra khawa mu zhosa kekra medzi morokesuo teiu vorte. Kepu nu zowe sewe chükelie cha tsa phi, süla diemvü mhathuko nunu chiekeshüko pfhüpie diebo-u petholie di pede mhathu hau chüzhie.

2.1.1 Kelhouzho

Tenyimia ha puo kelhouzho rükrie phi ücü kepuya. Mia puo kelhou nu kelhouzho ha meyie phi kekreamonyü süko we puo zasi puo zokecü la. Kelhouzho kevi-e mia puo zhorüli chü pevipie puo bu themia kevi, peleliekesü themia puo chülieya. Mialiu kelhou nu kelhouzho kemeyie mhie di mechüu kelhou nu rei meyiethor zo. Kelhouzho kevi mechü-ue sekeliie geinu puo themia kepekro vi mu u nei di seyie kevi puo chü balieya. Kelhouzho ca **Tenyidie Dze** nu ngukeliie- *“Süla kelhouzho ha themia kro puo puo zha kerhe di kepekro di lhou di se kebako pete zo; sükosü, u ba u zhü mu u dzie mhathoko, nanyü, u pfhe u nei, u ütsali ikevo pete u kelhouzho zo.”* (Shürhozelie, Tenyidie Dze 40) isi. Süsie rei thu sakecü-

Kelhouzho huo liro we si vo tsolie kelho nnhiennhie nunu u krü u tsiepfumia medzi kevor zho mu huo liro rüdirüli kezhü teiu nunu chüpie ba salielie ivorkecü ngulie. Kelhouzho kesa sedekeliie hakoha puotei kekrekreikecü nu niakiluomia huo lhou kesier tei ze chükelie pekraya. Kelhouzho hakoha kepekro di lhoukecü nu seyakezha zho rei nyi mu nacünanyüko nu seyakezha zho rei nyi. Nanyüu geinu

mehoshü zorei nanyüu krei, u kelhouzho se nanyü khiekecüko krei iba. (Shürhozelie, Tenyidie Dze 39)

Tenyimia kelhouzho nu mia ze kekrothokecü ha se kemeyie seya. Kekrotho di lhoukecüe themia kelhou nu mhatho keriethe mu kemeyietho puo, kekrothokecü nunu kelhouzho kevi se mu silieya. U tsiepfumiakoe leshümhasi jü zorei kekrothokecü nu diethomiatho, kedieze, phichümia rhu mu pecü se di phichümia die zekecü geinu kelhouzho keviko pekru mu rüguo se vor, tsiu siro huoniehüo ze kepekrocü geinu kelhouzho keviko silie mu se u zho chü lhou vor. Süla kehoupuorei kelhouzho pekru di se lhoushü morosuo.

Mia ze kepekro di lhoukecü nu mechü kelev meyiethor zo. Seyie puo nu kelhoukoe kechüu chü, kepuu pu, kesiu si, kele puo le, idi zho puo medzi di lhouya. Mechüu vikeli nunu themia lhou u nei mu khrukhrelieya.

2.1.2 Tenyimia Kelhouzho Nu Krotho Kemeyie Kro Puo

Mia puoe vi se ba rei mia kekhuohi se morokesuo tei voryakezha mhie di huoniehüo se morosuoya. Siro mia u se morokesuo teiki morei mia chülie re ketha ki mia khruohikeshüe mha kezhathe puo zo. U tsiepfumiakoe thenou mhasi vithor di kekrotho vor zo. Uko kekrothokecü hau le pezha seya, süla kejüketsopfhümia morei u lhe u lhou kesuomiako pete rei kenyi kevimiako ze kemhie di keze krotho chü lhou vor, kekreamonyü ukoe kekrothokecü nu khadou kekrei di kerünüo kerükrie chü themia kho kekriya kemo la.

Tenyimia kelhou zho nu... mia puo puo thuo mhanyi ba morei vi ba rei puo pfu puo chienue puo thinue morei puo ramia ze kereirhelie mota ro puo sa phrü motaya... Mechü nyie nu mia puo puo thuo mhasi

ba rei puo mechü kelev se mo di puo medo chü mia ze pfhetseipfhekho chüwaya mo. (Sorhie, Tenyimia Kelhou Bode 10) isi.

2.1.2.1 Kikru

Themia kelhou nu mia puoe lhou sier krotho kekrekrekkecü nu mia ze kepechükepekro di lhouyakezha krotho keriethe-u sü kikru krotho zo. Kikru krotho nunu mia puo shie phruoshü mu puo kelhou kese tseishüya mu sidi themia süu bu kikru krotho kesa puo sedelieya.

Kikru puo nu puo krü puo nuo keze kevatho baya. Kikru hamhiecü puo nu uko puo-ue kikru tsüu, puoca, puoe puo kikru va kraya siro kikru nu mha kemeyie pete pepituo. Siürei puoe methuokehou nunu mha sükemhieko chüya mo derei puoe menuo se di mhale, mharhü di mhako kekha morosuoya. Sümho rei puoe puo thino, razou siro puo seyie nyieko rei peyapfülieya. Kikru zuopfü thau rei meyie seya, kekreamonyü mia puoe mechü nu zivilieketuoe puo kikru nunu sedeya, siro mha keviko kikru zuopfüe puo nuonuoko pethayakezha la. Kikru zuopfüe kikruu la se morokesuo mhaphühmaliekcü nu puo nupfu khruohiekcü rübei zo mo, derei puoe kitiekinu mhako mehomenuo se di puo kikruu bu kezevi tsiu puotou nu baliecü leya “*Siro kikru krünie-e mesa kemo, kerügu vie, dietho kemo vie kemhieko se vor u nuonuo bu cü mu krie ro u nuonuo reikewa prei seya*” (Neichüriazo, Tenyimia Kelhou Dze 45) isi. Kikru nu thenuthepfunie-e kedzünga mu shürhei se di unie kikru se sierya. Unie nuonuoko rei u krü khrie, rhu, u thuo u mese-u chü di u krü khremerü di lhouya. Phichü sierlie ro u peliko ze kilie thoko chü di u krü bu u la rüülieya. Siro “*Thevü puo chacükecü nu kikru tsüphrüko pete uya ngu phrelieyakezha mhie di, mhathomhachüko nu shierei kikru nu nhicuthoyo nunu vo phichütho-u ketso mhathomhachü nu puo mese nyi phreya.*” (K. Sekhose 6) isi. Kikru krünie-e

petha morokesuoko unie nuonuoko pethashüya siro unie nuonuoko rei süko pete si tou, medzi tou di lhouyakezha la kikru-u nu thenoukembü kelhou se lhouya. Hamhie di kikru puoe kelhouzho kevi kekra se u nei di lhou voya.

2.1.2.2 Tsanuo

Tsanuo krotho hau nu themiakoe kenousi pevithokecü krotho puo. Tsanuo u puotsa/pfutsa kerhekecü mu zha pengou senyüko. Mia puo geinu lhou kevor nuoyie diau ketso üse tsanuo isiya.

Tsanuokoe thehethiehiko nu mu kesuokesiako nu kepfhü mu kekhuohi phiya. Mia puoe shürho mo di puo mhathoko chülie re bata ro puo tsanuoko thuo vo puo mhathoko kekhuo di chüpie puo tsüya. Süsie rei keneiteiko nu morei thehethiehiko nu tsanuokoe keriethe chüya. Siro tsanuo nu mha u keneitho puo sü u tsanuo nu ketsakechieko khrie, rhu mu khruohi phiya.” (K. Sekhose 8) isi.

Hakemhie di Tenyimia tsanuo krotho nyiya. Uko u kiülie kerheya mu kekhuohi, kekhoa di keze tsanuo krotho chüya.

2.1.2.3 Chienuo

Tsanuo se dia morei sü kezie rei kesapie chienuo puo chüya. Uko chieu kerhecü la chienuo isiya üsi. Chienuo mia puo geinu lhou kevor nuoyie pengou mhoko üsi. Uko kilie kerhekecü rei tuoya. Rüna kekrei rei chienuo huowe kemhiekecü rei siya. Sükoe u dze kepu la kevoko nu keperocü silieya mu süla kepenuo, kepfhü mu kemiekhrie phicü chü laya.

2.1.2.4 Thinuo

Chienuo kekriekecü dia pengou morei sümho rei kesapie thinuo puo chüya. Thinuo pete nu rei u dahou, zieke, rüzie, dzükhau, kharu hakemhieko

ba phreya. Mechü mhathomhachüko mu morokesuoko nu thinuo nunu themia kedaya. Thinuo krotho pete rei u thuo u krüta ba phre di morokesuora süko bu mezaya. Themia pete rei u thinuomia la thehie chü mhathomhachüko chü mu kelhouzho keviko se lhouya.

2.1.2.5 Thepfürüna/Razou

Themia kepekro di lhoukecü nu tsanuo, chienue mu thinuo zo kemo thepfürüna hau rei meyie se. Thepfürüna kechü nu krotse kekreibü nunu kekrotholieya. Rüna puoe thinuo kekreibü dia pengou rei keze krotho chü di lhou baya. Rüna mechüu chüterhü kechü nu, kharu shükecü tei, rüzhü, kidakinyi kechü hakemhieko nu kekrothoya. Kekrothokecü pete nu rüna krütamia mu phichümiako thuo mechüu cha tha mu ta ze di mhachüya. Themia pete rei phichümia mu krütamia rhukecü geinu mhathoko chü khrielieya.

2.1.2.1.6 Sonuo

U tsiepfumia kelhou teiu nu we u sonuo rüna rei ze kesikhre tuoya bahurei terhümiavimie mu khriesarüü chü u razou tshe pfü kebamiakoe u sonuora zayie chüya. Phichümia pucü ‘*Thenumia sü u cha u ro shie*’ iyacü mhie di thenumiae kiya u sonuo rüna nu vocü kra phi. Rüna khrietho rei u sonuo rünamia ze kekhrietho pekraya, tsiu morokesuo teiko nu u sonuo rüna u khruohiya.

Tenyimia mechü kelhou nu hakemhie di krotse kekreibü nyi. Kayieu nunu kekrothoyakezhako tse kikru, tsanuo, chienue mu thinuo krotho, tsiu rüna nu krotho kekreibü tse terhüba, khriesarüü, thetshüpelikrotho hakemhieko baya. Uko u kelhouzhoko se pecü di krotse kecütho nunu vo mechü kelhou nu keze puo chü lhou u nei kevor dze puya.

2.1.3 Utsiepfumia Mechü Kelhouzho Kemeyie Huo

Kelhouzho kekra keba donu kethuu mhathuko nu hako penou di thukeshü ngulie- Kenyü, Kedietho, Keshürhei, Phichümia rhukecü, Mediemerhiekecü, U ütsali, U pfhe u die, Mia pele mo di lhoukecü, mu mia pete ketou di lhoukecü.

2.1.3.1 Kenyü

Utsiepfumia kelhouzho nu ‘kenyü’ ha le kemesi phiya mu süla die hau geinu themia lhou puotou chülieya üsi. Kenyü icü die hauha mia yopuo nhicu baluokecü nu se puo petha di puo bu puo kelhou nu die süyo rünyüshü mu puo kemichie mu ze morokesuo lelietaya sidi puo zho chü petseipie puotou nu shülieya. Themia ha u thachü mu u kevi kekrei, u mhale kekrei iyakezha la mia puorei vi tsei mo. Sükemhie di “*Mhamu themia mu themia me icünuo-e u kesikele/ kerhü kemedo ikevo khe, u thetsera die phra kepfhenyü reilie thenyümo sierya. Sishierei pupie phi ‘kenyü’ mvüketa sie süsü mho themia diepu ba kekrei tuo mo mesataya.*” (Khrieü 11) idi kethupfü Khrieü **Zhozho** nu thushü. “*Süla die hauha nanyü gei mo di themia kelhou peteu gei kepetha die kezhathe, pu pedzütho mu silie kerüütho puo mu die hau geinu themia lhoupie puotou chü vor.*” (Shürhozelie, Tenyidie Dze 42) isi di **Tenyidie Dze** nu Shürhozelie-e Kenyü ha themia la kepethadie kezhathe tsiu süu nanyü geinu kemo pushü.

2.1.3.2 Kedietho Mu Kemiatho

Lhoukeriemiakoe kedietho mu kemiatho hanie se pecüthor vor kekreamonyü kedietho mu kemiatho kelhou-e puo therhu kezhathe mu puo peyu kerükrietho puo zocü la. Khrieü Sekhose-e **Zhozho** nu kedietho dze

thukecū, “*Kedietho kelhou mesa, zivi, thengu, manyi, yavi nyü mo, mia mezhie si, kevi mu kesuo si kekrei, ketheza morei kethera mo, kepu nu diepadiele jü, dietho phra rürei mo, thenou kedietho-u puo mhatho kediethotsatie tha seiyacü la kekuo mu therhu hanie kenienie krakelie themia kedietho-u chüya.*” (Khrieü 55) isi. U tsiepfumiakoe huoniehüo gei diethocü la kepekro u nei vor. Dietho mu miatho di lhoucü la huoniehüo pele phi di lhou pecü phi vor, mha pete nu u khre u ra chü lhou, mha pete nu u thepfu nyi, mia u prei, keze rüna chü tshüimhieidi lhou vor. U nei kemo huo nyita rei, puotou kemo huo nyita rei dietho kepuwa di süko rükra mo lataya üsi. Süla, **A Ra Kezivi** nu thukeshü- “*Kesuo puorei uko nou tuokemo kemhie; kegei rei tsa mu tsa chü di kegei mu tseita ro mha pete rükra motaya üsi. Yu mu nyü, cü mu krie tsiu sodu dze lepie u nou kemezhie moto di meluolo di lhou.* (Shürhozelie, A Ra Kezivi 3) isi. **Tenyimia Kelhou Dze** nu Neichüriazo-e, “*U Tenyimia kedietho kelhou hako pete ngushü di kekramia puo puo za Johnson, teicie 1880 cie pukecü “Tenyimia kedietho kelhou hakoha Khristamia kelhouzho ketho-u te”* (Neichüriazo, Tenyimia Kelhou Dze 87) isishü.

2.1.3.3 Keshürhei

Keshürhei sü chüümo mele nunu le pekraya. U tsiepfumia mhale nu mhachü moro menga, u thuo uva dylie moro menga, mia kro kro sei mo ro menga, penie-zhava ki zo mo ro kiba menga, iya. Kehoupuorei mia dzü kemenga chüwa molieketuo leyacü la shürhei di mhachü mu mia krokroya. Liecielierhie chü di u vapiécüyakezha kelhouzho-u nu we keshürhei hau se morosuothor. Sükemhie di u tsiepfumia we shürheithor phre di u kiliethoko chü tsiu chükelie rübei monyü mia mhodzü u mhathoko chükelie leya üsi. Süla ukoe shürhei kekie vor zokecü lelie vi.

2.1.3.4 Phichümia Rhukecü

Phichümia rhukecü hauha rei kelhouzho kemeyie se puo. Mia puoe puo kelhou nu sikelioko se nhicumia pethaya mu süla phichümia die rünyükeliemia kemevi ngulieya. U tsiepfumia kelhou nu hau meyiethorcü la mha huo si tso mota rei phichümia ketsoya siro mechühouko nu rei therhupie phichümia tsüya. **Tenyidie Dze** nu ngukelie- “*Niaki kele tieki rei phichümia pfhe rünyü morosuo’ iya. Die haha mhasi se di pu, kekreilamoü u themia ha mia u ki kepuu ki rei u thuo ngu di pelelie morei u thuo bie di silieta ro mhasi süu kemetetho.*” (Shürhozelie, Tenyidie Dze 43) isi. Phichümia ba ro mhakehoupuo nu rei khrukhrekecü baya kekreilamonyü phichümia rhu mu uko die ze di lhouyakezha la. Süla kethu-ue **A Ra Kezivi** nu thukeshü “*Ketsatomiako, tsüpoumiako rüna nu kra keba ha u rüna rütso kezivithowe. Kekreilamonyü phichümia kebara kemenuo, kekhrie shügeshühiekecü bayakezha la*” (Shürhozelie, A Ra Kezivi 42) isi.

2.1.3.5 Mediernerhiekecü

Mediernerhiekecü ha rei u kelhouzho nu mha kemeyie se puo. Themia mediernerhiekecümia we mechüu tshe pfüya. Tenyimia mediernerhiecü la puocapuola meyiie phi kemo die kro puo rei se kerüchü u nei phi tuoya tsiu mediernerhiecü la keyukenyü mu kediedokecüko pu di thedzü va pezie, kepekro u nei phi tuoya. “*Mediernerhiekecü mu süu geinu keyukenyü se keparko ha thedzü kezie mu u nou mesa di chüimhieikecü kelhou puo thashü.*” (Shürhozelie, Tenyidie Dze 44) idi Shürhozelie-e thushü.

2.1.3.6 U Ütsali

U tsiepfumia kelhou nu thepfhetheü, ütsaliko rei se kemeyie phikecü dze siya. Ukoe penie teikiko, thekruothernyi teiko rübei zo mo derei mhathomhachü chükecü teiko nu rei thepfhe chü di u mhatho chü kepekro u nei, tsiu mithu pfhecü ki zorei thupfhe ü nyi idi mhatho kekrekrekrekü Pete nu puo pfhe kekrei baya. *U üko miali pfhe rei mu miakra pfhe rei nyi phre mu mhatho kekrekrekrekü Pete nu puo pfhe kekrei baya. Ha geinu mehoshücü u kelhouzho-u rükrie se, kekreilamoü mhatho rhiu geinu thepfheu se par mu puoe kekriu ki puo ü kreikhrokhrocü ngulie.*” (Shürhozelie, Tenyidie Dze 44) idi **Tenyidie Dze** nu thu lashü. Mhathomhachü teiki rübei kemo puotei huo nu thepfhetheü chü di kerüchücü chüya üsi. Süla **A Ra Kezivi** nu “ *U Tenyimia zho mo sekecü puo liro ü chükecü ki utie pie pulie u zie jükecüko rei tsiu huohuo ngupie uneikecüko rei Pete pupie ü chü lalieya.*” (Shürhozelie, A Ra Kezivi 13) idi thushü.

2.1.3.7 U Pfhe U Nei

U zasi kemeyietho puo tse u u pfhe u nei. Sükemhie di Tenyimia rei u pfhe u nei ha se kemeyie tsiu ketherhu phiya. **Tenyidie Dze** nu ngukelie- “*Pfhemenei ha seyie kelhouzho kerünuo kerükrie thashüya. U Tenyimia thenumia pfheneiko ha meho menuo vo tse sükoe thenupfü va kezivi mu puo va kemesa, derei sükoe puo va kerüsou moto di puo va kemete mu puo ngu kemiathokecü rhiu ngulie. Sükoe thepfumia bu thenumia ngupie puo nei derei puo ngupie puo rhulieketo rhiu nunu se par. Themia puoe puo kele rükrie liro puo mharhüu puo rhi rükrieya. Sükemhie thepfumia ha rei puo rütsonyie re se mu puo rhiu mehoshü tse puo rütsonyieko puo va kerüla mu puo va pekuopeyhoya.*” (Shürhozelie, Tenyidie Dze 45) isi. Süsie rei thu sakeshü- “*Americamiapfü mharhiyakezhamiapfü puo (artist) vor Delhi nu*

Nagamia rheitho keze ki nunu Loramhoushü puo ngu puo ngo di meho seta. Sidi puoe pukecü, 'pfhe hauha puozie kekra, ketei mu kemerie se chükecü hauha hieko mharhiyakezhamia mhodzüki puozie kevazhü kemotho kro puo se vo kesa pie chü kezivi se lakelie hauha mha ungo puowe.'isi shie." (Shürhozelie, Tenyidie Dze 45)

2.1.3.8 Mia Pele Mo Di Lhoukecü

U tsiepfumia we thie mu thie se morokesuoko rei u thuo u la tsei babakecü ngulie. Ukoe mia puopuo kelhou nu puo thuo puo la thie mu thie se morokesuoko chülie di mia pele moto di lhoukecü dze siya. Mhachaki nu seyakezha manyamhara kecü nunu vo kezatho ketso thepfumiako thuo chülie, thenumia thuo zotsha cielie di pfhemeneiko chü phrelie, ganyagarako, lhacülhaleko pete ciecüciekrielieya. Mia puo kenie rübei chülie kere mhathoko u siezedzürie, u siezanuo tsiu u khriethokhriechümia keze kekhuohi idi ki shie dzüye puo du shie, dahou puo pfhe shierei pete kekhoa di mialiu vie rei mechüu vie rei chü kevor dze silieya. Süla kejü donu rei uko nou rüütshüüi vor üsi.

2.1.3.9 Mia Pete Ketou Di Lhoukecü

U tsiepfumia kelhouzho nu mia pete ketou di lhoukecü, puoca nu kezha kecü jü di pete ketou mu puo chü di rüna chü lhoukecü hau meyie mu u kenei se puo. Uko donu kenyei kejü sü chü di lhou shierei mhakenyi-ue mhakejüu peseketuo ca ba mo. Kejüu rei, kenyei rei u rükhrudzü se u krü u khruokeshüko chü di u va peliecü u teitso chü, u therhu se vor üsi. Siro huomia u thuo u kuo u hie pie u krü u rhuokeshü mho rei ba sakeliemia u therhu kra salie ivor üsi. Süla **Tenyidie Dze** nu kethu-ue thukeshü- "*Shürhei di puo krü kilie perawa mo di lhoukelie sie sü mia puo telha chü 10 pfhülie*

mu kekreamia puo chü 2 pfhülie shierei süla unie therhu ketou mota mo. U rhie chü di chü kezhiumia ngu tsa rei kra rei puo therhu mia de vor zo.” (Shürhozelie, Tenyidie Dze 54) isi.

2.2 Diebo-U Mvüdze Pfhükecü Kereko- Mechü Zho Nu Kethachüko

Kelhouzho kekreikecüko donu ‘die’ ha mha kemeyietho puo. Die kerhekelie geinu kepfhesilieya, kepfhesikelie geinu kenousi, kenourhelie mu sidi keze puo chülieya. ‘Die’ tse cayie kenie khronu kepulieya- tieyie (oral), mu khuthu (written). Tieyie Diemvü liro kepu nunu thedzethemieko, geizo hakemhieko nuoyie puoe kepukeyiepie nuoyie kekreiu tsüshüshükecü, tsiu kethukeru nunu keyie, pekrukeshüko tse khuthu Diemvü. Tenyimia Diemvü nu tse khuthu sedekelie puotei cha phi moluocü la kethukeru nu u diemvü tsa phi baluo. Süla thedzethemie kekra thulie moluo. Tieyie Diemvü nu tse thedzethemie kepukevo nu huora kekreikecü tei nyitaya, huora le tso di kepulie motaya, phichümia kekra si ba rei pu kerozulie motaya, hakemhie di puokere kekra bataya.

Diemvü Lisidze leshüda kejü la mia diemvü nunu thuyie kechü nu puo kere nyitaya kekreilamonyü u seyie kelhouzhoko mia kelhouzho ze kekreicü la mha kemeyieko vatsha tsolie motaya tsiu thuyie kechü nu diemvü ziviko huo pejüwaya.

2.3 Mhathu Diebo Hau Kemeyie

Diemvü mhathu hau nunu mhasi kesa pfhüse parlieketuo merüya. U tsiepfumia mechü kelhouzhoko pfhü pesoushü mu thie teiu nu se puokru philie kemoko kemieliiekcü kemerü puo. Mhatho hau geinu kephrümia bu

kethuu mhathuko pfhü pesou sa nyükecü mhonu phrü u neikuo salieketuo. Süsie rei mhathuda hau geinu Tenyidie diemvü chü kehielietuo.

U die nu hako thu pedekelieko pete mhasi cha kekreiko khoya pevilie vi, kekreilamonyü mhathu hako tse die kekrei nu mhasi kesa kepfhüko bodeu zocü la

2.4 Mhathu Hau Kemevi Kemerü

Tenyidie Diemvü ha medzü phi baluo. Kethumia rei tsa phi, süzo kemo kethumia mhathuko rei phrü pedeikecü ba motoluo süla hau kedalie. Mhathu cayie hau mhirüko liro:

- i) U tsiepfumia mechü kelhouzhoko keputuo.
- ii) Mechü kelhouzho keviko pekrutuo.
- iii) Thie teiu nu mechü kelhouzho huo kemiekecü keputuo tsiu zhosa chiekeshüko lielle morokesuo ca keputuo.
- iv) U diemvü chü kehieketuo cha huo chiepie keputuo.

2.5 Kethukeru Dorhüko

Mhathu hau thukecü nu kethu-u, Shürhozelie leshüdako mu kethu kekreamia mhathu, kelhouzho-u pemvükecü puokruko meho keduo di cabo kekrekreikecüko chiepie thulie.

Mhathu-u bu mecülieketuo la chatha leshü Modern Language Association (MLA) medzi di thu.

2.6 Mhathu Riehou

Shürhozelie mhathuko nu, bahurei Diemvü Rhithoko nunu pekra di chiepie kepushü.

2.7 Tenyimia Lhou Rüdishü Morokesuo Chaüko

Thie teiu mehoshü ro lhou keriemia teiu ze puotei kekrei penyate. Dieliekeviu mu leshümhasi vor nko tsokelie ze kelhouzho kekra rüdi parte. Mhakekra nu u tsiepfumia kelhouzhoko puokru kemoko medzilie suote, puoteiu ze rüdishü morosuote. *“U tsiepfumia zhoko pete vi phre zo molie vi. Mhokuo la huo tsü huo vo zie kevor teiu mu puo zho-u üse vi ülie kenjü. Mesalie si mo di lhou kevor teiko üse vi ülie kenjü.”* (Shürhozelie, Tenyidie Dze 53) isi. Mia puoe rüdiyecü puoca kekrekrekciü nunu rüdiya- huo we le di rüdiya derei huo we le phi mo di rüditaya. Thakie puo tse leshüphrü keriemiake miapuorei u bu pfhemenei kese zho pu mo shierei u kepethamia dorielie di tephrie neirha menei mu sari sete nhie iya. Hakemhie di mia kelhouzho kekra le tso mo di pevielieya mecie. Siürei u kelhouzho puokru phi kemoko kedilie di mia kelhouzho keviko sü peviepie u kelhouzho ba salielie morosuote kekrekrekciü **Kerheimvü** nu thukeshü *“...derei tsie teiu nu mia khrüthemvü gei vota mu nko thekhrü phrüyecü dze puo pu di keti ba ro mia u kre phi zotie...”* (Shürhozelie, Kerheimvü 14) isikecü hau nu mechüu bu mia metha tuolie morokesuo nounyü ngulie. **Tenyidie Dze** nu thu sakeshü – *“U Tenyimia seyie ha jükre mu u thuo u kese se tsa zokecü seyie puo. Nko jükre di lhouyecü mu u thuo u kese se tsakecü ha mha kevi puo üdi leya. Derei kijüu rüdi rükrithorzhüte. Kijü nu kepruorou chükelie teicie 69 zoluo...sidi teicie 69 doki nu themia khrü nu voliete. Puotei rüdi rükrikezhü mu rüdi rükrithorkezhü hau nu nko jükre-i pfü ba morei u kese se tsa zo ba ro mia tsolie thenyüsie ba me?”* (Shürhozelie, Tenyidie Dze 17) isi. Süsie rei

“Nagamia seyie kekra u pfhenei se u whelie si mo baluokecü nu u Tenyimia chaha chü bate shie. Mu tsie liro mhasitsatie nko thechü diau nu ba shie. Mia mia pfhenei dojü perie di mhasiketuo sede ikeba teiki nko kiü bate shi! Nko rüve tuote nhie! U kelhouzho mu u mhathoko puoteiu ze di tashü mo liro u ro seketuo tei puo vor bei zotuo mu tsie rei vor bata zo.” (Shürhozelie, Tenyidie Dze 17,18) isi. Süla, tsie teiu nu mia ze kewhuo di vi kehielie morokesuo nu bate.

Rüdirüli morokesuo tei nyiya mu puocapuola rei nyiyakezha la Shürhozelie-e, *“Themia ha rüdirülikecü, Kemelo teiu nunu mhasi parlieketuo la rüdi morosuotaya. Kethachü teiu nunu kuo parlie morokesuo la rüdiya. Kesuo teiu nunu vi parlieketuo la rüdiya.”* (Shürhozelie, Tenyidie Dze 53) idi **Tenyidie Dze** nu thushü. Siürei kelhouzho rüdirülikecü nu mha le menuo se di rüdi morosuo kecü la kethu-ue, *“Süla rüdirülikecü nu cha puo nu morei puokhie tietsatiepuo rübei mehota mo di u sietsa rei mehoshü mu sidi u mhodzütsa whuo seizhü morosuo. Rükri se di rüdi kecü le suo mu puoca si mo di pemo rüdi suo.”* (Shürhozelie, Tenyidie Dze 53)

Themia phou puo sie phou puopuo idi teicie kekra lhou kevorko meho menuoshü ro kelhouzhoko ha rüdirüli zhüya. Kelhouzho rüdirülikezhü hau meho vo ro kezapie puotei kekreikecü se nu shülie vi ücü **Tenyidie Dze** nu ngulie. Süko tse:

1. Kerieu liro va puo themiako u krü u tsiepfumia se kevor zhoko vi shie suo shierei rhu phi di süko medzi peto di lhou
2. Kenieu liro va puo themiako kemele pete kelhouzho kesa pfhü di mha pete nu mia dorielie pevikeliemia mu mia dorielie pekrakeliemia pie mia tei mia la kesimia morei thezho kesimia chü di lhou, mu

3. Seu liro va puo themiako rürei u sietsa mehoshü di u thuo u melekecü mu mengakecü tei puo par tse mia doko khawa di u thuo u zhoko se lhoukecü rüyakecü tei vorya mu vortuo. (Shürhozelie, Tenyidie Dze 41)

Kelhouzho rüdirülikecü puotei kerieu liro sie therie nunu u tsiepfumiako se lhou zo vor di mia puo kelhou gei leshümhasi ngukelie ketso morei Khristan chükelie ketso. Puotei kerieu nunu rüdi kenieu nu lerkecü mia puo leshümhasi ngukelie morei Khristan chükelieu geinu sede. Leshümhasi mu Khristan kevor ze themia mha keviko silie, lhou vilie, mha nyilie siro mha kesa doneiüko silie. Sidi u pfhemenei kese zhoko rei mia dorielie ivo di kekramia doko dojüvü. Mia dorielie peviphi zo vo di süze u thuo u kelhouzho rhu morokesuo kele par di sügeinu u thuo u kelhouzho rhu di sede layakecü **Tenyidie Dze** nu thushü mu süu tse rüdirülikezhü puotei seu.

Tenyimia la kelhouzho rüdi pezha sekecü puo liro Nanyüu. “*U pfutsanau mha kekra nu vi derei puo ruopfü dzeu jü. Kesiamia sia rünyügei tsu di kezeirü nu letaya. Sünunu sia mu sia lala div a thenie siawa ro tiepuru chüpie kitie gei bewaya üya. U pfutsana nu puo siedzeu haiketa la nko u nanyüu vawa di ketho-u pfhüte. Derei ketho-u pfhükecü mhatho hau nu nanyüu gei rübei mo di mha kekrei kekra nu dieliekevi se vor u tsükeshümia dorieliete. Sükosü, leshümhasiu dze gei pukeshü kemhie di tsali, pfhemenei ikevo kekra mia do lie di lhou.*” (Shürhozelie, Tenyidie Dze 49) idi **Tenyidie Dze** nu kethu-ue thushü.

Rüdirüli kezhü tei hau nu u zho kesuo kekra khalietazhie. Thiedzü tefü, thevo, mithu, thevü pete ze kekirhe di mesa mo phi vor, derei tsie themia mesa se parte mu süla kechükenyüko rei tsate. U themia

khunuo kemhie di cha khiera nu kebuo kepezou chüyakezhako rei jü vote; sükemhie mha kekra nu vi kehielietazhie. (Shürhozelie, Tenyidie Dze 51)

Mia puoe chatuo rülikhuoi tuo di tetsu ro puo kese pesuo phiwaya mo derei mia puoe ta vi se vozhi di tetsu tse krüsuo krüya. Nko rüdirüli rükri sekezhü tei hau nu menuo se morosuo mu ba hurei puotei kerieu dze nu pukeshü, Kepenuopfü keprei, kedietho, phiechümia rhukecü, mediemerhiekecü, u die kezivi, u ütsali keziviko, u pfhe u nei keziviko mu kekhuohi di lhouyakezha zhoko se pecü se lashü khe; sitse mha keviko pie mha kevi salie di lhou rünou zotuo. (Shürhozelie, Tenyidie Dze 51)

2.8 Mhathuko pie thuthe kechü caliko

Mhathuko kezapie za sorou chüpie ba-

Thuthe 1- Tenyimia Diemvü sede dze, sünu Americamia Missionaryko u diemvü sedekeshü, Ura Academy dze, tsiu phichümia mhachükeshüko donu Dr. Shürhozelie dze mu puo mhathuko chieshü.

Thuthe 2- Mhathuda hau thukecü dorhüko, diebo kemeyie mu kemevi kemerü, mechü kelhou nu krotho thau mu Tenyimia lhou rüdishü morokesuo chaüko thuthe hau nu chieshü.

Thuthe 3- Thuthe hau nu tse tsiemhodzü Tenyimia dzethu kemeyie huo kelhouzho-u pemvü di chieshü.

Thuthe 4- U tsiepfumia mu thie kelhoumia rüli, thuthe hau nu pede chiepie puo cayie kekreikecükö nuu kemejüshü.

Thuthe 5- Shürhozelie mhathuko nu zhosa lielie kesükö thuthe hau nu chiepie cayie kekreikreicükö nuu kepushü.

Thuthe 6- Thuthe hau nu tse mhathudau thu kevo nu mhasa lekelie cayie huo chieshü di thekhadie sashü.

THUTHE 3

KETHU KEKREIMIA TENYIMIA DZETHU KEMEYIE

Diemvü Kethumia kekra u kelhouzho kemeyie kekra thu phiya. Süko donu kelhouzho pemvü di leshüda kenie nunu kepushüzhie.

3.1. Pou, K B Veio, *Literary Cultures of India's Northeast*:

U Tenyimia ha kethukeru sikeli puotei cha moluo mu süla u dze u seko ha tieyie nunu kepu kevorko pekra üdi leshüda hau nu kethu-ue thushü. Thedze morokesuo kekra rei kethukeru nu lelietazhie derei tsierei kekra kethukeru nunu pekrulie mozhü zo. Kethu-ue süla tieyie kelhouzho kemeyie pu di, “*Tieyie kelhouzhoe mia kro puo kelhoudze rükra baketuo la ütsaliko mu thedzeko rübei mo derei uko mhasi mu u kelhou lhoukecüu sawe.*” (Oral tradition is much more than just the songs and stories that memorialize the history of the people, it constitutes the philosophy and the life world of a people.) (Pou, *Literary Cultures of India's Northeast* ix) isi.

U tsiepfumia kelhouzho nu Kichüki ha se kemeyie seyakezha rei thu di, Nagamia-e khriekesamia bu mechü krotho-u nu mia puo chülieketuo la uko petha mu dodzükecü la kichüki baya üdi thu sashü.

The Nagas also have a well-organized institution called **morung** (age group dormitories) to educate and prepare the youth to become responsible members of the society.” (Pou, *Literary Cultures of India's Northeast* 53) isi.

Mia yopuae kelhouzhotsatie mha kekra kikru nunu sikeli mhonu kichüki nunu sikezhü kekra sa silie di mhakehoupuo nu rei puo mhotsa nyi di chülietaya. U Tenyimia thepfumia kichüki chü di thepfunuomia yopuae

khriesa sier kichüpelî chü sede parkelî yawinu kichüki gei zhü sedelîeya üsi. Ukoë “*Keze vo kichüki nnhienu u pfutsanuo phepfhü dze, rüna mu rüna terhü kechü, miavimia kelhou dze, thedzethese neiünei, üca geizo, thepfhethëü, keyukenyü, hai kevo pete kepu kekie mu dojülie iya. Siro mechü kelhouzho thiethie zhorüli, khriesa miamonuomia tahitarhocü kechatha mu dojüpfükelië chüya. Süla kichüki gei kepekro di zhütuoyakezhamia khriesa kekreiko ki kemhotsakuo, thechiethëva sikuo, die pu sikuo mhateimhala sikuo di mia do mia kro nu tuo kesü chüliëya.*” (K. Sekhose 66) isi di Khrieüë **Zhozho** nu thushü. Rüünuomia la kichüki tse mhakenyimia phe nunu kitho chüshü di bu kichüki chüya üsi. Khrieüë thu sakeshü, “*U zho nu thenumia thepfumia tuoi thehouba/mechühou luuhau nu voya mo. Derei kichüki hako nu vor kekrorhelie di kelhou zhorüli rhi, keyukenyü, thekrethenyü dzeko kepu, thenoumhasi kenyimia dieko rünyü, siro u thuo u lisi khe phra kekie iya.*” (K. Sekhose 67) idi thushü.

U Tenyimia rübei zomonyü Nagamia seyie kekreiko rei kichüki ha uko la meyie phi vorcü dze puya. Khriekesamiakoe vo kichüki nu u tshü u pelimiako ze kekrotho mu kepekro di mhasilîeya. Ukoë mia ze kepekrokecü nu thezho keviko se di lhouya üsi tsiu sidi hanunu uko rüna khrie mu rüguocü doko si pesoulîeya üsi. Siürei kelhouzho rüdirülikezhüu ze kelhouzho hakemhieko tuo mote. Leshümhasi vor u tsokelië ze leshümhasi pfhü di mha hakemhieko chü tuo mote. Leshüki prazhükiko tse kephrünuomia keze kebakezhü kerheya ürei kichüki ze kekreikhrote. Hakemhie di kelhouzho kesa puo sekelië nu kelhouzho huo kemiepie puokru nu shülie morokesuo tei nyite.

Kethu-ue u tsiepfumia dietho kepu di, “*Mu kikru pete ketsie pie therie se di lie kijü ba phre mu mia kijü peviekecümia gei mhakere voryakezha prei*

di miapuorei therietsieko bieya mo. Thie rei thezho hakemhieko rünako nu se menuotuoya zo.” (And each family has land and forest demarcated by boundary stones which are forbidden to be moved lest misfortunes comes to those who encroach. These customs and traditions are still maintained with high reverence even today in the village level in the form of taboos.) (Pou, Literary Cultures of India's Northeast) isi. Süsie rei thukecü, “*thezhoko kethukeru nu baya mo derei rüna nu tsüphrükoe ketho-u zhapumia zo*” (The laws of the land are never written down, but the members of the village testify to the truth.) (Pou, Literary Cultures of India's Northeast 87) isi.

Kethu-ue Easterine thukeshü *A Naga Village Remembered* nunu u tsiepfumia mhasi kepushü tsiu mhasi hako khriekesamia bu u tha nu thalie di mechükelhou bu vilieketuo la üdi pushü. Puoe thukeshü- “*A nuo, u chüko tshulieta ro n thuo pera pe kenyüde pe morei malie vi derei rükralie, kikru puoe puo chüko methuo bata liro puoza kielieshü mote. Teinia mu teirüe U pelhoukeshüu theja... Terhüe rüna nu kelhou zho puo derei we lhacülhale ba liro terhü rei hielietuo...*” (Son, when our granaries are filled you may feel free to trap or shoot all the birds you want but remember, a household is not worthy of its name if its granaries are empty. The sun and rain are the Creator’s blessings... War are part of a village’s life but if we have grain, we can withstand war...) (Iralu, *A Naga Village Remembered* 85) isi.

Süsie rei, u tsiepfumiakoe lieciemia chükecü ki ze u mhatho-u se keriethochüyakezha la, tsiapru tei, khutho tei mu lieyie teiko nu chüterhü whuo motaya üdi kepu sashü. (That is, even head hunting was set aside when it’s the time of seed sowing, plantation and harvest.) (Pou, Literary Cultures of India's Northeast 85)

Kethu-ue u tsiepfumia teiu nu Nagamiapfü kelhou thau tsiu puotei kerüdiu ze kimhietazhie shi kepu menuoshü. U tsiepfumia kelhou teiu nu tse thenumiae kitiekinu meho di u nuonuo meho, u nupfunuo kese menuoshü, kiülie thoko chü menuolie morokesuo se keniepu vor üsi. Süla puoe, *“thenumia pie kikru nu tsüphrü ketho ücü le vor mo.uko chü morokesuo-u sü kishükiya chülie di u nuo nyilie, siro mhachamhajako chü mu terhiterhieko chü idi kitiekinu mehokelieu zo”* (Girl- children are never considered real members of the family. Their mission in life is to marry and have children and be able to cook and weave cloth and look after the household.) (Pou, Literary Cultures of India's Northeast 175) isi di thushü.

Uko teiu nu chüterhü kenyi la thepfumiako u rüna kerüguo thoko chüya. Kethepfumia we terhü whuo di ramei kra ivor. Thenumia ha chüümo thepfumia de meca mo süla ukoe thepfumia ki thachükecü rhi puo nunu le vor. Chüterhü phu nu kelhou sü thepfumia bu thenumia mu nhicumia kerüguo chüya mu süla thepfumia puoe terhü geilie ro sümia kethepfu puya. *“Süla Thepfumia ngumvümia de chülieketuo merü di thenuthenuo u nou rüü baya. Thepfumia kikru vakralieketuo pele di thenumiako u nou rüü baya. Süko chülie mota tse thenumiako thepfumiako le kethachütaya.”* (Thinuokhrieü, Thenupfü 8) isi di Thinuokhrieü rei **Thenupfü** nu thushü. Thepfumia zayie geinu kikru puo therhu pesielieyakezha rei kethu-ue thushü. Thepfumia bu kikru tsü chükecü kelhouzho puo nunu kesier thenumiako kitiekinu sie pa mechü nu die pukecü die jü. Süla puoe thenunuomia üse kikru tsüphrü ketho ücü leya mo, uko chü morokesuo kezhatu-u sü kishükiya chülie di u nuonuo nyilie mu mhachamhajako chü, tsiu terheiterhie chü idi u kitiekinu mehokelieu zo isi di thushü.

Folk Elements in Achebe nu kethupfü Easterine-e thukeshü, *Thenumia mu thepfumia mhatho kekreikecü la thepfumia puoe thenumia thomhachamhadza, dzü pfü morei sei rie, ketsü thu, morei pfhemenei menyihakemhieko chü liro menga, derei thenumiapfü puoe puo mhathoko mhonu thepfumia thoko sa chülie ro puo tsheya.*” (Because the tasks of women and men are distinct- it is shameful for a man to performe womanly tasks-cooking, fetching water or wood, pounding paddy or washing clothes, etc, but on the contrary a woman who can perform manly tasks in addition to her own is lauded, not ridiculed.) (Iralu, *Folk Elements in Achebe* 47) isi.

Kikru puo nu thepfumia puo penuolie ro uneithoryakezha, tsiu thepfunuoyoe phichü sierlie ro kethepfu doko pie puo petha, kene mu thecathebieko nu puo bu mia ze kepeyie iya. Süla thepfunuomia yopuoe mia ze terhü whuokecü nu volie vita ro puoe thepfumia puo üdi puo phrülietayakezha thushü. **Zhozho** nu kethupfü Khrieüe rei thukeshü, “*Kikru puo nu thepfunuomia puo penuolie ro ketsamiako die kepu-u pu phrecü “Weca” iya...Thenumia penuolie ro; “Orü” ila phreya... Süteiu nu sü chüterhü kechü sie mha kekrei medo mo, thepfumia mo liro thenumia sü chüterhü chüya kemo la thepfunuomia kepenuo pie theguo chü mu thenumia kepenuo pie ketheyiehrü ivorcü sü! Kepejo dieba ba mo zo.*” (K. Sekhose 36) isi.

Kashükayie thenumia bu lieya kemo, tsiu mechühhouko nu thenumia bu die puya kemo, mechü rüchüko nu thepfumia thuo voya mu pepikelie rei thepfumia mhaleu nunu pepiya üdi “*thenumia krüta chüshücü ba kemo mo, derei uko la cha khrüshüya kemo*” (It is not that there are no qualified women but opportunities are not opened to them.) (Pou, *Literary Cultures of India's Northeast* 168) Pou-e thu sashü.

Thenupfü leshüu nu kethupfü, Thinuokhrie-e thenumia peyu dze thukecü nu, “*Thenumia u peyu kenyimia kitiekinu u nupfunuo tarho di u nupfunuo bu mia donu peyu chü vorkecü rei ngulieya*” (Thinuokhrieü, Thenupfü) isi. Süu pemvü di thenumia peyu dze puo kepukeshü-

Thiedzü Kewhimia puo puo teiki peyu se. Mechü nu rei puo die lie nyü seya mu puo diepukecü pfhe di puo merü thaya. Themia süu kimiapfüe peyumia nuonuo mu puo nupfu mechü dzeko ha se vo unie kepu seiya mu sidi puo kimiapfüe ‘sicü mese’ icü puo tarhokeshü puoe se pa di mechü nu diepuya. Themia süu puo kimia puo mhodzü siata ru puoe mechü hou nu vo puo ziejü phita. Themia kekra puo üse puo kimia jüketa la puo nou kesuo mechü hou nu vo mote nhie iya derei puo dze si toukecümiakoe puo kimia ba moketa sie miapuorei mharhüpie puo tsükecü jüketa la puo mia hou rhe mote nhie iya üsi. (Thinuokhrieü, Thenupfü 9)

U kelhouzho nu Thepfumia-e chüümo meca, mu thenumia le kerünuoyakezha la kethu-ue thenumia mu thepfumia u kekuo puorhi kreikecü thu di, “*Lieno-e tseiphrei di puo thuo puo meseu si di khawa mo zo di puo hie chü mhachükecü la puo zuopfüe thepfumia mu thenumia kekuo kekreikecü lelie, mu sü-ue u nhicu nunu u petha kevor-u ze kekreative.*” (It was Lieno’s responsible act of service and her ‘never-give-up’ attitude that made her mother realize that women and men have differing strengths, and not what used to be taught them as children.) (Pou, *Literary Cultures of India's Northeast* 178)

Thenupfü nu kethupfü Thinuokhrieüe thukecü, “*Thepfumia mhatho kereko chüshüya derei mha hakoha pete khre nu rei thenupfü thuo kikru taze*

di chü pekuoya. Süla kikru puoe mha pete nu mia mhie di lhou ba liro ziviu thepfumia pfüya derei ketho nu we thenupfü kevi geinu pekraya.” (Thinuokhrieü, Thenupfü 29) isishü. Thepfumia se kemeyie phikecü la nacünanyüko chü di mia ze hie di thepfumia-e mechü nu u thau chü kehielieya, thenumia-e u kitsükinumia mu u nuonuo thepfumia zayie-e u therhu üdi u ki putuoketa la kelhouzho hakemhieko se u kruketa rei kethu-ue pushü.

Dieliekeviu mu leshümhasi vorkelie ze thenumia thau rüdi parliezhü zo. Siürei kethu-ue leshümhasi pfhü kerieki thenumia bu leshüphrücü chakha nyi vorkecü dze rei pushü. Thinuokhrieü rei ***Thenupfü*** nu thukeshü, “*U Tenyimia zo we therie ki mia krünoo kekra rei, ‘Thenumia sü leshüphrü mo rei vi’ ivor üsi*” (Thinuokhrieü, Thenupfü 35). ***A Terrible Matriarchy*** nu Dielieno-e puo tsapfü puo bu leshü phrü mvükecü tsiu thenumia pethapie kitiekinu thoko chülie morokesuo se keniepukecü hako geinu kethu-ue thenumia shüphrü chakha thashü. Lienonuo tsapfüe pukecü – “*Thenumia bu leshüphrükecü a medo moto zo. Süu uko bu u thuo u le pevi di kikru nu u thau si motaya.*” (I really do not approve of girls getting educated. It only makes them get fancy notions about themselves and they forget their place in the family.) (Pou, *Literary Cultures of India's Northeast* 173) isi. Süsie rei, “*Thenumia bu leshüphrükecü*” mu “*kikru nu uko thau*” ikecü mialiu mhale *haha mechüu nu thenumia thau la meyie phi ba.*” (What may be seen as an individual opinion on “girls getting education” and “their place in the family” can be crucial in analyzing the status of women in the society...) (Pou, *Literary Cultures of India's Northeast* 173) üdi thushü.

Sükemhie di thedze hau nu *Ketsapfüe thiedzütho u tsiepfumia zho-u thashü mu süu rülili di kelhouzho kesa thie teiu nu se kepar-u la cha*

khrukeshü Lieno bu thashü. (The Grandmother stands for the age old culture that is slowly giving way to the new and the young modern culture represented by Lieno.) (Pou, Literary Cultures of India's Northeast 179) isi.

Leshümhasi vorkelie ze mhakekra nu thenumia thau kemieliekehrü pu di, *Leshüki-e Lieno kelhou nu kerüdi puo se vorketuo pepikeshü mhie di, leshümhasi, leshükiko nunu Nagamia mechü kelhouzho nu kerüdi se vorkecü zasi chü... thie teiu leshümhasi-ue thenumia bu thiedzü u kelhouzho bu phase ketuo kekra thuphalieta zo.*” (In the same manner as the school was the harbinger of transformation in the life of Lieno, education, ushered in through the institution of the school, remains the hallmark of changes seen in the Naga society... the modern system of education affirmatively opened doors for women to venture into territories which were once barred on them by tradition and culture.) (Pou, Literary Cultures of India's Northeast 180) ishü. Sünu puoe Naga Mothers Association (NMA), 1984 cie pesiekeli nu mhakesuo- zukrie, darukecü, hakemhieko seiyeu nu kebako perhie, siro thenumia mu Nagamia seiyeu nu morokesuo kekra hiechieshü keba, tsiu seiyelethoko ze kemewi di thezie pekru sa hie di vitho balie morokesuo rüchüko nu thehie chü sekecü, siro, Naga Peoples Movement for Human Rights (NPHMR), 1984 cie pesiekeli nu thenumia krüta rei puotou chü keba rei thushü.

Nanyü kewe nu thepfumia thuo nacünanyü kemesako chü vor ru, puotei rüdirülikezhüu ze thenumiakoe mechü krothoko nu mhachü parlietakezhü rei thu di, *“Thiedzü teiu nu nanyü kemesako thepfumia thuo chü vor ru tsie teiu nu we thenumia rei kehoukiko nu mhachü phi partazhie. Tsazho-u mhie mo di tsie rüdiliekehrü leshükephrümia mu mhakesimiako donu thenumia bu mhacha kekrekreikecüko nu krüta chü parliekehrü, mha*

hakoe mechü krotho-u zasi chüshü ba mu hako geinu puotei vorketuoko nu thenumia 'chüpekuoshüketuo' kemerü ba." (Women have become more involved in church activities too, though in old religion men can only perform the sacred acts. These changes in the perception of women as leaders in all spheres, in contrast to the traditional set up, among the students and intellectuals are already impacting the civil society and hopefully will contribute towards 'empowerment' of women in the near future.) (Pou, Literary Cultures of India's Northeast 171) üshü.

Nagamia donu Ao mu Chakhesang seyienie-e rühepie thenumia tsüshüketa kethu-ue Eyingbeni Humtsoe thukeshü se thakie chü di pucü mha hau mha kevi mu thakie kevi chüshü ba mu süla krotho kekreiko rei silie ketuo pele mu kerüdi se vorlieketuo kemerü thu sashü. (...Change is on the way with two tribes among the Nagas, Ao and Chakhesang leading the way in ordaining women ministers.) (Pou, Literary Cultures of India's Northeast 169)

Leshümhasi-e thenumia la cha khrü phishü- krüta chükecü nu, kehou krothoko nu, derei thenumia mu thepfumia thau bu ketoutou parlieketuo puotei kecha lieketuo Pou-e thu sashü. Tsie teiu mehoshü ro shüphrücha kekreikecüko nu mu lietholiechüko nu thenumia la chakha ba zo mote, mechüko nu thenumia thau puotou chü parlie mo zo rei mha kekra nu u tha penyilietazhie. Mhakekra nu mu mhacha kekra nu thenumia-e u rhierhukuo di thepfumia ki rei mhatho chü pevikuolietazhiecü la Thinuokhrieü thukeshü, "...*mhatho cüu we thenumia bu chü suo, vo suo morei pu suo ikecü die jüte. Sikecüu monyü mhatho huo nu we thepfumia ki rei thenumia puokrukeücü nyite. Leshükiko nu shierei kepethamiapfüko thenumia tha hau si di pethayakezha khe thepfumia ki rei mia neikuokecü teiso huo nyi.*

Thelhitheü chü rei thenumia puo pfhe puo tie vicü la thelhi chü vikuokecü tei nyi. Phir tsie teiu nu zocü we Kephrükelieko nu rei thenunuomiako thepfunuomiako ki vikuo bate. (Thinuokhrieü, Thenupfü 35) isi. Siürei nnhienhie nunu medzi kevor zho huo tse tsie rei kedi motozhü zo.

3.2 Kuolie, D, Tenyidie : Le Kezhü Die

Leshüda hau nu Kethuu D.Kuolie-e u tsiepfumia kelhouzho kevi keyie se vor u tsokeshüko pekrupie kechachie se chülie keviu sü u dzeüseko se leshüda thukelieu zo üdi thushü. Kekramia u diemvü sede di Roman leshükhu-u se dieu thulie di u die nunu pethakelie ze mhasiu liekelie dze thushü di u diemvü sedelie, mu tsie thau nu parkelie nu kemekrie la bata suo, siro tsie kijüu nu bahurei Science mu technology tsatie mha ungo chülie baketa u themia rei mha süko chülie kevi mhaphruo bakecü puoe pelecü la mhasi sükemhieko mechüu gei vorlie kemochie vikehiekelie chau merethor bacü rei thushü. Süla, *“Mhasi kehoupurei se u seyie mechüu ze kezalie kevi chaü kemesatho-u sü u die nunu leshüda thukelie zo. Kesimia puoe puo mhasiu se leshüda thushüta ro u themia süu phrü di silietuo mu sidi u mhathomhachüko nu sikelie mhasiko se mhachükelie chülietuo.”* (D.Kuolie, Tenyidie: Le Kezhü Die) isishü. Mha hau chükeshü nu u mhasi kezakelie rübei monyü u mhathomhachüko rei kemie mu chükehiekelie chau bate. *“Süla mhasicha neiüko ha thupie leshüda chülie ro u diemvü chü pekrakelie rübei zomonyü mechüu thau mu kishükinyi thau rei chü penyishüta zo.”* (D.Kuolie, Tenyidie: Le Kezhü Die 7) isi di puoe thushü tsiu Tenyimmia Diemvü bu mhasi cha pete peviepie puo vie chükelie kemerü rei thushü.

U zuonuo dieu pu mu chükehielie morokesuo la kethu-ue, *“We u thuo u zuonuo die (Mother Tongue) si mota ro we u thuo u kelhoubo-u pejüwa zo. Kekreilamonyü themia kelhou nuoyie puo nu u zuonuo dieu silie moketa sie nuoyie süu sietsa kevavuo vo di thedzu pejükewa chüwaya.”* (D.Kuolie, Tenyidie: Le Kezhü Die 2) isishü.

Puoe Tenyidie pfhephra dze mu u die kra phi bakecüko kepukeshü mhonu u “Die” kemeyie dze, tsiu u die pekrulie mu chü kehielie morokesuo nounyü kekra kepushü. Huoniehüo ze kepekro di lhouyakezha themia ha, *“Dieu geinu themia kepekro di lhoulie kevi zo, süla dieu thuo themia chü kengushüya.”* (D.Kuolie, Tenyidie: Le Kezhü Die 9) isi. Themia-e kerüchü di kepfhesilieya, kephesikelie geinu kenousilieya mu keze puo chülieya. Süla puoe thu sakecü-

Die ha se di u kelhou pete nu themia kro-u nu kemewilieyakezha mu nounyü kezalieyakezha puo. U kro-u nu die ha se mo di lhoulie kenjü. Pfhemenei, u ki u kru kemhieko ki rei themianuo la niepukuo zokecü puo. Themianuo kelhou ha dieu geinu thashüya, tsiu u mhasimhale pete rei dieu geinu keyieshüya. (D.Kuolie, Tenyidie: Le Kezhü Die 1)

Die-e puo kekuo kenyi puo mu süla Kepenuopfü dieu chüpie themianuo tsükeshü la themia bu kijü nu khunuo kemele pete ki meciekuo, kuokuo mu vikuo, siro themia thuo khunuo kecü kezha pete tsiu mha kekrekrekkecü za tholie di pu keyiepie nuoyie kenuokenuotsatie rei votayakezha rei thu di-

Sükemhie di dieu la themia bu Kepenuopfü sieso chü di tei mu kijü mho di tuote. Dieu zocü we puo chü puo mo nyi di ngupie kernerie chü di prei zokecü jü; puopfheü geinu kepfhesilieyakezha rübei zo,

derei hau puo kekuo we mejükeliöpfü mo. Ukepenuöpfü kidepuo rei
 Puo medo zha mu themianuo khrie shi! (D.Kuolie, Tenyidie: Le
 Kezhü Die 15) isi.

Kethu-ue die üse u kelhoubo cayietho-u üdi thushü tsiu die geinu
 seyie puo kelhoubo pfhülieyakezha, siro u tuo u die pukelie geinu mia u
 kelhouzho chü kemeteilleyakezha tsiu sügeinu mia u seyie rei silieyakezha
 rei thushü.

Seyie kehouporei puo kelhouzho kedipuo mhieya shiekcüe puo
 themia meho keba nunu silieya. Derei süu mho nu rei dieu geinu
 seyieu dze si pevikuolieya. Süla we aeyie kekrekrekkekcüko meho
 keba ki mia tuo mia die se mia mhokuo chü di kehourapuo vo rei puo
 die putuoya. Mha hau puoca kezhatho-u sü puo kelhouzho chü
 kemetei sakeshüu zo. (D.Kuolie, Tenyidie: Le Kezhü Die 33) isi.

Seyie kehouporei u dieu chü penyilie morokesuo nounyü rei
 kepushü. Mha hau chükecü nu u die nu ba kemo dieko mia die rei thepupie u
 die balie di chü pekralie vi mu silie morosuo. U diemvü chü pekrakelie
 geinu kemevi ngulieyakezha- diemvü kralie mu meyielieya, mhasi neiüko
 kezalieya, kechüdo silieya, hakemhiecü kemevi kekra dze Englishmia mu
 Japanmia dze kepu menuoshü. Mhatho hakemhieko chü khriekelie seyie puo
 themiakoe puo seyieu die khrie mu rhukelie nunu chülieya. Englishmie u
 diemvü chükehiekelie geinu kijü nu diemvü kemeyietho seyie puo chükelie
 rübei monyü, puo themiako kemeduonyako chü kehiekelie geinu mhakenyi
 seyie puo chülie. Japanmia tse u die khrie mu rhu, shürhei idi
 kemeduonyako chükehiekelie geinu thepukepfü seyie puo chü ba di kenyitho
 seyie puo chükelie dze thushü.

Teicie 1500 AD ketso zowe Europe nu seyie kekreiko ze kemejüshü ro Englishmia ha Seyie kemezie yopuo zo. Siro puo die nu leshüda zorei ha teiki ketso zowe tsa phi...Sizoürei teicie 1550 nunu vo 1750 ketso mese we puo thuo puo die chü pekrapie Europe nu diemvü kenyitho-u chülieta. Puo geizoko, rüsieko, mhasikesouko siro thedzethese neiüko Europe nu rei meylie phita. Puo die chü pekra parlie mu dopuo nu mhai zo di mia ki vi rükrü zocü chüta. Puo diemvü kekra ki ze puo themia rei mhasi neiüko dze si kechülieta. Si ba di teicie 1800-1900 AD teiki we kemeduonyako (machineries) kekrekreikecükö pfhü se parlie. Hako chülie mu kijü lukihaki ze thelhitheükö chü di dopuo nu Seyieu kinyi chüpie kho kenyitho Seyie puo chülieta... Mhachüpie ungo zokecü hako pete rei puo die chü penyikelie geinu zo. (D.Kuolie, Tenyidie: Le Kezhü Die 5) isi.

...Japanmia rüli ha leshü ro Seyie hau puo mhasi ta rükri sekezhü puote. Kijürü kenieu nu puo keka sü pu kekralie lho. Puo kekako zo kemo terhü teiki Kekramia vie pekakewako shu sa (reperation) idi teicie 25 mese puo we kemezhie pie rüpierülo zoshü. Sizoürei mia thuo mia die nunu mhasiko pete phrütacü kere le mo zo di dopuo nu mia ki vi mha zo khotacü nko pete rei ngu mu sishüya. Puo puo medo kevi la rei zo derei dieu la pekuo. Tsietieu nu Seyie kekrei pulie kenjüü Americamia thuo rei Japanmia prei bata ücü siya. Thelhitheütsatie nu America tsie we Japanmia pu (debt) pfü phi zhüta üsiya. Siro tsie teiu nu Seyie petekhre nu rei Japanmia kemeduo themiako (technicians) bu vo di mhachükecü ba phite. Mia thuo kehoua tuo zorei mia dieu sü rhu phiya. Mha hako chü khriekelie

pete rei dieu puo kere jükecü nunu mhasi thau bu ta mhamha khota zo.
(D.Kuolie, Tenyidie: Le Kezhü Die 6)

Puo kishükinyi mu puo rüna chü kehielie zomonyü seyie hau thie kijü pete donu puo kelhouzhotsatie rei mia ki vi rükrü zokecü chüta üya. Kekreilamonyü seyie hau shürhei mu puo thuo puo die nunu puo shüphrüko chülieya. Kunio Francis Tanabe-e (Americamia journalist puo) Japanmia üse leshüphrü pekrathoyakezha seyie puo üdi pushü. Seyie hau puo kemeduonya kevi ki ze di seyie kekreamiako leshüda khrülie di dieu Computer nunu chü kedilie sidi diecako siro die rozuko kewhi la pie u dzü vazezielieketo do (comic) chü lalieya üsi. (D.Kuolie, Tenyidie: Le Kezhü Die 33) idi thushü.

Englishmia mu Japanmia dze se thakie chü di kepukeshüko leshü ro ukoe u seyie khrie, u kelhouzho rhu mu se pecü di u dieu chü kehielie. Ukoe uko mhale keviko se mu uko mhasiko kezalie tsiu shürhei se di mhachükeshü geinu khrielie zo. Süla *“We rei u thuo u die chü penyilie di u die nunu mhasi pete phrü ro mia ki vikecü chülie tou zo.”* (D.Kuolie, Tenyidie: Le Kezhü Die 6) icü kepele thushü. Puoe kehoupuo bu rei mhale pechie di mhachülie morokesuo la *“We u ki u kru puo chü rei, lie puo cie rei sodu kenuonhie la, siedze la chüyakezha tuoi thie u nuosenuoyie la mhakevi chütuo üro we u thuo u die ‘TENYIDIE’ ha chü penyishü ro siekelhoumiako nko la rüülie zotuo.”* (D.Kuolie, Tenyidie: Le Kezhü Die 7) ishü. Siro, *“We u thuo u dieu chü penyituo üro... ‘KELEKEMEDO SE MU SHURHEI MOROSUO’ iciü rübei zo.”* (D.Kuolie, Tenyidie: Le Kezhü Die 2) isishü. Mha hau mehoshü ro u mhasi pie u kelhouliethoko balie di chü pevikelie mu kemiekeliu.

Kethu-ue u tsiepfumia kese pfhenei, thenumia mu thepfumia seyakezhako puo za kekrekreicüko thushü di u die krakecü thashü. Sümho rei ‘thepfunei’ J.H Hutton-e ‘kilt’ idi thukeshüu seyie kekreamia bu silieketuo la mecie üshü kekreamonyü kilt mu thepfunei sekecü kese do kekrekreicü la.

U tsiepfumia dietho dze rei thushü. U tsiepfumia chütherhü teiu nu ‘Thetuomia’ idi rüna puo bu rüna kenie donu dielie chüya üsi. Puoe thukeshü “*‘Thetuo’ ikecü puoca liro ‘terhü nu kezekevizho se di dielie kechü’ üya. Terhümia zorei thetuomia sü gei kenyüthor üya. Dieca hayo geinu sikelie u pfutsanuoko u so u miamia, u khriethokhriechümia gei pulie kenjüü ngumvümia gei zorei dietho se vor zo.*” (D.Kuolie, Tenyidie: Le Kezhü Die 34) isi.

Kelhouzho rüdirülikezhü teiu nu u die ha rhu di sekelie meyie phi ba. Puoe thukeshü, “*Dieu thuo u kelhouzhoko, u kelhouboko morei thedzethese pete keyiepie khriekesamiako tsüshüya. Sizoürei die-e puotei ze di rüditaya. Dieu rüdiketa ze di seyie puoe puo kelhouzhoko rülili di rüditaya.*” (D.Kuolie, Tenyidie: Le Kezhü Die 52) isi. Mha hau kekreamonyü “*Mhakehoupuorei u die nu ba liro u kelhouzho rei sünu baya; siro u kelhouzho medziyakezhako pete rei u die nu baya*” (D.Kuolie, Tenyidie: Le Kezhü Die 35) isi di thukeshü u die mu u kelhouzho keperokecü rei thashü.

U die sü u kelhoubo cayietho-u zo. Dieu geinu seyie puo kelhoubo pfhülieya. Seyie puoe puo die üse vi mo morei tsamere ü monyü puo die pesepie puo vie chükellie geinu seyie kekreamiako puo sikellie chülieya. Süla we u thuo u die se kebachie u kelhouzho mu puorhiu

pese se baya. Die pejükewa geinu seyie puo puo kelhouzho keviko pejëwaya. (D.Kuolie, Tenyidie: Le Kezhü Die 32) isi.

Puotei rüdirülikezhü teiu nu u tsiepfumia kelhouzho keviko-keshürhei, kedietho, hakemhieko se kemetei tsiu leshümhasi se kemeyiekecü tei hau nu kelhouzho keviko pie u mhasi balie di u kelhouzho kemielie morokesuo nounyü ngulie. Süla puoe thu sakeshü, *“We kehoupuorei u pfutsanuoko kelhouzho mehoshü ro ukoe shürhei, dietho siro seyie kekhriezho-u se vor nko tsoshü... Thie u mengu kezhatho-u sü we kehoupuorei u chie u vümiako dietho, thezho kevi mu seyie kekhriezho keviko pie thie leshümhasi sa di sekelieu zo.”* (D.Kuolie, Tenyidie: Le Kezhü Die 34) idi thushü.

THUTHE 4

TENYIMIA DIEMVÜ NU U TSIEPFUMIA MU THIE KELHOUMIA RÜLI KEMEJÜKESHÜ

Themia kelhou rüli ha kengu nunu zorei chüümo rüdikezhü ze u kelekemedo rei süu ze rüdizhüya ücü phichümia tie nunu kepu si phiya. Siro themia phou puo nunu zorei puotei rüdi phikezhü dze kepu phiya. Süu kelhou thau pete bo di puya mecie. Tsiedo kelhou thau leshü tse kijü pete nu mia kedipuo chüya shi, kimhie di lhou tuoya shi icü dzeko u kitiekinu nu si mu ngu phrelie kevi nyitacü la ‘thiedzü si vor shie’ icü si petsata di u mhale nu zomonyü u meleko nu rei mu zakro kelhou nu rei kelhou kru kemo kekra ngulielieya. Thezhothechie mu mhasimhale kevi kekra dze phrüya derei mha kesuo neiüko rei kerei di secü nyi phite. Siro phichümia kepu mhie ro lhou keriemia pulie kenjüü thephou kenie kese doki nu pemhopemhi vor kemo kekra u rünako nu tshuketa la mhalepie u shüshü phi keba dze siya. Mhakesikelemia süko kengu geinu ‘hai di lhou morosuo’ icü thau chiepie kepu phiya.

Puotei rüdikezhüu ze u kelhouzho rei kemiepie puoteiu kru nu shülie morokesuo kemeyie kepushüte. Süla *“U tsiepfumiako thiedzü u rüna khrie morosuo, rüna u la puo zhatsa mhachüshü morosuo, rüna u mhokuo pie di lhoushü morosuo. Rüna u bu u phrü bakelie hauha se die kezha puo chü vor. Süla mia puoe kejo chüwa ro rüna nunu puo bu themou chüketa süüsü siezha kerükrietho-u. Thie puotei rüdi kevor nu themia mhokuo hau jütayie. Themia tsie Sorkari puo pele di lhouvüte... We Sorkari puo se di lhou molie kenjü lro u miatho-u se phi khie di lhou dojü morosuo beite. Puotei kekrekreikecü nu themia phou puoe phou kekriu miatho rhu kevor tuoi di we u medo chü di lhou kevor teiu nunu rüdi sorkari puo khrükhro lhou vorta shierei u thuo u miatho-u rhu di se ba morosuo”* (Shürhozelie, Tenyidie Dze

62) idi **Tenyidie Dze** nu thushü. Kethuu mhathuko donu bahurei noudodzeko nu u kelhouzho kemiekeshü kemeyie huo u tsiepfumia mu thie kelhoumia rüli kemejü di kepushüzhe.

4.1 Kedietho Mu Keshürhei

U tsiepfumia kelhouzho nu kedietho sü zhorüli nu mha kemeyietho puo. Uko dietho la chazoumia ungo mu süko pu kemeyie tuoyakezha si. U tsiepfumia mhasidie puo pucü “*kedietho sü u kinyi*” idi le mu pu vor. Thenoumhasi süu la kikru donu, siezedzürie donu, setheyie donu, razou donu zomonyü sokenuo donu rei ‘*kepelekecü*’ nouleu zakro donu tuoya. Zakro donu kepelekecü zhoviko tuo moketa sie seyie kevi chülie kenjü üya. Mia puoe mahjü ürei diethomiathoya ro puo gei kekreamia kepeleu jütalie kenjü. Siro kedietho pie u zhorüli mvüdze chüyakezhamia gei keshürhei jütaya mo, kekreamonyü u diephra geinu ‘*chü morosuo*’ icüu paryakezha la. Süla, “*Kedietho-e mha pete bo-u zo. Kedietho kebara themia kezesuotalie kenjü. Kedietho kebara kezekevi balieya mu kezekevi kebara u kenei pebalieya*” (Shürhozelie, Tenyidie Dze 56) idi **Tenyidie Dze** nu thupie tuo. **Methuophemia** dzeu nu Zhalhou-e u tsiepfumia kelhouzho kevi se - diethomiatho tsiu shürhei di puo rhie puo hie chü puo phe khrülie, puo ki chükelie la ‘*a thuo a kuo a hie se krakelie kinyi*’ (Shürhozelie, Methuophemia 1) idi pu. Puoe puo kedietho mu keshürhei la mia bu puo peleliekesü themia puo chü di mhapuorei ba kemo kelhou puo nunu lhou pevi la sierlie di puo phe khrülie mu puo ki rei chülie. Kethu-ue hau geinu u kelhouzho kevi haha chü perhei lakeshü ngulie. Thedzeu nu sikelie Zhalhou-e pecü, dietho mu shürheicü la leshüda kezeki nu lietho chü ba di leshümhasi nyi sacü la leshüki nu kepetha lietho rei ngulie.

A kijüko rei mu a ki a rei a thuo a kuo a hie se krakelie kinyi se kesekelie vie phre zo (Shürhozelie, Methuophemia)

Zhalhou-e puo ki chülie morokesuo le keba la, siro mia puo kijü ze keba si di puo zeu Latuo unie süu pfhü vo di kepfhesilie, kepfhekholie di uko kelhithoketuo la kepukesie nu puoe therieko mecü keba pu, tsiu kijüu puo krüe pie puo shiephruokeshü kijü mu süla sorkari kitsa leshü puorei se morei vi üshü.

Kijü hauha a krüe se a shiephruokeshü kijü ho, süla sorkari kitsa leshü puorei se mo rei vi ho. (Shürhozelie, Methuophemia 8)

Aha supuonie kepu do puo pu sei bata. Raka nyie hiedia a tsüwa di kijüu lieliotalie. (Shürhozelie, Methuophemia 5) isi

“Niathutsa ro zo le rücüu tso, pesotsa ro tsiekrie kezha kebau ker rüna nunu rei ngu bayakezhau ketso mu niakratsa liro themia cha puo kezhüu ketso ho.” Therie mhapuorei kebvü keboukecü tuo mo. (Shürhozelie, Methuophemia 5)

Thiedzü u tsiepfumia kelhou teiu nu huoniehüo pele phi vorcü, uko kedietho mu u die se balieyakezhä kijüleshü chüya kemo geinu rei silie vi. Kerüchü, kepfhekhokewa sie kethukeru die jü. Sümho rei miapuorei u vie kemo pevie vor kemo rei thashü. *A Naga Village Remembered* nu rei ngukelie, *No, if we said there will be peace between us there will be peace. We do not need to write it down.* ” (Mo, hie nko donu kezekevi baketuo pukewa sie nko donu kezekevi pebatuo. Hie kethukeru nu thu morei vi) isi

(Kire 86). Sükize puotei rüdirülikezhü teiu nu morokesuo ra kethukeru nu thu se tuo morokesuo kethu-ue thashü kekreiblamonyü thiedzü teiu nu we themia dietho di mhakehoupuorei u thuo u vie kemo pevieya mo derei tsiedo we themia gei diethokecü tsa seketa la.

Telhe Mote nu kipuu Kesolie kelhou mehoshü ro hie puo we kemezhie phi di lhou. Puo puo se sie mhapuorei chü di puo va kracülie kenjüta tse puoe Hutuo ücüu unie thiedzü kesi mu puo ze mhachüketuo kemerü nunu tuo pa. Puotei huo Hutuo pfhü tuo rei puo ze keselie mota tse raka huoyo se ketuoko tsei votakezhü la rüsoki puo nu vo lietho ketso ru puo zelie. Puoe shürhei mu dietho di mhachükecü la rüsoki niepuu rei mu puo ze mhachüyakezhako rei puo pele mu süko khrie pfü di mhachü parlie. Kethekhrücü puo nunu Hutuo rüsokiu nu vor di puo ze keselie. Puoe vo Hutuo ze kese di unie kepfhesilie di mhachü. Puoe diethomiatho di mhachükelie nu Hutuo bu puo la meylie phi parlie. Sitse Hutuo khrie pfü kra salie di mhatho puo pie puo bu puo rübei chü. Kemerei donu puo mhathoko meho pevi selie di teicie puo ge phi tse puo thuo rakaki nu puo kinyi khapie zhülieta. Puoe dietho mu shürheikeshü nu Kepenuopfüe ja phipie puo tsüshü.

Hutuo-e Kesolie keshürhei mu puo kedietho la mhanyi parlie tse puoe Kesolie pie puo siezeu morei puo nuo-u kemhie tou di puo khrie selieta. Puo Kesolie bu puo thuo mhatho huo puo rübei chü dojü di kezhamiako rei ze kesilieketuo la ki chükecü mhatho puo pie Kesolie tsüshü...Mu Kesolie-e Hutuo mhathoko meho chakhrie mhatho puo se puo ketsüu sa chü di Prahou nu bopfü bata. Puo rei bavüdo puo rei kerülei tei jü zo di mhathoko meho pevi selie mu sidi teicie puo ge phi tse puo thuo rakaki nu puo kinyi khapie zhülieta. Haha kediethomia

mu kepecümia gei Kepenuopfüe theja kha phishüyakezha thakie kezhatu puo zo. (Shürhozelie, Telhe Mote 38)

Kezhamiakoe unie mhatho ngupie mia nei di kenuotsatie unie cha mo zo shierei unie bu mhatho chünü di unie tsükecü mhatho meho hulie kelho chü parta... Kesolie Prahou nadiu nu vorkelie teicie dia tseilie tse mhanyi parta. Puo sidi rakaki nu puo kinyi kekra kengulieta. (Shürhozelie, Telhe Mote 38)

Kethu-ue u tsiepfumia dietho mu shürhei kimhie vor shicü thashü, tsiu puotei rüdikeyhüu ze themia dietho motazhiecü rei puo mhathuko nunu thalashü. Tsie teiu mehoshü ro mhakekra nu themia thiedzü ki lhou rüü sekuote, shükeiraka menhou, mia dze mia la rei si phi parte, derei mha kemehou, dietho kemo, mhachü kemecü mha hakemhieko baketa se kelhaphieshü.

Telhe Mote noudodzeu nu Mezieü mu puo nuopfü Viü unie-e kemehou la unie thuo unie pekawa. Kesolie-e puo puo se sie lhou re seta, süla chazou vo lietho huo pfhü ketuo la tuota. Puoe dietho mu shürhei se di mhachü khrielie mu mhakenyimia puo chülie. Puoe puo kinyiko se vor puo zuo mu puo üpfü unie tsü di unie bu unie nei baketuo lelie. Ukoedzedesi tuo moketa la puo unie dze ketsolie di unie pfhü vo. Puoe puo zuo mu puo upfö unie bu kelhou kesa puo lhou di unie nei bataketuo la *‘Telhe Mote, tsiezhü teizeizhau pevolie ro sodu sü nnie kelhou kesa puo ngulietatuo.’* (Shürhozelie, Telhe Mote 49) idi puo thuo puo rüchü. Puoe zha huoyo unie so chü ketuo pushü siro puo suna priesako pie puo zuo pekieshü tse kemehou unie nou leta di puo kinyiko rügukelie leta.

Azuo, themiau kese menuo seshüwa di avu theva vo puo priesako chülie di ta rüshüta ro kiga? Avu kemenga hai ba mo rei priesa süko chülieketa sie ta mia bu avu ngulie kelho thechü huo nu vota di vo mhachü kemezhie mo di lhou ketheguo batatie. (Shürhozelie, Telhe Mote 49)

Unie-e vo puo likhuo-u teshüshü ru mesi za bakecü la teshükhrüishü. Themiau mha mekhrü si di puo keza di puo pfhe phrashü tse unie michie toupfü unie zhietenuo se puo zewata. Unie-e likhuo-u hiele tse unie nuo-u za thupie tuo di ngulieta, süla ta la vo themiau mehosie tse Kesolie ücü silie, mhapuorei chücü lelie mo ba di rüsokiyo nunu tata. Sükemhie di kemehou la nu hieshiehieruo dze puo chü mu thenou kesuo dze puo chüwa. Hau geinu kethu-ue themia mhakemehou thashü. Mhaca kekrei le lalie kevi puo sü zhakhrau, unie-e kemehou bu unie kekhwaa motuoü liro lhou ketheguo phi tuotalie kevi puo thukhakewau mu sidi u kerheichie lhou kemezhie tuoketa thedzu nu silie.

Methuophemia dzeu nu mechüu-ue dietho mu metei thashü kemo nunu themia bu kemezhiewa. Sükemhie mha kemichie puo tse mechü kelev se kemetei thalie mo ro kepeka rei ngutalie kevi kemichie thashü. Methuophemia kedirüvie nu Phriezou rüna nu phichümia kenie unie kepele phrakeshü la mia mhodzü nunu vükeshü, siro mia puoe süu ngu di puo kepele phrakeshü la puo pe khrikewa mechü-ue ngu derei mia puo rei mhapu michieta üsi. Puotei rübou kesier nu themiakoe dietho mothorketa la huoniehüo pelelie kere tei puo sier. Puotei haicü puo nu themiakoe dietho di kenourheshülie tse uko thuo Wemia chüpahiko penyilie mo zorei uko bu uko ra chükecüu kedeilie rei si mo derei süu chülie mote. Mia puo kenie dietho chüsechü tha rei mechüu keze puo chüshü mo liro tha retayakezha rei ngulie

Supuo supuo shiekcü si kekzeilie kenjüta. (Shürhozelie, Methuophemia 39)

Rüna sünu mechüu mhatho süu ngu derei miapuorei dieca yopuorei pu michieta mu kra rei michieta. (Shürhozelie, Methuophemia 38)

4.2 Phichümia Rhuekcü

U Tenyimia-e u krünuo khrie mu rhu phi vorcü, *The Naga Imbroglio* nu kethuu Charles Chasie-e thukeshü “*Mu nie nie krünuo ketsepieketsamia ketheke kinu shükeba teiki hie we hie krünuo chülie vi keba ki hie gei chükeshü la u thekcü hie mese üdi u thezie, u rhu di u thekeya*” (and while you pack off your parents to old age homes we are duty-bound to take care of our aged parents in gratitude, and respect, for what they have done for us while they were able) (Chasie, *The Naga Imbroglio* 101) isi. Tenyimia puo krü puo nuo kekhrrie zho hau rei chü kemetei lashü tsiu u Tenyimia kelhouzho nu kehouporei u ki khrükhro lerketamia peyapfülieyakezha rei kethuu mhathu nunu ngulie.

Telhe Mote noudodzeu nu Kesolie-e puo puo se sie puo mei ki vo di puoe pa chazou thelhi chü di puo ruo mehonyü keba pu kekzeilamonyü puoe liecielierhie kechü puo la re, leshü phrü pekralie moluocü mha puorei chükelie lelie mo, u rüna nu thelhi cha merekecuko la puoe mhapuo chü di puo va kracü morokesuo la, puoe puo mei sanyü di puo medo rüsa.

Theva puoe puo mei unie kerüchü. Puo pukecü, “Amei, a mha puo n ki pu sashü nyütuolie.”... Puoe sie, “A nieko pezie rei vor nieko phiki nu a medo chü lhou sier ru a pfu siaketa ngu di a kele pete rüdite. Siro

a zuo mu a üpfü unie kemenga keba ngu di a nou kemezhie sete. Süla zha huoyo unie thuo kemezhie bata zotuo shierei a va puo rüna kezha huo nu vo di thelhi chü nyü bate. A süu chü khrielie mota liro ka mu bie derei chü khrielie liro a zuo unie bu va puo unie nei la di lhoushü nyü beicü la unie dze le pekra di a mha hau rhü ba. Derei a kele sü puotouto mo lho shikecü n ketso perie mo di die thela puo rhü zocü lelie mocü la a avu kehoushü di n bu hau lepie a tsü mu puotoutuo üro a lhibo huoyo kesepie a tsücie idi vorzhielie.” ishü. (Shürhozelie, Telhe Mote 26,27)

Kesolie-e puo pfu siaketa sie leshüphrü mo di thelhi chü morokesuo-u leta. Puoe puo zuo mu puo üpfü unie zazhü le pekra di mha hau pepilie. themia ha mhakekra rei phichükelie ze le mu silieya derei mhakekra nu rei u pie rüü mu rekecü nunu u mhale kreitayakezha mhie di Kesolie rei puo pfu tuo mota tse mhale pesou phiketa ngulie. Thepfumia bu kikru tsü chüyakezha kelhouzho-u nu thepfumia-e kikru va krayakezha la Kesolie-e medzü phi baluo rei puo pfu tuo moketa nu puo zuo mu puo üpfü unie mehocü puo mesekecü le di phichümia mhale se, mu puo nou kemezhie phi di puo mei pfhü vo. Puoe phichümia khre merü mu phichümia theja se di mhachü morokesuo sikecü la puoe le kebako puotou mo lho shicü puo mei medo rüsa.

“Amei, n peziethor zolie. A tsie mhodzü zorei n la lhou kevor zo. Hasie rei n kepele zo. A zuo sü mhapuorei chü sakelie puo mote mu no a ngumezhie latsa a kese, latsa a zuo mu a üpfü unie kese ituo memu. Unie rei tsopfhükelie pete no mo liro ura sü miapuorei puotei pete nu unie khruohi balie kenjüte.süla no a ngumezhie tsie mhodzü

tuoi a zuo unie meholiecie mu sidi a bu a ruo kevikesuo meho zocie.”
ita. (Shürhozelie, Telhe Mote 27)

Puoe puo mei puo gei chükeshüko la puo thezie phishü siro puo mei bu puo zuo mu puo üpfü unie meho sashünu üdi cha. Puoe puo thuo puo zazhü le perie monyü puo zuo unie khriekuo keba ngulie kekreamonyü puoe leshü phrü sanyü ro puo mei-e puo keselie kevi rei pu zo derei puoe mhapuo chü beilie di puo zuo mu puo üpfü unie bu hie puo kemezhieta rei lhou rüü lashü nyü di puo ra khawa di tuoshü.

Phichümia sanyü kemo rei noudodze hau nunu kethu-ue thakeshü ngulie. Mezieü puo nupfu se sie kimhie di puo nuonie ze di mia ze rüna chü votie shi idi mha lepie puo ziejü mu puo nou kemezhie phi ba. Siürei puoe Tseilhou dzürieu, Ahu sanyü phiya kemo silie. Mha hau le menuoshü ro thenumia thachü puo rei ngulie kekreamonyü thenumia kesuo geinu kikruu chü phrowaya, tsiu thenumia kevi geinu kikruu chü kemashüyakezha la. Süla **Thenupfü** nu kethupfü, Thinuokhrieü thakeshü - *“Phichümia pucü thenumia geinu siezedzürie kezevi balieya, kemiakhrie balieya tsiu thenumia la pfüüchienue rei chükhwaya isiya. Rünako nu kelhou meho kevo ki tsie rei mha hau ketho ba zokecü ngulieya. Thenumia huo kiya rüna kekrei morei thinuo kekrei nu vota rei puo thuo puo siezedzürie dzeu rübei sie puo nupfu kitsa siezedzürieko rünyü moto zokecü nguya. Hakoha geinu puo nupfu siezedzüriemiakoe kikru süu ze kepenue moketa tei nyiya.”* (Thinuokhrieü, Thenupfü 50) ishü. Sükemhiecü rüli puo Mezieü gei rei ngulie. Haha la puo nuonie bu rei u kemerü jütoketa ki rei unie nieu Ahu pfhülie mota mo kishi? Kesolie bu puo nieu Ahu medo rüsa mo di puo mei se keniepukuota mo kishi? Ukoe uko nieu Ahu sanyü di puo merü di lhouta ro mhanyi philie mo rei lhou kemenga phita lho mecie kekreamonyü thedzeu nu Ahu-e puo

kimia morei puo nuo ba mo, süla puoe uko puo sanyü ro uko khrie, rüguo mu peya pfüşhü mecie zo.

A sü a cü a nuo puo tuo mo. Hienie mia kenie siezedzürrie chü ru Tseilhou-e tuo mo zita mu ukoe a sa phrü moe (Shürhozelie, Methuophemia 14)

Uko nieu Ahu baluo. Derei ukoe puo sanyü phi zoya kemo la puo bu uko krü chü si di volietiecü tetuo rei lelie ba mo rei si mo. Süla uko nieu Ahu rei sie, “U nounyü di mha huo pu rei kepfhesi re phitie, a sü lhou miasuotacü mia a ngu mia nou se phiye.” idi puo thuo puo rüchü di uko dze le puo nou mezhie babaya. (Shürhozelie, Telhe Mote 23)

Ahu kelhou mehoshü ro puoe puo thuo puo kelhou ngupie puo noumvü mo tuoketa la puoe mia hou mia kro nu rei vo mota mu puo thuo zengepfü di puo va kracü bayakecü silie. Puoe puo cü puo nuo nyi mo, puo siezeu Tseilhou sia zita mu puo kinuko puo sanyü mo idi puoe puo rübei puo thuo puo keseu se di mia ze rüna chü keba zo. Puoe puo thuo puo rüchücü die, “*U nounyü di mha huo pu rei kepfhesi re phitie, a sü lhou miasuotacü mia a ngu mia nou se phiye.*” isicü hau mehoshü ro Mezhie-e puo rhu, puo pfhe rünyüya kemo silie. Hakemhie di thenumia kiyaketa sie puo thuo puo siezedzürrie rübei sanyüketa nu puotou motayakezha thiethie kelhou nu rei nguyakezha puo noudodze hau nu thashü. Vilhouzhalie thukeshü **Thenudiü** rüsieu nu ngukelie, “*Mia krünuo khrielie morosuo; nyhü voketa sie sü thepfumia krü sü u krü kethota zo. Thepfumia krü khrielie kemo-u ha thetha kesuotho puo ho, menuolieluo.*” (Vilhouzhalie 35) idi Kiechaü-e puo nuopfü

tarhokeshü haha u tsiepfumia teiu nu kepethakecü kelhaphiekeshü hako situo motazhie. Thenumiäpfü puoe kiyaketa sie puo kekhrie meyakuotayakezha mhie di puo kinumia siezedzürie khrie, rhu mu sanyükuo morosuotaya.

Methuophera Wemia Sorkari se le nyü di mhachü sedekücü nu Phichümia kenie Khristan chüya üdi phrakeshü nu unie mia puo vü khriwa mu kekriu vü pesuo sewa.

Zhate ukoe phichünie vüvü ba di thevatie mia puo vükhriwa mu kekriu rei vüpie kehouchürei vilie kelho ketso chüwa di puo shüketsie se vor themiako mhodzü nu shü. (Shürhozelie, Methuophemia 38)

Methuophera kelhouzho kesa se vokatuo la mhachü kepar nu u kelhouzho nu kenyü üyakezhako rei chükecü ngulie. Kenyü üdi puyakezhako donu *“U krü gei uphi udzie yhashü di u dziethuo pfü kenyü”* (Khrüe 12) üdi puyakezha haha rei prei moketa ngulie, sidi phichümia puo vükhriwa mu kekriu vüpie vilie kelho ketso chüwa. Hakemhie di U tsiepfumia kelhou teiu nu phichümia- u krünuo, u nyie u dimia, khrie mu rhu kevor kethu-ue thashü di puotei rüdikeyhüu ze phichümia rhu mu sanyü motazhiekecü rei se kelhaphieshü.

4.3 Kekhrie mu kekhyakecü

U tsiepfumia kelhouzho nu kekhrie mu kekhyakecü zho ha mha u keneitho puo zo. U pfutsanuo kelhou teiu nu rübei monyü Khristamia kelhouzho nu rei meyiethor zo. Lhoukeriemiakoe kemiakhrie phi di lhoukecü la huoniehüo rüli rükra di mhapie kecükeza vor. Kekhrie bakecü la kejüketsopfhüu rei vaphi di miapuo bu rei khruocü mo, mia puo chülie kereu

rei kekhoa ivor. U Tenyimia-e themia khrie sekecü seyie puokecü la kekreamia pulie kenjüü u rümia zorei khruohikhoyashüyakezha dze puya. sükemhie di D.Kuolie-e **Kenyü mu Menga** leshüu nu thukecü, “*U rümia puoe terhü puo whuo tuoketa la ta sosie u kitiekinu ler di’apuo, azuo, a khriü a yaliecie’ idi ta leta ro puo melie kenyüte, puo rüguolie moro kenyüte.*” (D.Kuolie, **Kenyü mu Menga** 104) isi. Süsie rei thu sakeshü, “*Mhanu mharapuo nu u rümia/ngumvümia gei rüva bu puomhi tepfü di kemezhie ketuo morei sia zhü di ngukelie ki rüva puomhi tepfü ba di ngu ro rüvau biewa mo di tuota ro u siedze kesuo prei. Puoca ngumvümia gei zorei kemezhie ketuo ngucü ki mha kevi chü di u kelashü moro u siedze kesuo preiya üsi.* (D.Kuolie, **Kenyü mu Menga** 95) isi. Hau leshü ro ukoe unou kekhrrie kenyi la mia kemezhiekehü ngu ro mia khruohikhoyashü morosuo beikecü ngulie. Thie kelhou mehoshü ro themia gei kekhrrie kengumezhiecü tsa phite. Mia puoe puo thuo puo zazhüu sie kekreamia rüli rükra tuo moketa tei puo nu bate. Puoteiu rüdirüli di themia kekhrrie jütokezhü tei hau nu kekhrrie mu kekhoakecü se u zho chü pevi se tuo morokesuo kethuu mhathuko nu ngulie.

Methuophemia nu Zhalhou-e Menguzou vorkelie sie ketsamiapfü puo puo khruohi keriethe chüshü. Ketsa hapfü kelhou mehoshü ro puoe samimiapfü puo, puo nuo puo rübei ru sü-ue siata, sidi ketsapfü bu lhou kemenga tsiu puo nou suo sei tuoya. Zhalhou Methuophera nu takepa nu vo lie puo tsolie. Lie süu pruyo nunu puoe rüleilie tsiu sidi ketsapfü unie keselie. Kediesi kemo la ketsapfüe Zhalhou ngu di ta latatuoü sie derei Zhalhou-e puo thuo puo ramia die nunu ‘a zuo’ idi puo kie rüsorüsolie tse puo rei thalie di rei la vo tsiu Kekradie nunu Jisu za pushü tse ketsapfüe rürei tha di tuo puo penuo ke. Zhalhou-e puo gei thezieko thapie puo kie, Methuophera tha di puoe sütsa nu vorzhü ücü pushü tse puo meleko gainu

Zhalhou kelev silie nhie, di puoe zhalhou ngumezhie keba silie. Sükemhie di unie kemelo do chü kerüchü di kepfhesilie. Ketsapfü meleu mehoshü ro Puoe Jisu za sikeshü ze tuo Zhalhou penuo phi. Mha hau leshü ro unie-e kepfhesilie mo rei Khrista kepelemia ücü nunu unou kepenuokelie lelie vi ba.

Sie ba rücie di pru kitie pa di mha meho baluocü nu ketsamiapfü puo lie nu tsurta. Thenu süpfüsü ker a ngu di ta latatuo üsie. Derei a hie ramia die nunu ‘a zuo’ chü di puo kie rüsorüsolie tse puo thalie di reu la par. A a rhie chü siethalie di Kekradie nunu Jisu za pushü. Sitse puo rürei siei tha di kenuo tuo a penuo ker. A a gei thezieko thapie puo pekieshü mu a Methuophetsa tha di a sütsa nu ta vorzhü ücü pushü tse puoe a meleko geinu a kelev silie nhiekecü pele. Puoe ker a ngulie di metsei thata. (Shürhozelie, Methuophemia 52)

Ketsapfüe Zhalhou ze puo ra vo di puo thekeshü tsiu sidi sünunu Zhalhou-e kekhuohi ngulie di Dzüleiphe vo lhoulie. Unie-e puo krü puo nuu keperokecü kekhrise se huoniehüo khrie kekreamonyü ketsapfüe puo nuu puo rübei ru siaketa la puo nou suotuoya derei Zhalhou theke lakelie nu puo nuu pfhü lakelie kemhie üdi puo keba pete, puo kevi pete pie puo theke mu puo mehoshü, siro Zhalhou rei ketsapfüe Niepuu nunu puo zuo dzüriepfü chü di puo zuo kekhrise de pie puo khrie keba leshü di puo zuo rükra lalie.

A nuu puo rübei di pejuwa di teisozhü, teisonhie süu la meheimelo ba tsoyie. A kesiatie nunu themia kevi haicü puo khruohilie di puo bu sie vi laliewe iro a a nuu pfhü lakelie kemhiewe. (Shürhozelie, Methuophemia 54)

Ketsa hapfüha Niepuu nunu a zuo dzüriepfü chü di a zuo kekhrie de pie a khrie bata zo. (Shürhozelie, Methuophemia 54)

A puo üse ‘azuo’ isi mu puo rei a üse ‘A nuo’ idi hienie kerüchü hienie nei sewa di vo zhüta. (Shürhozelie, Methuophemia 61)

Puoe lhou pevi lakelie nu ketsa hapfü pie puo zuo chü di puo pfhü la vo. Hau nunu mha kemeyie Tenyimia u khekayakemo zho-u ngulie. U Tenyimia-e u khekayakemo, bahurei mha kevi kechü nu mia u gei mha kevi chüshü morei u khrieshü ro mia chükeshüu ki kra mia gei chü lashü nyüya. Sükemhie di Zhalhou rei ketsapfü pemhopemhi rei tuo mote nhiecü tei puo nu puo pfhü la vo, siro mhanya kekra sa se vo puo tsüshü.

Süsie a duka nu vo di kecükekrie kevi kekra keselie. Süsie rei Ketsamia la morokesuo pfhenei rei kekra keselie. (Shürhozelie, Methuophemia 59)

Zhalhoue Khristmas teiu nu vo ketsapfü unie thenyi nyilie. Unie kese therieu nu we kepfhesilie mo derei tsie we Zhalhou uko die silie mu puliecü unie kerüchü mu kenousikuoliete. Ketsapfüe Zhalhou üse puo nuo-u üdi mia ki pu puo nei shiekeshü haha puo kekhrie thashü. Zhalhoue puo ki chülieketa la ketsapfü ze vo unie batanyü zo derei ketsapfüe bagei gei takecü puo thachü la volie suo üta shierei tsiewe Zhalhou puo pfhü vovoketuo rei pushü. Hakemhie di themia ha chüüzhie nunu kepero mo shierei kepero mu kemiakhrie philieyakezha bahurei Tenyimia kelhouzho nu mia khrie mu mia ngumezhiekcü hau kethuu mhathuko nu ngu pevi selie.

Ha zo kemo Zhalhoue Dzüleiphe vor lhou keriethe ki puo khriekeshüko khrie mu rhuhecü geinu u tsiepfumia mia rhuyakezha zho-u thashü. Puoe uko puo krü chü di puo mehokeshü süko rei rükra mota mo di uko kethezie rei pushü. Sümho rei puoe leshüda kezekiu üse puo *'kekhrie kerieu'* idi pu reishü, puoca nu, puo nou-e thechü sünu keba la puo nounyü di süu nu mhachü saketuo pushü.

A Dzüleiphe nu vorkelie sie a krü chü di a thekerhirhuokeshü sü nieko ha zo.” (Shürhozelie, Methuophemia 55)

A rüna hanu vorkelie no a meholie keriethe. A tsie we kepetha rei chü bate, a ki rei chü bate; derei thechü hauha a kekhrie kerieu zo. (Shürhozelie, Methuophemia 61)

Puo A Meho Tha zo nu kipuu, Savihu-e terhü chü Burma nu kevoki kitamiapfü puo kemezhiepie siatanyü zo di kekhuohi chakezhüpfü puo khruohishü. Mha hau chükeshü puoe kekhrie mu nouzhie bakecü la zo. Thedzeu nu mehoshü ro thenupfüe mia kekra bu puo khruohishünu cha derei miapuorei puo khruohicüu monyü rürei vo puo meho rei kemo silie. Savihu-e puo ngushü di puo nou mezhiethor di puo khruohishü. Puo thuo rei kemezhie phi tuo derei thenupfü toupfü vo Shenam nu shüshü. Puotei rüdirülikezhü hau nu kekhrie pejüwatazhühecü la kethu-ue huoniehüo khriehecü, u tsiepfumia teiu nu se pezha phi kevor hau chü perhei lalie morokesuo nounyü thashü. Süsie rei we mia khrie di mia gei mha kevi chüshü ro zi rei menuo rei süsü zhakhra u ki la vorya ücü Savihu-e rüzalie di kechüki nu zhühecü ki thenupfüe puo si lakelieu geinu thashü.

A tuo phi puo mehokecü ki a ki dzü huoyo puo bu krienu di a ki cha. Ngumvümia u ge toutoukezhü nu u rübei mele salie kenjü di hikeba kedipuo kemhie di khawa di rükra mo di tuotalie vituo ga? (Shürhozelie, Puo A Meho Tha Zo 28)

Themia hauha a puo rei zo, a prüu rei zo mu a nupfu zo. (Shürhozelie, Puo A Meho Tha Zo 51)

A *Puo Kekhrie* nu Akheü-e puo rüna krei ürei Tenyimiapfü puocü la, puo kekhrieu pie Neinuo (Nganuo) tsüshü. Puotei kebou kesier puo nu Kewhira misicie seta, zanuomia pete ta nhanu tsuketa silie di Akheü-e kemenga phi Neinuo zeta puora vota. Neinuoeh nhipu se baluocü nu puo puoe mia bu te zeta di puo dze si mota tsiu puo zuoe siaketa haha la Akheüe Neinuo ngupie puo nou mezhiethor baya. Kenuotsa Neinuo-e “Azu” idi puo kiekeshü sie puoe Neinuo khrie selieketuo phrashü.

Neinuo, n bu nhipu se baluocü nu n zuo za kie moketa ha a nou mezhiethorlie, süla a üse n zuo üdi kielie, no sü a nuo te ru a rei n khrie selietuo (Shürhozelie, A Puo Kekhrie 35)

Akheü zomonyü puo kikruko rei kekhrie ketho se Neinuo tsükeseshü ngulie. Puoe Merhiera vo therie ki uko die si mo süla ukoe kediesi mo ürei u thuo u die nunu puo rüchüchüya. Puoe uko die silie mo zorei uko puo khrie keba - Laü nyiepou thepie vor puo ketsü, uko tsu ro mhawe liepie vor puo tienvü chü kreishüshükecü, puo ze tsu noula tekecü, hako pete nunu uko kekhrie silieya.

Laü vor mu metha puo khorü nunu nyiepou zivi sekecü puo chüpie a tsü. Ae süu pielie di a nei seta, sitse puoe nula rei tepfü tuo di kehiepie a kie di a rüchü se. puo kedipuo pub a shi si mota derei puo a khrie se keba la a nou a nei sekecü puo vorta. Süz hü we a dzükezei vovü si mo di Akheü hienie kerüchü hienie nei se ba di zhüta. (Shürhozelie, A Puo Kekhrie 32)(32)

Uko kekhrie la Neinuo bu lhou puo nei di kelhou kreikhro zo shierei lhou puo kru chü parkelie zo kekreamonyü puoe Merhiera vo therieki we kebakezhü zomonyü kecükekrie rei puo la re phi. Akheünuoko kinu tse pherüna nu kelhoumiako kelhou- pfhemenei vi mo, u kinunu mithu pere di menachü, phikou pfüyacü puo mo, u ca vi phi mo, sikecü kelhou puo nu shierei kekhrie keba la ukoe uko nei di lhou bayacü silie mu sükemhie di Neinuo rei lhou puo kru mu puo neilie.

“A puo mu a zuo unie kekhrieu la ae lhou a nei keba zo mu süu la hieko ki ngu a nei keba zo kecü silie.” (Shürhozelie, A Puo Kekhrie 27)

Neinuo-e puo nhicu nu uko ki kevi süsü ngupie puo nei bayakezha, siro lhou puo nei bayakezha pete rei puo puo puo zuo unie kekhrieu la zo ücü silie. Kethu-u nounyü thakeshü puo tse u themia bu Akheü kikru Neinuo gei kekhrie khakeshü mhie huoniehüo khrieshü morokesuo thashüwe.

Kekhrie themia gei jütakezhü rei kethu-u mhathuko nu ngulie. Methuophemia nu miakrau-ue kemecü bu u kekhasse di kenyimiako ngu u rokecü rei nyita, huoniehüo pelelie kere rei nyita. Methuophemia kedirüvie nu themia kelhou rüdi se vorta – rüna kekra nu themia chülie vi rei chülie

mo di rüyo u khra lho tuo di mhajülie ro mia lau tuoi di kenymia ngu u mhi kelukecü kra phita, u kijü vi pie tsia kerürieshü kemoyo chüpfü zhü rei themiako kheli rüzhü, mhachü mo di mhacükelie le, mhachü mo di nyikelie le idi dosuoko rübei seta, themia mia puo mia puo ngupie udzo kemecü chükecü kra phita, mia puo mia puo vie selie rei menga mokecü sierta, mia rükhru meyhumezhie di kralie di cü kebamia rei ngu u rokecü tei sierta.

Kijüu ha rüdirüli vorzhie. Rüna kekra nu themia chülie vie rei chü mo di rüyo u khra lho tuo di mhajülie ro mia lau tuoi di kenymia ngu u mhi kelukecü kra phi vorzhie... Themia mia puo mia puo ngupie udzo kemecü kra phite. Mia puo mia puo vie selie rei menga mokecü sierte. We mhachü mo di mhacülie kenjü mu mia rükhru meyhumezhie di kralie di cü kebamia rei ngu u ro ikecü siertazhie. (Shürhozelie, Methuophemia 35,36)

Sükemhie di Methuophemia rüna nu themia huo kenymiako ngupie u ro di mha pete pie vierhe chü di themia pete bu ketou di lhouketuo la mhachü sede parta. Sitse khriekesamia u shüphrü chü kemecielie mo di lietho puorei ngulie mo baketako thedze süu sishü di unei phi bata, kejümia kekra rei mhatho süu yapie di u za rukecü rei chüta. Wemia sorkari zho-u se mhachü sede par tse rünyie selie di rünako nu themiako kechükede mu kehoumiako petsoukecü mhathoko rei chü sede parta. Themia kekra u kepele vawa, themia huo u kepele phrashü di Wemiako bu u dukhriwa. Themia gei kekhrie jüto di huoniehüo ngumvükecü rei kethu-ue kelhaphieshü.

4.4 Mhathomhachü/Kechükelie

U tsiepfumiakoe u thuo chülie keviu chü di mia pele moto di lhou kevor dze putuoya. Mia pele mo di lhoutuo üro keriethe-u sü shürhei di mhachü morosuote. Süla uko mia pele mo di lhoukecü ca silie kerüütho puo sü ukoe shürheithorkecü. Kethuu nounyü- keshürhei morei u thuo chülie kevide chü morokesuo noudodzeko nu ngu pevi philie. Puoe **Tenyidie Dze** nu rei thukeshü – *“Udzie se mhachü phrelie khe, sidi u thuo u khruohilie khe, sidi raka keduoyo puo ngukelieko se u kinyi chü ketholie khe.”* (Shürhozelie, Tenyidie Dze 69) isi.

Methuophemia noudodze nu Zhalhou-nuo puoe liecie di u rüna nu mhakenyithomia puo chülie. Puoe puo medo kevi, kemecie, keshürhei mu dosa se lieciechatsa mhachü kehiephilie. Puoe khadou keredia chükelie sie sorkari lietho pfhü monyü shükeiraka thepu pfhüpie puo sede chü mhachü. Puoe sorkari ki priesa thepulie di lieciebagei khrülie di se tekhouko doulie, idi puo thuo rei chü mu mia zha rei khrüpie mhachü. Puoe puo rhie chü mhachücü nu mhachü khrielie, chü penyipekra philie mu teicie pengou donu sorkari puko shu tsei lawata. Puoe tekhou doulie di mhachücü nu telha thekrie-e li chülie. Teiciekepra telha mu nhasi ngu selieya mu süko zecü teicie puo nu raka so kenie kezie ngulieya üsi, rülili di puoe bagei kecü kezha dia pengou khrülieta, sitse puo mhakrau vikuo sa khota idi Methuophera mhakenyithomia puo chülie. Kethu-ue hau nu u tsiepfumia mhathomhachü, liecielierhie mhatho-u leshümhasi se balie di chü kehiekelie kemeyie thashü. Liecielierhie sü u tsiepfumia mhatho kemeyietho puo. Lhoukeriemia mhathomhachü dorhü - tekhou kechü, mu tsiedo manyamharako (machinery) se mhachükecü nu khunhie zorei mia thekriethehie zha chülieyakezha thau chiepie kephrümia bu phrü.

A puoe leshüphrü di khadou keredia pakelie sie lietho kekrei chü mo di a pfutsa lieko mehopie chü kehielie di hieko kese vor. (Shürhozelie, Methuophemia 31)

A puotsau puo kilie kra se mu a puoe süko ketsopie tekhou dou phrelieta. Süla hieko kilie ketsa mu kesolieko sa kemo tekhou zorei thetshü thekrie-e li baya. (Shürhozelie, Methuophemia 31)

Teicie kepra hieko telha mu nhasi ngu selieya mu süko zecü teicie puo nu raka so kenie kezie ngulieya üsi. (Shürhozelie, Methuophemia 32)

Rülili di a puoe puo lie nu la tsiu kitiekinu hieko la rei sa bagei kecü kezha dia pengou khrülieta. Sitse puo mhakrau vikuo sa khota. (Shürhozelie, Methuophemia 32)

Zhalhou-nuo puoe Rata kijüloteyo khrülie di süyo nunu khuo tepie khuone chükecü mhatho puo chü. Mhatho hau mehoshü ro mhachüpie puo bu ba chalie di puotei telhe sienu rei cülie kevi mhatho puo. Mhakehoupuorei puotei puo ba phreyakezha mhie di hie puo menyhou mu kra se di se kehoukeruo chüwa mu süsie puotei mota ro ngulie motaya. Süla mhakehoupuorei ngu pekra mu ngu kerüü teiki kehoukeruo chüwa mo di khrie mu puo bu ba chalie ketuo do si di chükelie meyie phi ba. Khuo tewa ro puotei kecha balieya mo derei khuone chüpie bawa tse kehoukipuorei cülie viya. U Tenyimia we ga pekeikecü rei chü phiya, ukoe ga kepejo ngu pekralie kemo teikiko gakeiko cüya siro gakei ha cü kevi mhonu kehoukipuorei chacülie viya. Kenyüthor pekrie puo vor shierei kecüca

hakemhieko ba liro puotei huo kecüca hakemhieko cü di lhou volie vi. Siedze chadze chükecü kethuu nounyü rei hakemhie di ngulie.

‘A puoe menuo ze kijülothe hayo khrülie di hayo nunu khuo tepie khuone chüpie zekecü mhatho puo chü.’ (Methuophemia: 65)

Thie teiu nu khriekesamia tsiu miakrünuo kechümia rei kekra u nuonuo bu leshüphrülieta ro sorkari lietho chü phre morokesuo le di sorkari lietho rhu phiya. Siürei tsie sorkari lietho ngulie re phite, tsiu le menuo lashü ro mhakenyithomiakoe thelhikechümia pekra mu kehoupuorei manyilie nyü phre. Puotei rüdikeyhüu ze u kelhouliethoko rei rüditayakezha mhie di thelhi chükecü meyie phi parte. Süla kethuu nounyü puo tse leshüphrülie di sorkari lietho rübei leta mo di u tsiepfumia mhathomhachüko chü kehiele mu penyipekralie di se thelhi rei chülie morokesuo thashü.

Puotei rüdikeyhüu ze themia mhachü mecütazhükecü rei kethu-ue kelhaphiekeshü ngulie. Methuophemia rüna nu tse kijü vi pie *‘tsie kerürieshü kemoyo’* chükezhü pushü. Kijü ha pete nu mha leikeshü vilieya mo derei kijü kruokezhüra mhaleiko vilieya. U kijü kruokezhü haha Kepenuopfü theja kezha puo ücü lelie morosuo. Themiakoe mhachükecüu rei rhulie motazhücü la *‘themiako kheli rüzhü, mhachü mo di mhacükecü le, mhachü mo di manyikelie le’* (Shürhozelie, Methuophemia) idi thushü. U tsiepfumiae liecielierhie chü di u va piecü kevor-u kemecü la nu themia kekra süko selie motazhiecü kethu-ue thashü. Sümho rei khelikecü ha thiedzü u tsiepfumia chü kevor dze siya mo derei puotei rüdirülikezhü nunu mha hakemhieko selie, mu selie si mota di u tei puoma kereko pevowacü ngulieya. Kheli rüzhü ha u tei kerüüki u tei thu pedzülie kevi puo ürei themia

kekra mha hako selie si mota di puo kemevi rei pejüwa mu mha hako geinu u bie pesuwatazhie. Tsie teiu nu kemeduonyako rei hakemhie keba lelie vi.

“U rüna nu ha rei mehoshü ro kijü vi pie tsia kerürieshü kemoyo chüpfü haizhü rei themiako kheli rüzhü, mhachü mo di mhacükecü le, mhachü mo di mhanyikelie le idi dosuoko rübei seta.” (Shürhozelie, Methuophemia 35,36)

4.5. Krütapeyu

Tenyimia kelhouzho nu krütapeyu ha therhu phi puo. Sükize miahoumiaruomia krüta chüya kemo dze rei puya. **U Tsiepfumia Rüve** nu kethuu, Shürhozelie-e thukeshü- *“Rüna puo nu krüta pebaketuo la krüta kesu di chüya mo derei mia puoe puo mhasi vi, puo mhale nyi, puo thuo puo zhazhü pfhü mo di keviu rei kesuou rei khrie ketou liro puoü krüta puo üdi themiako thuo le partatuo. Puotei kreikecü puo nunu puo üse krüta üdi kieketa ba mo. Puo themia se ketoukecü geinu themiako thuo u nou nu puoü krüta üdi le sede parta ro krüta süu mha puo pushü zo rei ukoe puo pfhe rünyütatuo. Derei kehoukipuorei krüta puoe themia se ketou mota mu puotou mota ro themiako u nou nu puo rhu mo votaya mu puo die rünyü motaya, sitse puo puo thuo puo geinu puo krüta mota ücü silie morosuotaya.”* (Shürhozelie, U Tsiepfumia Rüve 36) isi. Krütapeyu puo chüketuo la mia puoe lhou sie pehümia zha prali morosuo derei süu pralieta zorei mechüu u kevi sikecümia tsiu peyumhasi u gei kebamia mo ro krütapeyu chülieya mo üsi. Süla **Miavimia Rüli** nu D.Kuolie-e thukeshü, *“...mia puoe puo kelhouzha, ketsa nu rei pehümia thau ketso khokeliemia; thetseiketamia; puo zho puo rüli kevimia; kemiathomia; kediethomia; keshürhokeshürheimia; thenoumhasi kenyimia; die chacie si di miatse nu rei*

mechü nu rei pu kemetsolieyakezhamia; mhakehoupuo nu rei pesiepedzü le di puyakezhamia; u mhale nyi di u keleko mechü mhodzünü pu kemecüpie mia nyie nu shülieyakezhami; die pu kesie ki rei diechie se di pu kezivi mu pu keziemiepie mia bu si rüü mu u nei di u die lielieyakezhamia. Siro kishükinyi nu rei u khrakhrucümia; mhanyi phi mo rei u thuo u keselieyakezhamia... Peyumhasi ha themia mhaphruo kerükrü puo, miaümia ki u mhasimhale mu ketseiphrei rükriekuocü mhapruo puo.” (D.Kuolie, Miavimia Rülü 109,110) isi.

Telhe Mote nu Dieliekevi kepethau Ahu rüchü kevo nu pukecü “*themiau puo peyu bakecü ngulie*” (Shürhozelie, Telhe Mote 16) isi. Ahue puo nou kekhrie nyi, tsiu thenoumhasi bakecü themia puo. Ahue puo thuo puo kelhou ngupie puo noumvü mo tuoketa la mia hou mia kro nu rei vo mota di puo thuo zengepfü di puo va kracü baya. Dieliekevi kepethaue puo pfhü vo puo rüchükeshü duü nu puoe puo peyu bakecü ngulie mu süla puoe Ahu rüchüpie puo bu Niepuu sitoulie nyüta kekreamonyü Ahu-e pu kevi bacü la puo rüchütoulie ro mechüu nu se morokesuo themia puo chülieketuo pele.

A haduü puo rüchükeshü geinu themiau puo peyu bakecü ngulie di ca puo nu puo ngumezhie derei ca puo nu a puo rüchüpie puo bu Niepu-u sikelie sie puoe themia se morosuo sekecü puo chülie kevi ngulie. (Shürhozelie, Telhe Mote 16)

Ahue samimia puo mu puo kiyo rei kecükie mu menyha phi bata, phichüketa sü kekuo lalie reta. Guorü mu Dieliekevi Kepethau unie puo pfhü kevo ki puoe puo ki suo keba mengakecü die unie ki pu. Puo ki kesuo

mhonu puo siezeu Tseilhou pheu perapie baketa la rüna va kezisuoketa la rei menga bayakecü rei unie ki pu di,

“A mu a ki a kru rei chülie lho di uremia va pesuo, a siezeu mu tuovü vi kemonu tuovüta di hienie se nu uremia va pera setacü, kedipuo putuo dimu, derei mengathor ho.” Isi. (Shürhozelie, Telhe Mote 16)

Ahue thenoumhasi kenyi la Dieliekevi Kepethau puo ze kehouki nu vocketuo la puo kie beilie tse puoe pukecü,

Hei, derei, a lelie mo se ze... Oh derei no a ü kethemia vor mu a mvü bei lata ro mhasi mote süsie n ze votuo. (Shürhozelie, Telhe Mote 19)
isi

Puoe pfutsana chü meteitsapfü tuoyakezha themia puo. guorü rei puo bu kehou zetanu di pu ki va kenie se puwata üsi derei puoe mhakele themia puokecü la puo phichü zenu kehou chüketuo lelie rekecü chü keba ngulie.

A zeu Guorü rei a bu nieko kehou zetanu di a ki pu kenie kesete. A tsenu we puo gei rei a die suo phi pie puo se, derei a kemhiemia puo nieko sakelie la nieko va kezivilieketuo ba mo. we u keviki, melelie keviki chünyi chü tuo di phichü melelie lho voketa ze mhapuo üütuo üro a we lelie mo. (Shürhozelie, Telhe Mote 15) isi

Puo diepuko leshü ro puoe nanyüu se pecü sekecü themia puokecü la Kehou ze di kehou va kezisuo nyü mo kekreamonyü puoe lhou pesuo phiketa la kehoumia va kezisuokewa preite. Derei puoe Khrista kekhrrie

zhoko si mokecü la mha sükemhieko lete. Mhaca kekrei puo tse krotho nu mia puoe chü morokesuo sitoukecü la puoe phichüketa ze mhapuonurei kehou khruohikelie jükecü, siro phichüketa sü mia bu puo la kemezhiekecü keprei kele haha se di kehou chülie kere lete mu süla kehou chü mvü keba ngulie. Siürei puoe kehou chükelie sie puo rhie chü kehou mu puo nei se parlie, siro Niepuu kekhrie sikelie geinu puo nou kemvü pesie lalie.

Ae Ahu gei themia kevi puo ngu mu sükemhie di puoe kehou chükelie sie va puo rei kehou lhie mo di shürhei seta. Puo nyie vi kemo la puoe vor keriethe nu balie di puo hie chü puo nyie kedipie mia pfhe rünyü baya... themiau tsie we puo nei se parte mu puoe Niepu-u kekhrie sikelie geinu puo nou kemvü pesie laliete. Sitse puoe kenuotsa Tseilhou kinumiako dze rei le puo nou meca parta. (Shürhozelie, Telhe Mote 19,20) isi

Puoe puo nou kekhrie kenyi themia puocü la Mezieü uko thuo puo sanyü tuo mota rei uko dze lepie puo nou kemezhie chü tuotuoya. Siro uko dze kehouki nunu sikelie ki puoe puo nou suo di kra phiketa dze rei ngulie.

Ba hurei Tseilhou siezeu Ahu-e kra puo pfheü phra zo parta üsi. (Shürhozelie, Telhe Mote 56)

Kethu-ue lhoukeriemia teiu nu krütapeyu kevi, kemesü mu kemetei se kelhaphieshü. Puotei rüdirülikezhü ze krüta rei puorhi krei partazhie. Süla D.Kuolie-e thukecü, *“U tsiempfumia kelhou teiki krütamia mhasi mu u rüli se thie kemhoumia rüli ze kemejüshü ro ketherü touketa mhiete. Keriekimia liro mia puoe puo thuo vi se, si se, nyi se mu kuo se ba rei u thuo u ü krütamia*

ücü pu mengaya morei krütamia chüketuo la u thuo u phraya mo üsi. Mia puoe vi rükrü ba rei mechüu thuo u za chieshü morei u petho zoshü kemosie ‘*a tuo*’ iya mo. Mia puoe mia kechüu chü, mia kevora vo, shürhoshürhei, kedozhüya kemo rüli kenyi, phichümia die rünyü pekra, thedzethemie si pevi, thehoubako gei krütamia pfhe rünyü pekra idi u mhaleu bu puotou nu tuokecümia sier razou krüta chüya. Süla ‘*krüta chülie kesümia*’ icü cau sü mia puo gei mha kevi ketsakekra kebako geinu mechüu thuochiese parya. Die kekrei nunu putuo üro “*mechüu u kevi sikecümia*” idi chielie vi. (D.Kuolie, Miavimia Rüli 108) idi **Miavimia Rüli** nu thushü. Thie teiu nu krütamia kekra rei mhaca kemeyie hako u gei ba motazhie.

4.6 U Pfhe U Nei

U pfhe u nei ha rei u kelhouzho zasi kemeyie puo. U pfheneiko geinu mia-e u seyie silieya. Thenupfü leshüu nu Thinuokhrieüe thukeshü, “*Nagamia pete donu u Tenyimia ha u pfhenei kevitho mu kezivitho chü vor.*” (Thinuokhrieü, Thenupfü 30) isi. Puotei rüdikezhü nu puotei kekratsa u tsiepfumia pfhemeneiko rei se u mhatho kru nu shülie reta ürei selie kevira selie di u seyie zasi chülie morosuo beikecü kethu-ue puo mhathu nu süsü rei kemiekeshü ngulie.

Puo A Meho Tha Zo nu Savihu pelimia tsu chadu thie ketuo ki rüümiapfü puo bagei geinu ta vor. Thenu hapfü lohe pie puo chie chapfüketuo nunu ukoe puo Tenyimia ücü silie. Puoe mhakesimiapfü puo. Thenu hapfü geinu u tsiepfumia pfhenei sekecü therhu tsiu u kelhoubo thapie kekreamia kieshüyakezha kethu-ue thashü.

Thenu hapfü lohe pie puo chie chapfüketuo nunu hieko puo ü tenyimia üdi le that se kethekhrü chü puoe kezhau unie kerüchü tha di hieko rüchüvü. (Shürhozelie, *Puo A Meho Tha Zo* 2)

Sükize puotei rüdikezhüu ze u pfhe u neiko rei u mhatho-u kru chükemie meyie se ba. ***Puo A Meho Tha Zo*** nu Nagamia nuonuo mia hiedia donu Tenyimia mia thepfü ker idi ukoe chüpahi chüketuo la tuoshü. Bagei geinu uko pfü razhüchü nu vokemie sie uko kelhouzho zasi kedikeshü keriethe puo tse uko cüko thekewa. Sürübei mo derei uko pfheneiko – boulie, philie, phikou hakemhieko rei pete kesepie uko tsü di chüpahimia pfheneiko se sedemie. Zakro kehoupuo nu rei puo thuo puo kru ba phrecü mhie pfhemeneiko rei puokru nunu selie morokesuo thashü.

Hieko cüko thewanuta mu sükemhie idi hieko cüko thewa... hieko mia puo philie puopuo, boulie puopuo, lochie philie mu phikou kounyü puopuo ikecü zashü mu hieko bu chakhrie selienuta. Süla hieko pfheneiko selie di rürei vo kengu di kekere bouta. (Shürhozelie, *Puo A Meho Tha Zo* 6)

Mhakesimia pukecü, U tsiepfumia pfhemenei, bahurei kralie di seyakezha pfhe kemhieko rei huo kemiepie leshü phrülie di zayie krakeliemia bu selie kevi chülie ro puoma kenyi mu ‘therhu pfhenei’ süsü rei pekrulie kevi cha ba üdi puya. Sükemhie di puoteiu ze pfhemenei sekecü zhoko rei rüdizhüya ürei u tsiepfumia pfheneiko pekrulie ketuo la kemie kezhüra kemiahie di se thiethie kese pfheneiko sa sekemie hau meyie se ba.

4.7 Kenyü mu Menga

U Tenyimia mhasi nu mialiu mu mechü kelhou kekhakerepie zhorüli kevi kelhou nu shülieyakezha ca kemeyiethonie tse Kenyü mu Menga. Mia puoe die hau la mha kekra nu mu puotei kekra nu, mia mhodzü nu kethevie chüwa molieya tsiu sidi mechü kelhou nu puotou chü mia ze lhou balieya. D.Kuolie-e puo leshü **Kenyü Mu Menga** nu thukeshü, *“Dieca kekuo hanie kijü nu kelhou teiki zomonyü ruopfü kelhou-u dzevi la se themia zakro-u kekha mu pethase tuoya. Hanie si tou mu medzi pevi di lhoukeliemia mechü donu pelelie kesütho themia chülieya... Mia puoe puo kelhou nu ‘kenyü’ iciü cau le kemesilie mota ro ‘kelhou zhoviko’ mu ‘Kepenuopfü’ medo-u silie mota di ‘zhovi kelhou’ nu tuolie motaya. Kenyü cau silie mota ro ‘kemenga’ puo gei ba motaya. Süla ‘kenyü’ mu ‘menga’ hanie u gei tuo moketa sie ‘mechü reiu’ nu tuo motaya, sitse mia u thitaya.”* (D.Kuolie, Miavimia Rüli 6) isi.

Telhe Mote nu Mezieü mu Viü unie-e pekhre di Keviphezou nunu tuoketa sie tseki we miapuorei unie kevokevü silie mo. Unie dze si mo baketa dze vo Chatse nu Kesolie meinuko tsokelie ki ukoe uko nou mezhie di Keviphezou unie ketso vo ru unie zanuomiako miapuorei unie dze puorei si moketa la Mezieü prünüoko bu rei lelie mo seta mu rüna bu rei menga se üsi. Pherüna nu kelhoumiakoe kesi mu kedzesi khreya derei nadi nu kelhoumiaie kereinya di lhouyakezha kize kesi tsoya mo tsiu u pfhe u tieu zo mo ro thenou pie ketsücü tsa. Rüna nu we themia kethachüu rei mu keviu rei keze puo chü lhouyacü la mia puoe tsopfhü kemenga bata ro kekreamiakoe chülie keviu nu kekhuohi mu kekhoa di lhouya. Süla Mezieü mu puo nuopfü, Viü unie dze si moketa haha uko bu menga sekecü chüwa. Unie-e Sokhrie nu rüsoki yopuo se di sünunu unie va kracü di mia bu rei unie si mo mu unie rei uramia dze rei tsiu Chatse nu unie kinumia dze rei si pevi mo di

lhou tuota. Unie chaliemiapfü puo ze sa di uko keze kikru puo kemhie batakecü la thedzeko se hapfü ki pu di sünunu huomia bu kepekhre nunu unie dze silie di unie ngumezhie phi baya ücü silie. Kesolie rei puotei kecha unie dze si mo tuoketa sü mia ketsepie unie dze ketso di silie.

Unie-e Keviphezou teicie kenie mese puo ba di mhajüthorta. Sidi hie salie kenjüta tse unie-e pekhre sie di Keviphezou nu tuota. Miapuorei unie kevokevü tseki we silie mota. Unie-e unie nouva kesepfülie di tuoshücü vor Chatse rüna nu unie kinuko bu rei si nyü mo di pekhre tuo mezhü Sokhrie rüna nu vorta... unie-e sidi vor Sokhrie nu rüsoki yopuo nu balie di zha se dia mhatho pfhü kevo nu rüsoki yopuo methuo ba di se mia penyietuo ükeba dze silieta. Unie rükri vo ki süyo nyielie... Unie-e kiyo chü kemesa prielle mu kecücako chü menuoshüliecü mia vor ba mezieketao unie pfhü votataya üsi. Unie-e sidi unie mezhie chü se di süyo nunu unie va kracü baya üsi. Teicie se mese puo unie-e sidi unie thuo unie va kracü di mia bu rei unie si mo mu unie rei uremia dze rei tsiu Chatse nu unie kinumia dze rei si pevi mo di lhou bata üsi. (Shürhozelie, Telhe Mote 39)

Unie dze si mo baketa dze vo Chatse nu Kesolie meinuoko tsokelie ki ukoe uko nou mezhie di Keviphezou unie ketso vo ru Keviphezou unie zanuomiako miapuorei unie dze si mo üta. Süla Mezhieü prünuoko bu rei lelie mo seta mu rüna bu rei menga se üsi. Derei miapuorei mhakipuonurei unie dze puorei si sa moketa la unie dze kepu rei sa mota. (Shürhozelie, Telhe Mote 39,40)

Derei unie-e unie chaliemiapfü puo ze sa di uko keze kikru puo kemhie batakecü la thedzeko se hapfü ki pu di sügeinu kepekhre nu huomia bu unie dze ha pu keyie di unie ngumezhie phi baya üsi. (Shürhozelie, Telhe Mote 40)

Kesolie puo ketsekeshü chalieu-e hau nu vo di unie so chü di thedzeko pfhü menuolie di se vor pukeshü la Kesolie puo nei se di puo zhakhra chü pevi phishü puo tsü. (Shürhozelie, Telhe Mote 40)

U Tenyimia menga icü sü mha chü kekrükewa puo la menga kebau rübei zo mo derei mia puoe puo thuo puo meseu chülie mota tse mia dzü menga phitayakezha puya. Sükemhie di ***Methuophemia*** nu Ahu-e puo siezeu unie ki kesuo la u rüna u va pesuo kecü la mia dzü menga bakecü silie. Puoe lhou pevilie moketa, tsiu puo siezeu kikru la rei mengakecü rei pu. U tsiepfumia kelhou teiu nu mia ze kepekrokecü meyie phicü la bahurei thepfumia puoe mia hou mia kro nu volie mo tse mia u tha, u pelelie retayakezha puya. Sükemhie di Ahu rei vo mia krokro kemo sü mia puo tha puo mele phiya mecie. Siürei Ahu-e vo mia ze kepekro moketa mehoshü ro puoe kedzüngakecü kelhouzho-u puo gei ba mu puo krothotsatie puo thuo puo meseu chülie moketa la puo thuo puo kerei se tuoketa silie. Süsie rei Dieliekevi kepethau-e Tseilhou kikru dze pfhü kevo nu Ahu-e uko dze si moketa (ukoe pekrek taketa) la menga la keba rei si lalie.

A mu a ki a kru rei chülie lho di uramia va pesuo, a siezeu mu tuovü vi kemonu tuovüta di hienie se nu uramia va pera setacü, kedipuo putuo dimu, derei mhalepie u dzükou chakhrie pete dzü rei mengathor baya ho. (Shürhozelie, Telhe Mote 16)

Mhajümharo rei u nuonuo ze u pfu u chienue phi ki ba ro
lhoulieketuomia lhou lalieya zo muru hie kimia rüli haite.
(Shürhozelie, Telhe Mote 14)

Hakemhie thiedzü kelhoumia mengakecü se pezha se kevor kethu-ue
se kelhaphieshü. Puotei rüdikeyhü nu kemenga ha themia gei tsa setazhie.

4.8. Kashükayie

Kashükayie ha Tenyimia kelhouzho nu mha kemeyie se puo. U
Tenyimia-e thepfumia bu kikru tsü chü di lhouyakezha seyie puo.
Thepfumia bu mha kekhyakezha/kikru tsü chüyakezha seyie hanu
thepfumia bu u krünuo kishükinyiko weya, thenumia we kiyata ro vo mia
phou chütaya mu sidi u krünuo kiülie weya mo. **Zhozho** nu kethupfü
Khrieüe thukeshü- “*U themianuo thenumia bu puo krü kayie lieya mo*”
(Khrieü 51) isi. Süsie rei, “*Thepfumia u krü u pfutsa kegeimia khepu la di
zayie kracü nyi. Thenumia sü sikeli jü, süla kashükayie pete thepfumia bu
weya.*” (Khrieü 31) isi di thushü. U Tenyimia kashükayie zhoko kethu-ue
mvü kemetei lashü.

Methuophemia nu kijü niepu-ue Zhalhou mu Latuo unie ki puoe puo
nuonuo kejü la miapuorei ‘*kayie*’ üdi pevie zo kelho pushü. Sümho rei puoe
kijü zeketuo la puo ra chü di pu kekreamonyü kayie zho nu puoe niepu
kethocü la kijüu se puo medo chülie vi mu süla puoe zeli kevi puo mezhü
ba. Kethu-ue hau geinu u tsazho puo mvü kemeteikeshü ngulie.

“A sü a cü a nuonuo puorei tuo mo, süla miapuorei kayie üdi kebvükeboukecü jü.” (Shürhozelie, Methuophemia 7)

“Kijü hauha a krüe se a shiephruokeshü kijü ho, süla sorkari kitsa leshü puorei se mo rei vi ho.” (Shürhozelie, Methuophemia 8)

U tsiepfumiakoe uko dietho la mu u kelhouzho keviko la u thuo u vie kemo puorei pevieya mo üsi. Sükemhie di mia kijü, lie rei praya mo. Sümho rei kayie zho se kemeteisekecü la kayie ha rei se pecüse kevor dze puya. Kijü niepu-ue miapuorei kayie üdi pevie kelho pukeshü haha ca puo nu leshü ro puo siezedzürie kemetei lelie vi ba, derei kekreditsa mehoshü ro u kashükayie gei kedietho le lalie vi. Puae kijüu puo krüe se puo shiephruokeshü la sorkari kitsa leshü puorei se morei vi üdi pu sashü. Hanu u tsiepfumia dietho- kijü, lieko gei therietsie pie sewa ro miapuorei süsü bieya mo, mu sükoe kechachie se chü therie metsümecietayakezha thashü. Siürei puoe puo krü se puo shiephruokeshü kijü zecü baketa haha thie teiu nu mia kekra puocapuola nyi phi mo di u kijü zecü baketa thashü.

4.9 Setheyie Mu Rüna Kechü

Themia ha huoniehüo ze kepekro di lhouyakezha ki ze huoniehüo se morosuoya, bahurei ketsopfhü ze kesekelie teiu nunu puo setheyie mu rüna kechü kemeyie sikuolieya. Sükemhie di kethu-ue setheyie mu rüna kechü kemeyie mu kemevi se puo mhathuko nunu süko chü perhei lakeshü ngulie. Pherünako nu huoniehüo ngumezhie, kemiakhrie mu kekhouyakecü kelhouzho haha rei chü perheikeshü ngulie. Tseilhou siata tse sücie Niakralhamiako kere tsu uko lie repfü vor uko tsüshü, themiako mia puo mu u nou mezhie di ganya puo pfhüpfü vo uko tsüshüshü, thekhruothenyi puo

nyi vor rei themuo dapie uko ya chüshü, uko ga kashüshü idi kekhruehi rüzo ba tso.

Süciesü uko pfu mhathoko vi se di Niakralhamiako kere tsu uko lie repfü vor uko tsüshü...Rüna nu kelhou sü themianuo huohuo ngumezhiekcü krathor eru themiako mia puo puo nou mezhie di ganya puo pfhüpfü vo uko tsüshüshü isi. Thekhruehenyi puo nyi vor rei themuo dapie uko ya chüshü, uko ga kashüshü idi kekhruehi rüzo ba tso. Mezieü haha ngu di rüna nu themia kelhou zho keviko tsie nu si parliezhü. (Shürhozelie, Telhe Mote 23)

U Tsiepfumia kelhou teiu nu setheyie mu rüna kechü zho hauha puoma rethor zo. Uko kesuo-u rei, keviu rei, kethachüu rei mu kekuou rei kenoulie moto di u se morokesuo nhie khruohikhoya vor. Tsie teiu mehoshü tse themiae kenyu, kesiu gei vishünyü derei kethachüu mu kejüu sanyü mototakezhü kethu-u nounyü puo lelie vi ba.

4.10 Kikru

Mechü kelhouzho nu kikru thau rei meye phi kekreamonyü mia puoe kikru nu puo thau nu thalie mo di par mechüu nu tha khrukhrelie lhocecü la. Tenymia kikru nu tsüphrü pete u mese nyi phreya. Mia puopuocü puo meseu nu chükeshü la kikru-ue puotou nu balie tsiu kezevi, unei di lhou balieya.

Phichümia pukecü thiedzü teiu nu tse u nuonuo khriesarülie ro u krünuo bu rülieya kekreamonyü uko phichü sierlieta tse kilie perhiekcüko nu puotou chü di chülietayakezha la üsi. Tsie teiu tse leshümhasi pfhü phreketa la kilie perhiekcü nu thiedzümia tuolie kenjüte.

Siürei leshü sikeli nu u krüno bu rei rüülie zhü zo kekreamonyü mhakehoupuo kechü nu rei thiedzü ki rei puocha meyakuatkecü la.

Methuophemia dzeu nu kikru thau rei ngu pevi philie. Kikru puo keperokecü Zhalhou kikru geinu ngulie. Uko kikru nu uko puoe kikruu la mhachü puo rhie chü, kinu rei vo mo di lie nu ba di mhachü, siürei puo kinu la kevo ki puo nuonuoko la puotei jütaya mo. Puoe kinu rüli liro uko leshüdako kehie meho di uko kekrü kebara uko petha lashüya, leshüki mhathoko nu mha huo kekrü ba ro leshü thupie kepethamiako rei tsükeshü chüya üsi. Puoe puo nuonuoko ze lie nu tsu di mhathoko meho mu uko kenei tei pebalieya. Uko zuoe mhasi sekecüpfü puo. Puoe puo nuonuoko se puo melou ki shü se di teisonhie kecha chü mu kitiekinu niepupfü kethokhrü chü di mha pete mehoya, khise uko leshüki nu vo rei puo thuo uko keseshüya, la vor rei puo thuo uko mehoya. Mha kezhatu-u sü puo kepele ketho puo gei kebaupfü puocü la puo geinu puo nuonuokoe Kepenuopfü kekhrie silie. Unie-e unie nuonuoko bu sier miapfü puo mu mia puo chü phrelie.

Puoe kepele ketho puo gei kebaupfü puo mu puo la hieko Kepenuopfü kekhrie silie. Azuo kekhrie a me a tie se pu hukeliepfü mo.
(Shürhozelie, Methuophemia 33)

Zhalhou-e puo kikru sedekeli nu lietho chü di puo kikru meho. Puo kinumia rei shürhei se di chalie puorei ze mo di kitiekinu mehoyakezha ngulie.

A kinumiae chalie puorei ze mo di puo thuo hienie kecücako cha, hienie pfheneiko meny mu hienie kiko ketso idi merei seya.
(Shürhozelie, Methuophemia 34)

Mereiki nu we mhatho re se derei kitiekinu we mhatho u keboukecü jü di theva khise u ki khiera seiko meza, tezie chü idi u teiu kezapie mhachü di lhou u nei se baya. (Shürhozelie, Methuophemia 34)

Kikru nu mhathomhachüko rübei monyü kepero mu kemiakhriekecü ha rei meyie phi. Miakrünuoe u kekhrie pete pie u nuonuo khrieya. Sükemhie di Zhalhou rei puo krü puo kekhrie mhie di nuonuoko khriethorcü silie. Methuophera puotei vi mhie moketa la Zhalhou kinumiae puo bu puotei hiepuo puo kereilie nu pucü ki puoe uko sa mo ro puo thuo lhou ketheguo ba rei puoca jü üdi pushü. Hau nu, kekhrie ketho se huoniehueo khrie liro u thuo u zazhü letaya kemo ngu pevi selie. Khristamia kelhouzho kemeyie puo hau nunu thashü ba. Menuo puoe vo Dzüleiphe nu lhoutuoketa sie puo kikru rükra miemiequeta rei pushü.

Di siro no mu avu nuonie la kita/ no a khrie di a bu a kereilienücü die kevi se, derei a nieko sa mo di kedipuo kemhie di lhoulie ta/ Nieko tuo mo phreta ro a rübei ta vo mharapuo lhou ketheguo phi barei puoca jü. (Shürhozelie, Methuophemia 41)

4.11 Kitiekinu

Tenyimia kikru nu kitiekinu mehoshü ro miazunuopfü mu thenumia thau meyie phiya kekreamonyü ukoe kecükekrie tsiu kinu se morokesuoko pete chücü mthonu thepfumia mia kro nu pakecü ki u pfhe u nei u nya u rako mesa mu puotou nu tuo mo liro thenumiae thetha pfüya. Ukoe uko tho re phi di teisonhie khre ketsukevo chü mhachüya, thenyi ki puo mo ro ki bakecü tei jü. Si shierei khise theva thenumiae u kitiekinu ngako chü u hie chü di u

kikru bu mia tsomoketa chüya mo üsi. Chüterhü kelhou tei süu nu thepfumiakoe khise theva kehou, kepekro di thedzetheseko, thedzethemiako kepu keba chüya üsi. **Thenupfü** nu kethupfü, Thinuokhrieü-e thukeshü- *U Tenyimia kelhou thau nu thenupfüe shürhoshürhei di puo kitiekinu puo nupfu puo nuo kese menuo seshü, puo ki puo lie perhielie iro sümia u therhu pesilie di thetshe pfü phi vor...Süla u Tenyimia kelhou nu thenupfüe puo nupfu morei puo prünuo bu mia donu kevo ki mia ki puo pfhe puo nei vi krei zokecü chü nyüya; puo therhu hau geinu pesilieyakecü la.* (Thinuokhrieü, Thenupfü 5,6) isi.

Telhe Mote nu kethu-ue Tseilhou kikru nunu kelhouzho kenie kerekeshü ngulie – phe rüna nu kelhou mu nadi nu kelhoumia. Tseilhou-e lieciemia puo. Tseilhou kimiapfüe nadi nu kelhoumia süla puoe lieciemia ki nyi kevo nu lieciemia kelhouzho puo la re tsiu tsu praketuo puo nounyü mo. Kelhouzho kenie kesakeshü nu puokru phi kemo ngulie kekreilamonyü lieciemia tse kikru-u nu tsüphrü pete kekhruo mhathoko chüya derei nadi nu tse lietho kechümia u za ngulie di se kikru va kra pekraya. Mezieüe tsu kemo mhonu puo nuo keniepfü ngulie tse puo nuoze ze sa idi mia tha pfü phi.

Mezieü sü thenu puo lhe puo lhou vi sekecüpfü puo mu süla uramia pete rei Tseilhou mhi kemezhü pu di yu tuoya. Mezieü sü puo lhe vi shierei kiülie nu mhathoko nu mhatho rhi si pevi mo mu sidi mhathotsatie we keyuoli phi di lhou. Süla pecha kemonu uramia thenupfüko puo tha bouta. (Shürhozelie, Telhe Mote 20)

Si ba di unie nuo nuo Kesolie ngulie. Unuo ngukelie sie Mezieü sü unuo thepie di tsukecü vovü si mote. (Shürhozelie, Telhe Mote 20)

Mezieüe kenymia, kezhamia kikru nunu lhou sier, puo nhicu nunu leshüki nu vo icü la u kelhouzho-ue kitiekinu se menuokecüu le pekra. Mesa morokesuo, rüso peso si morokesuo, kecükekrieko kesepie mia tsü si morokesuo mu mechü la rei mha huo chülie kevi cha ngulie ro süko chüshü morokesuo kelev se u tarho kesier la puoe süko nu vi phi. Siürei liecie di u va peliecüyakezha kikru puo nu vokecü nu chükezhüko si di chülie kemo ngulie. Tseilhou-e puo rübei kikru va kra di puo tho re seta tse suokelieu hielie mo di siata.

Mezieü kiülie nu tsu mo shierei kitiekinu we puo nupfu khriethor la. Puoe puo nupfu tsu tuo di vor ro dzü pelepäe ba di puo nupfu bu rölou sei zotuo. Süsie kele chü menuopie ba di kitiekinu we Tseilhou bu kezhamia kemhie la zotuo. (Shürhozelie, Telhe Mote 21)

Tseilhou-e themia keshürhei se puo. Puoe puo kimia mhachü mokecü la kiülie nu unie kenienie zha chü di kemezhie phita. (Shürhozelie, Telhe Mote 21)

Tseilhou-e mha hako pete la khunhie rei kerülei tei jüta tse suolie mu riere-i zo vota. Puo mezie votazhü rei miapuorei puo sou chü di kiülie perhieketuo rei ba mo mu mha pfhüpie puo nuo keseketuo rei ba mocü la rülei mo zo tha di va puo suolie ru süu hielie mo di sia mhai zota. (Shürhozelie, Telhe Mote 21,22)

Thiedzü teiu nu thenumiapfü puoe kitiekinu puo meseko chü puo rhie chü tha puo krü dieze chü kiyataya, mu süsie ‘nyümvükuo mu shürheikuo’

di puo mhathoko chüya üsi. Puoe theruo kuo di puo nuo nyikelie sie nuozemia chü, kinu nyieko kese, kilie perhie idi puo rhie chü mhathoko chüya üsi. Süla *“Thiedzü teiu nu sü nuoze puo tuo mo. U nuonuo phichü za parkeliemia thuo u siezemia shükhoyakezhau mothoü thenupfüe kemezhiethor di puo nuonuo meho mu puo kilie perhie tsiu puo nupfu puo nuo kese vor zo.”* (Thinuokhrieü, Thenupfü 27) isi di Thinuokhrieü **Thenupfü** nu thushü. Puotei rüdikezhü ki ze thenumia miakrau-e u mhathoko nu lhoukeriemiako ki u ratsa rekuotazhükecü kethu-ue se kelhaphieshü. Thie teiu nu mehoshü ro thenumia mhathoko lhoukeriemia ki rüüthorkuote- sei riekecü chü phi mote, dzükhonununu dzüü phiya mote morei dzükhonununu cha rei cha phiya mote, mikemela bakecü la mhakekra nu puokerüü bate. Thiedzü teiu nu we thenumia khinhie u thoko chü hulie lho tuo di theva nu terhei chü di puo kikru la se morokesuo pfhemeneiko chüya üsi. Siürei u mhathoko tsa mu chü rüüketa mhonu rüü sanyükecü chüte. Thiedzümia u nuonuo ze u mhathoko pete chü vor derei tsie teiu nu tse nuoze zekecü kra phite, mu süu se kelhouzho puo kemhie rei bate.

Puoe puo rübei unuonie mehokelie jü üdi vo uko ra Chatse nunu thenunuomia yopuo ze vor puo nuoze chü ru uramia thenupfüko süsü rei mele di sie, ‘Hou u nuonuo nuosi kenie nyilie mu tsu mo zo bata, sümho geinu nuoze ze sa icü ha thezho kesa se vor u rüna pi chü pesuowalie vite.’ idi pu khrie mo di Mezieü mele bata. (Shürhozelie, Telhe Mote 21)

Kethu-ue kikru tha kekreikecü kenie nunu kikru puo chükelie nu menuo se di kenousilie mo tse puo kere nyitayakezha Tseilhou kikru geinu thashü. Siürei kikru puoe kenousi toukelie geinu kikru kevi se chülieyakezha

Methuophemia, Zhalhou-nuoko kikru geinu tha lashü. Zhalhou-nuo puo mu puo zuo unie-e unie kikru tha kekreitoucü nunu kesekereilie di kikru puo chü. Puo puoe khadou keredia chükelie sie kilieko meho morokesuo la lieciemia chü di mhatho kereko chü. Puo zuopfüe kenymia nuonuokecü la unie kereilie therieki we mha kekra nu huohuo rüli silie mu mezhieko si tsolie mo di kemeükecü tei rei nyiya üsi. Si vor di unie nuonuo mia mia kenie ngukelie ze, tsiu puo puoe puo rhie chü di mia puo chükelie ze unie kenousi pesou volie üsi.

A zuoe thenu wepfü puo üsi. Puoe kenymia nuonuo. Süla a puo unie kereilie therieki we unie mha kekra nu huohuo rüli mu huohuo mezhie si tsolie mo di kemeükecü tei rei nyiya üsi. Si vor di a dzüreu mu a üpfü phichüpfü unie ngukelie ze, tsiu a puoe puo rhie chü di mia puo chükelie ze unie kenousi pesou volie. (Methuophemia, 1993, 33)

Kikru pete rei u thuo u kru puo nyi phreya. Siro kikru tha kejü- kenyi rei kekrei phreyakezha la u kikru tha kekreikhro di kereihecü nu mha kekra nu puo kere nyiya. Süla mha hakemhieko nu kikru puo chü khrukhre parlieketuo puotei rei lieketuo Zhalhou-nuo puo mu puo zuo unie rüli geinu lelie vi kekreamonyü unie-e unie nuo phichünie zekelie ze, tsiu puo puoe puo rhie chü mia puo chükelie ze kenousi pesoukelie pushü. Süla puotei khapie huoniehüo tsükecü rei meyiethor zo. Mhaca kemeyie kekrei puo le lashü morokesuo-u sü miapuonuo mu miazunuo thau. Unie-e unie thuo unie meseu chü menuoshükelie geinu unie kikruu puotou nu parlie kevi rei thashü. Zhalhou-nuo puoe puo rhie chü mia puo chükelie rei pushü. Mhakehoupuorei rüü di ngulieya kemo mhie di mhanyilieketuo, mechü nu therhu themia puo chüketuoe rüü mo zo. Zhalhou-nuo zuoe thenu mhasi

sekecüpfü puokecüpfü puokecü silie. Puoe puo nuonuoko se puo melou ki shü di teisonhie kecha chü mu kitiekinu niepupfü chü di mha pete meho, puo nuonuoko kesepie leshüki nu shü idi mia zuonuo kevipfü puo chükecü pushü.

A kesi a zuoe thenu mhasi sekecüpfü puo. Puoe puo nuonuoko se puo melou ki shü se di teisonhie kecha chü mu kitiekinu niepupfü kethokhrü chü di mha pete mehoya. Khise hieko leshüki nu vo rei puo thuo hieko keseshüya. La vor rei puo thuo hieko meholieya. Puoe kepele ketho puo gei kebapfü puo mu puo la hieko Kepenuopfü kekhrie silie. (Methuophemia, 33) isi

Themia kelhou nu ba hurei keze kelhounie-e huoniehüo khrie, rhu mu u zho kekrei mu puokru moketa ra puotei pie huoniehüo tsükelie geinu kenousi, kemiakhrie, siro u thuo u meseu si di chü idi kikru kevi puo chülie kevi thashü.

Kelhouzhoko kelhouliethoko ze rüdikeyhü tei hau nu mhakekra nu nnyhümia kelhouzho keviko selie mo bate. Siürei kelhouzho kemiekeshü hüo kepukelie mhie di u kelhouzho keviko pie kelhoulietho nu kemielie morosuo.

THUTHE 5

SHÜRHOZELIE MHATHUKO NU ZHOSA LIELIE KESÜ CHIEKESHÜKO

Kethuu mhathuko nu Diemvü Rhitho kekreikecüko khronu chiepie kepushüzhie.

5.1 Ese Rhitho

Shürhozelie Ese thukeshüko donu Tenyidie Dze mu Diechie nunu kepushüzhie.

5.1.1 U Pfhe U Die Dze

Shürhozelie-e u pfhe u die khriethocümia puo ücü puo mhathoko bahurei puo mhathuko nunu ngu pevi philieya. Puoe u die chü kehieketuo la puo noule keviko pie puo mhasimhaleko sa balie di leshü thu phishü. Puo mhathuko nunu keriekimia dze, seyieu dze, kijüu dze, thiethie kelhou teiu siro thiesie dze pemhi keba rei ngulieya. Sürübei mo, puoe u die dze rei thu kemecü mu thu pevi phishü. Puo nounyü kezha puo tse u die se pecü tsiu chü pekra mu kehielie morokesuo-u.

Themia kelhou nu, bahurei kepechü kepekro di lhouyakezha seyieu nu ‘Die’ ha meylie phi kekreilamonyü die geinu kepfhesilieyakezha la. Themia-e die geinu u kenei mu nousuo, u nou kenyü tsiu morokesuo pete kepulieya. Süla “*Die ha mhaphruo kezhatho puo*” (Shürhozelie, Tenyidie Dze 20) üdi **Tenyidie dze** nu thushü. Süsie rei Tenyidie dze thu di, “*Tenyidie ha u die u kiteikinu dieu, u krotho dieu. Die hauha u tei peka moto zo di pu si parlieya. Die hau u die kerieucü la u kenei rei, u nou kenyü rei, u nou kesuo rei tsiu u nou kemezieko rei die hau nunu pu tseishülie kevi rübei zo.*” (Shürhozelie,

Tenyidie Dze 22) isi. Puoca nu, u Tenyimia-e huoniehwo ze kemewilie kevi kemecütho-u sü u die, Tenyidie zo. U die, Tenyidie ha puo zivi mu puo kesou bakecü ngulieya. Puo zivi puo tse kekhokeke pfhephrau. Tenyidie-e pfhephra pengou baya, süla diecako puo pfhephrau nunu kie touthü mo liro puoca krei la partaya. Kekreimia u die dojükecü puokere hauha üdi puya üsi. **Tenyidie Dze** nu ngu sakelie- *“Derei kikidi dieko pete tsali kemhie di puo thuo puo ba touu nu ba seiya shikecü hau leshücü ki ungo se...Mha hakoha la u dieu puorhi rükrie.”* (Shürhozelie, Tenyidie Dze 23) idi thushü.

U die zivi kekrei puo liro dierozu (word division). Die kekrei nunu putuo üro diecako kesa kezhü mu kemo isilie vi. Tenyidie thukecü nu kekradie kemhie di dielou kehoupourei kesa morei kekreiya mo derei diechau medzi di dielouko kesa mu kekrei di thuya. Mha hau u kebou se reitayacü la mia kekra Tenyidie nunu mhathucü u la retaya. Siürei *“Mia die ki kreikecü puo u die nu keba la u dieu rekuo üro süu kethekhrü moto nhie. We mia ki rükrükecü vie huo ba derei süu la u tei kerükrü pie mehoshüya mo liro süu u la relie vi ketho. Derei u die nu mha mia ki rükrükecü huo keba la u dieu rhi rükriekecü thashü.”* (Shürhozelie, Tenyidie Dze 26) idi **Tenyidie Dze** nu thu lashü.

Tenyidie ha kra phikecü rei ngulie. Rüzühkhrie Sekhose dieda thukeshüu nu die nyie dia di krie pengou kezie ba mu MKS diedau nu die nyie thatha kezie ba üsi. Die zivi phiphicü phichümia se kevor kekra thie khriekesamia la-ue si tuo mote. U tsiepfumia se kevor die kezivi, kesou tsiemalie pu di situoya moketa die hako pejüwaketuo Athiediu chü! Die kekreiko pulie kenjüü diesouko rübei thu kengukeshü sie thuphi se parlie zotuo. Süla u die kenyi hako pfhü kengulie morokesuo nounyü rei bawe.

Zivi kekrei puo liro u dieu ha mecü se; puo bode mesa se; mu puo bode kemesa la Tenyidie pu kevo nu themia meü kesuo thashüyakezha thakie puorei ba mo... Themia huo lekecü, u Tenyimia ha tsali chü kemesa selieyakezha hauha u dieu puo bode mesa mu u dieu puorhi tsali kemhiekecü la nhie iya shie. (Shürhozelie, Tenyidie Dze 25) isi.

Mha hako pete mehokeshü “*We thepfhe rei kekremia ki u neikuo, u nou kesuo, kesuokesiako nu rei mia ki sou sekuo, keyukenyüko nu rei mia ki ketheguo sekuokecü kelhou hauha pete u dieu geinu par ba. Süla Tenyidieu ha vi mu puorhi rükrie tsiu rhulie kesü die puo zokecü we ngulie.* (Shürhozelie, Tenyidie Dze 25) idi **Tenyidie Dze** nu thu sashü. Puoca nu u die-ue puoma rethor zo, süla we u dieu rhu mu khrie di se pecü, se kezivilie morokesuo nounyü ngulie.

Thie kelhoumia kekra mia kelhouzho medzikelie nu u die rei se pecülie kemo ngulie ba. Siürei mia dorielie kebau ki u thuo u dieu si kemecükelie-e vikuo mu puo therhu nyi. We seyie kekreamia die si nyü shierei u thuo u dieu si kemecü perielie tsiu u die se keniepu mu ketherhulie morosuo kekreamonyü “*mhanuü mia kenie bagei unie tse se di ta vor; mia puo puo thuo puo vie se tuo mu kekreamia vie thepu se tuo: si liro puo thuo puo vie se ketuou therhupfükua mo, mo mia vie thepu se ketuou therhupfükua ga? We u kelhou peteu mia vie thepu se di lhou bata ro mia u tshetuo me?*” (Shürhozelie, Tenyidie Dze 49) isi. We u thuo u die khrielie mo liro kekreamia mia puorei la vor u die khrie lashülie lho. U die khriekecü u die rhu di se pecülie, chü pekra mu chü kehiekeliu zo. U die se pecütuo üro u die si kemecü di puorhi tou nunu pu morei se morosuote u die chü pekralie nyü ro mia die keziviko rei thepu kezhüra thepulie tsiu die

kesa rhülie morosuo, u die chü kehieketuo puocha ba phi rei leshü thukecü rei puocha meya phicü la leshü thu selie morosuote.

Tsie teiu nu mia kekra u dieu si pevi mo morei u dieu re üro u tei khapie silieketuo thehie chü morokesuo la kethu-ue “*Derei we Tenyidieu u kitiekinu dieu zo shierei si pevi mo liro süu-e we u tei keduoyo rei pekashü di phrüyakemo la mecie.*” (Shürhozelie, Tenyidie Dze 22) idi **Tenyidie Dze** nu thushü. We u tei khashü di si kemora morei mecü kemora si toukelie chü morosuote. U die pucü ki mia die pie reiwa mo di u die pu kemesalie morosuo. U die chü pekrakecü nu mia die rei huo thepulie mu diesa rei tho morosuo, derei u Tenyimia seyieko donu diesa thoketuo-u ba mo mo shi pfhü perielie morosuo. Siro “*Chülie kevichie u zanuomiako die ha thepu se morosuo ba, u dieu chü kemeyalie nyü ro*” (Shürhozelie, Tenyidie Dze 17) idi thu sashü. Mia die thepukelie nu u die chü kemeyalieya, u die kerhe liro kepfhesi mu kenousi di kemiakhrie tsiu keze puo chülieya. Tenyidie diemvü chü kehieketuo la leshüda thukecü puocha meya phi keba la puoe pukecü, “*Leshü kethu ha mhokuo puo gei kebamia, mhosuo lie kemvü themiako thuo u tei u zha va khrie mo di u seyie rüli la di mhachü ba zo... U die kinyi sü u leshüdako zo*” (Shürhozelie, Tenyidie Dze 15) isi kekreamonyü leshüdako thukelie nu u kelhouzhoko, u tsiepfumia dzeüse, uko mhasi ikevoko thu kengulieketa la. Siro kethukeru nu bata tse tieyie diemvü mhie pejü mhawa ketuo cha tsacü la leshü thukecü hauha u diemvü morei u die chü kehieketuo cha kemeyie mu kemeya puo zo.

5.1.2 Kelhouzho

Thuthe kenieu nu puolha 14 nunu 24 nu thupietuo.

5.1.3 Diechie

Kethu-ue diechie si di die pulie morokesuo la **Diechie** rei thushü. Diechie ha bahurei diekepumia morei mechü nu die pukecü ki Diechie si di die pukecü meyie phikecü la *“Mia puoe puo nou mhasi ba se zorei miakra mhodzü nu puo kele puya mo morei pupie puotou chülieya mo liro mia puo si mote. Mia puoe puo nou mhasi ba phi mo zorei miakra mhodzü nu die pu si liro mia puo si mu puo ü themia kemeyie puo chükecü teiu partazhie.”*idi **Diechie**, dietherie nu thushü. Süsie rei thu sakeshü, *“Puotei kerüdiu ze di krotho rei kra parketa ki ze diekepu ha rei tsiemutsie meduo di die pukecü mo di pedzü le kesieso di pu morokesuo teiu bate.”* (Shürhozelie, Diechie) isi. Mia puoe die pu si tsiu puo pfhe kerünyümiako nou teshüpie puo pfhe rünyü zei balie liro puoe diechie kesimia puo üdi pulie vi.

Mia puo diekepu nu puo pfhephrako kie kemecülie, puocako pu kerozulie, pu peto kezhüra pu petolie, pesi kezhüra pesilie, puo meleko bu puo diepu reiu zolie mu sidi puo pfhe kerünyümiako kele pete teshüpie puo pfhe rünyü zei bakelie üse die pu si ülie vi. (Shürhozelie, Diechie 1)

Kethu-ue Diechie mu Diezho ca kekrei keba thu di –*“Diechie mu Diezho ha kekrei ba. Diezhoe kepu nu rei kethu nu rei kekrü moto di thulie morei pukelieu zo. Mia puoe diezho medzi se di die pu balie vi derei puo thezho-u medzi ba shierei die pukecü nu kenyhükenhe liro mia puo pfhe rünyü nyülie lho; puoe die pu nienie di puo thuo puo rüchü keba mhieta ro mia puo pfhe rünyü nyülie lho; puo diepu mia hülie retatuo. Diechie liro mia puoe die pukecü nu huorapuo diezho medzi toulie mo shierei puoe puo theshü kuo se di die pu kerozupie mia bu puo pfhe rünyü zhüzhülieya. Diechie-e diezho medzi mo rei vi imo. Diezho medzi di pulie mu diechie se di*

pu sa ro süu kevitho, derei huorapuo huomia diezho se tou mo zo shierei diechie se di die pu kemetei mu die pu pevi sekelie bayakezha ngulieya.” (Shürhozelie, Diechie 3) isi di thushü.

Lhoukeriemia teiki rei diechie ha meyie phikecü thushü, siro u kelhouzho nu meyie phikecü ‘Peyumia’ la rei diechie ha si morosuo beikecü thu di- *“Thiedzü tei nu ro diechie silieketuo thechü sü ‘thehoubako’ rübei zo. Mia puoe puo nuonuo bu diechie silieketuo la puo thuo puo kitiekinu nu puo nuonuo petha di, ‘Mia si ro we sicü mese, mia si ro we si morosuo.’ icü huo bayalie vi, derei themia kekra sidi u nuonuo petha mo. Süla thiedzü teiu nu peyumia nuonuo peyu chü lalieya. Mia puoe peyu liro mia, ‘Ei, peyu yie ru, mia krü rei peyu chü vor eru’ iya. Kidi peyu yie peyu lata ga iro puoca kezha puo liro nhicunuomia yopuoe puo krü peyu liro puo krü khieki nu puo krü kedipuo pu shi morei kedipuo se mia rüchü morei kedipuo kemhie di mia ca mia pi chü shiekcüko rünyü si ba di mhasilieya. Peyumia kitiekinue thehouba chütaya. Puoca puo nhicu nu mia reivoko meho mu mia dieko rünyü zo tha di kepu do silieya. Nuo sükemhiemia puo krü geinu diechie silieya. Diechie silie di mia ca mia piko chükelie geinu peyu kralieyie ru.”* (Shürhozelie, Diechie 3) isi.

Die ha puo kekuo kenyi puocü la u pfutsanuoko mhasidie puo pukecü *‘die ha u kevü ki chü’* ((D.Kuolie, Miavimia Rülü 117) iya üsi kekreamonyü themia ha ketsiekevü tuo rei adielo chü lalieya, derei die kere puopie kevawata tse u rheichie süko rükra umelou kechü chü di adielo chü retaya üsi. Süla krütamia we mechühouko nu die pu kesie ki puoca vatsha kepekie kebau ki kecali di pu ro kerünyümia u die lielie rüükuoya üdi kethuu D. Kuolie-e **Miavimia Rülü** nu thushü. Puoe thu sa di, *“Die se kesimia üse ‘peyu die pu’ iya üsi mu süu cae krütamia diechie si ro mia tshe pfütaya, tsiu mia u diepu rünyü di u die ze nyüyakezhamia üse ‘u diezha kevimia’*

iya.” ((D.Kuolie, Miavimia Rüli 118)isi. Süsie rei ngu sakelie, “Keziekere bu razou donu vor molieketuo la krütamia thuo theva khise thehoubako nu themia tarholie mu pethalieya. Morosuo bei zota kemosie krütamia ürei die kere pupie u themia thepesuoya mo süla die kevi pupie u themia tarholieya.” ((D.Kuolie, Miavimia Rüli 117) isi. D. Kuolie-e thus a di, “U pfutsanuo teiki tse ‘krüta’ idi putuo üro “mia puoe puo mhasimhale sou, kechükelie nu vi mu shürhoshürhei; diethomiatho; puo razou kekhrie puo gei tuo; mha kevi kechütsa mia taze di chüya mu voya; puo peyu vicü la puo diezha kevimia; puo gei khrüprei mu therhu kenymia; mia puo die zeyakezhamia; mia hülleyakezhamia” ilie vi.” (D.Kuolie, Miavimia Rüli 107,108). Peyumia-e mia taze di mhachüyakezha la mia hülle morosuo, tsiu mia hülleketuoe diechie si di die pulie morosuo. Süla Diechie ha diekepumia, bahurei peyumia la meye phicü ngulie.

5.2 Noudodze Rhithoko

Kethu-u Shürhozelie-e noudodze dze dia thushü. Süko liro-

1. Puo A Meho Tha Zo, 2. A Puo Kekhrie, 3. Methuophemia, mu 4. Telhe Mote. Noudodze hako geinu mechü kelhou rüli kemiekcü ngu philie.

5.2.1 Puo A Meho Tha Zo

Puo A Meho Tha Zo noudodzeu tse kipu-ue kekramia chüpahi kezhamia puo bu puo hüpä chüpahi chü. Savihu-e chüpahi chüketa hau nu puo kelhouzho khawa di vo kelhouzho kesa, chüpahimia kelhouzho se lhou. Diebo-u liro noudodze nu kipupfü mele geinu, süüsü, kipu-ue tuotazhücü ki thenupfüe puo sietsatie nu puo meho telhe ketha teiu nunu se par derei kipu-u mhatho kevi geinu chiese par. Kipu-u puo nou kekhrie kenyi la terhü tseiketa sie kitamiapfü puo toupfü vor Shenam razhüchü nu shü. Unie

kekhotaketuo ki kipupfüe puo za mu puo zasikhu ketso di leshü yopuo nunu thulie. Unie kese la ketuo le kerükhü rei tuo mo derei menuo kipu-ue rüzalie di puo ze kechüki nu ketsu teiu nu süpfüe puo theke lashü.

Thenupfü Shenam razhüchüu care nunu mhidi mo di a tuo puo rüyota kemochie a meho ketha a lelie.... (Shürhozelie, Puo A Meho Tha Zo 51) isi

Noudodze hau teicie 1975 cie khune nese parlie, siro Tenyidie nu noudodze keriethe puo. Nagamia kijü nu themia kelhou thau rüdi sedeketa teiki rhi le di kethu-ue noudodze hau nu thushü mu sidi lukihaki thedze ketho huo thu kekhiepie mia puo kelhou dze rhiu nunu chüshü üsi. Thedze hau teicie 1943 teikita üsi, kelhou tei hau nu sikelie kekramia sorkari vor u sekelie teiu nu zhowe kekra khawa di zhosa kekra seketa mu sidi themia kelhou rüdi penyaketa thashü. Liecielierhie thoko khawa di raka kepfhü nouleu parketa, siro lhou rüü mu ketheguo di u nei u nyü chü parketa thashü.

...Kekreilamoü daphi houkepfüko khunhie dolei krayakezha teiu voketa la. Mia puo khunhie raka 100 krakelie tei nyita zo. (Shürhozelie, Puo A Meho Tha Zo 1)

U Tenyimia ha zu pie u ca u krie kemeyietho puo chü di vor ücü siya. Derei puoteiu rüdi vo mu priesa pfhükecüu meye par tse zu thupie ze di süu se thelhitheü chüta. Ketharüüko kekra tsu pra mo di zu thupie ze di raka pfhü, khriesako kepechülie di chadu thie di khunhie raka mepfü ser krakelie chü meya üsi, khinhie u mhakrako theva se vo ketharüüko ki nunu ze cü di thepfhetheü chü siro terhü dze kepu bayakezha dze silie. U siedze la u nou

metsa ba kemo rei uko meleko geinu silie vi. Siro hateiki khriekesamia noule kipuu kelhou geinu thashü.

Khriesamia kepechülie di chadu thie di khunhie raka mepfü ser kra chülie meya. Ketharüüko kekra rei tsu pra mo di zu thupie zete, khinhie mhakrako theva ketharüümiako ki nunu ze cü di thepfhetheü chü mu terhü dze kepu iba tso. (Shürhozelie, Puo A Meho Tha Zo 1)

Savihu-e chüpahi chülie, terhü chü thechü lukihaki vo, terhümerü di kemezhie phikeshü geinu mha kekra silie. Puoe chütuoü puo pepilie, parlie mu chükelie nunu mha kekra le kesalie, sügeinu puoe vikehielie. Thedze nu si sakelie Savihu-e chüpahi chükelie geinu puo zuo kekhrie thiedzü ki si pevi salie, Tenyimia lhou ketheguothoryakecü, puo kelhouzou - puotei puodzü vithorkuokecü, siezanuo huohuo khriekecü rei mia ki vikuo ücü, kepechü kepekrokecü mu keyukenyüko rei mia ki ketheguokuokecü hako pete si pevi salie. Puoe thekhe hielie, kezhükeze chü mo rei hielie, puo mhodzü nunu puo khriethomia mu puo kezhamia pekhrikeshü ngu, themia kemezhie rükhreüyikezhü rei ngu, kemezhieketo nu rei mia khruohishü di mha kevi chülie zo. Hako pete mho rei puoe pukecü- "*A tsie ketso chütuo ükezhüko nu kuolieliezhü zo.*" (Shürhozelie, Puo A Meho Tha Zo 34) isi. Puoe zhosa seketuo puo pepikelie nu puo rhie chü di chüliezhü zo.

Derei a tsie we kreite, a kemezhiekecü nunu mha kekra siliete. A zuo a kekhrie rei thiedzü ki si pevikuoliete. A tenyimia lhou ketheguothoryakecü rei thiedzü ki sikuoliete. A kelhouzou puotei puodzü vithorkuocü a siliete. Kepechü kepekrokecü mu keyukenyüko rei mia ki ketheguokuokecü a siliete. Siezanuo huohuo khriekecü rei

mia ki vikuo ücü siliete. Tuo petse pakemo ki we a hako le keuoduoya mo. A kelhouzou theguo hako khawa di a zuo rei pesi mo di ta chüpahi whuo vota. Kemezhiekecüko rei mechü mo zo di hielie. A thekhe chü rei hielie. Kezhükeze chü mo rei hielie. A kromia a kekhrie themia rei a mhodzünunu ngumvümia bu pekhrishü, a mhokezhamiako rei pekhrishü. A tsie ketso chütuo ükezhüko nu kuoliezhü zo. (Shürhozelie, Puo A Meho Tha Zo 34) isi.

Kethu-ue Tenyimia lhou ketheguothoryakezha mhaca kemeyie chiekeshü hako mehoshü ro lheni kinyi thejako la, tsiu u kelhouzho keviko la lhou u nei mu rüü bayakezha ngulie. Puoe **A Ra Kezivi** nu thukeshü, “*Mia ra vi rei a we mhapuorei a mecha nu volie mo. Mhacü ketheguo mo, ze ketheguo mo tsiu ketheguokecü kheko kenyimiako la rübei zo. Ura sü vi mo nhie derei U Kepenuopfü lheni theja se u ketsü kehoumeke ba. A mia ra ngushükemo ki we a ra vi pie hade chü ücü lelieya mo ru tsie a ra kezivi dze si peviliete.*” (Shürhozelie, A Ra Kezivi 8) isi. Süsie rei thu di, “*U krünuoko pete lieciemia phre. Lietsu ki miapuorei bathuo babaya mo, kechükenyümia zo mo liro. Derei penielie tse pete rei u hie pie di zhate kehou ba zotuo. Kedi u kenei shi! Kidepuo thenou rüü mu ketheguo di lhou shi! Tsie teiu nu a ra kezivi dze thu kevo nu siezanuo kehehoukecü zho hauha ba mokecü ngu di a nou suo di krakrata. Derei themianuo kelhou sü mha pete nu rüdi voryie. Süla rüdi rükri sekezhü teiu nu zorei a kezivi dze pukeshü hauha pejüwa hicie.*” (Shürhozelie, A Ra Kezivi 3) isi di thushü. Puoe thedzeu nunu u Tenyimia kijü lheni kinyi thejako tsiu kepekro u neishiei kevorko chü perhei lakeshü rei ngulie.

Thedzeu thelatsa Savihue le pemhopenhituo kemo tei puo nunu puoe thenumiapfü puo khruohikeshüpfü unie kese lalie. Thenupfüe puo si lalie di

puo nou suo rei phita kekreamonyü puoe siatalie kevi puo nunu Savihue puo khruohi mu theke lakeshü la. Süla puoe themiako ki *“Themia hauha a puo rei zo, a prüu rei zo mu a nupfu rei zo. A Burma nunu siatatuo ükezhü ki mia puorei a meho mo. Mia a ngu di a therhie phreta. Derei themia hau a ngulie tse a thekeshü mu sidi a pie puo nuo kemhie idi a pfü zo vo Shanam razhüchüu tsoshü. Süla puo a puo rei zo, a prüu rei zo mu a nupfu rei zo”* (Shürhozelie, Puo A Meho Tha Zo 51) isi di pukeshü Savihu la thenou keneitho puo kekreamonyü mia puo siatalie kevi nunu kelakeshü ha mha kezatho puocü la.

Savihu-e zhoweu khawa di zhosa seketuo puo pepikelie nu mha kekha nu puokere mu mha kesa sesekecü kekha se- pfhemenei, mhathomhachü, die, kecükekrie hakemhieko. Derei puoe nyümvü di chütuoükezhüko chükelie mhie di mhakehoupuo rei rüdi morokesuora di rüditoulie morokesuo nounyü thashü. Siürei mha kedakecü nu menuolie morokesuo rei ngulie kekreamonyü Savihue puo ra kelhouzho-u mengusei tuo zo tsiu pukecü *“U khriesa ki ha mha puo lelie ro prou vataya zolie ha”* (Shürhozelie, Puo A Meho Tha Zo 35) isikeshü nu mhale menuo morokesuo thashü. Süsie rei Tenyimia kelhouzho kevi se lhouyakezha mu lheni kinyi theja bayakezhako Savihu-e le kesakelie mu thiedzü ki puo ra khrie pesoukuo sakelie mhie di hako khrie mu pekrulie morokesuo rei thashü.

5.2.2 A Puo Kekhrie

Noudodze hau tse Seyienyie kepfhü chadako, Thuthe 5 (5.5) puolha 111- 116 nunu kepushüzhie.

5.2.3 Methuophemia

Methuophemia dze hau nu kethu-ue noudo kijü Methuophe, tsiu Methuophemia idi noudo seyie puo chüshü di sünu kelhoumiako themia kele kekreichü sier di tsazho-u khawa di zhokrei huo chiese par mechü kelhou thau bie kedikewa dze puo. Noudodze nu theza pethokecü mehoshü ro kethumiae themia morei thechü zako u rhiko geinu thoshüyakezha mhie di *'Methuophe'* rei mehoshü ro sümhiekcü ngulie. *'Methuo'* iliro puozha kejü morei puoma sa kemo isi tsiu *'phe'* itse ki chüpie keba kijüko, ki chüpie shüketuo kijü isi. Süla methuophe iro *puoma chü kemo phe/kijü* idi pulie vi. Methuophemia kijü nu huomia kenyimiako ngupie u ro di süko vie methuo piekelie le di rüsie par di rüna süu liekelie chü.

Noudodze hau nu mhakemeyie puo tse ***'Marxism'*** üdi mechü kelhouzho kishükinyi bie kedikecü lisi, Karl Marx mu Friedrich Engels unie sedekeshü kemhie puo ngulie. Marxism nu kepethadie morei mhasimhaleu tse themia kehoupurei u thuo u mhathosiu cükecü mese derei mialiu bu kishükinyi kekhyakezha zho-u nu süu chülie kelho puo. Mhasimhale hau nu mechüu kezapie za kenie chü – mhachüyakezha zhakhramia mu mhachüya kemo niepumia. Marx-e süu üse alienation *'ketsieyaketau'* üdi kie. Sidi pucü zhakhramia-e u thuo u mhatho siu nguta ro kepeciekcüu pejülieketuo tsiu u tha kerünuo kerükrie rei pejülie vi üshü. Kele hau medzi di *'communism'* üdi mha pete pie mechü vierhe chükecü zho-u se par. Sükemhie di Methuophera rei Wemia sorkari zho-u se ler mhachü derei ketoupuo rei chülie kemo la kepeka krate. Wemia kelhouzho-u mehoshü tse u Tenyimia Kelhouzho-u vazhü mo. Süla mhanuü leshümhasi se di Wemia zho se vor ro thalie reta zotuo. Leshümhasi sikelie ze u kelhouzho kedikecüko nu mhale menuo mo di rüdi tse puo kemichie bakecü kethu-ue se kelhaphieshü.

“Uko diebo-e themia pete ketou zo mu süla keze rüna puo chü di huomia bu nyithorta mu huomia bu jüthor di kenymia kituo chü zotatacü ha kekrü. Themia pete rei ketou zokecü la kechükelie rei kemetha phre di chü morosuo mu sidi themia pete bu rei u thuo u kelhou se pevü phre di ketheguo ba morosuo isi. .” (Shürhozelie, Methuophemia 66)

Wemiakoe Methuophe welie di Sorkari pesielie. Siürei themiakoe mhaca kekrekrekrecü la themiakoe lhou u neilie mo mu sidi kepeka krata.

Terhüu pite mu Methuophemia Sorkari pesielieta. Derei themiako keneiu ba chalie mota. Themia kenei ba chalie moketa ca kemeyieko hakoha.

1. Terhü la themia mhachülie mota mu sidi kebako va cülieta. Süla kecükekrie metei seta. Teisonhie roso rhi nunu kecükekrie kezata.
2. Seluobau re keba teiki dzüpowko dathekeshü nunu themiako dzü kehoukeruo krie di kechükenyü krathor bata, derei daru themia kelhuo ngulie mo di themia kekra teisonhie sia zhüta.
3. Mha peteko se Sorkari vie chülieta. Süla themiako u thuo u vie ükecü mhapuorei tuo mota tse u nou kehoukeruo chü phreta mu sidi u kebou sede parta.
4. Kezhamia mu kenymia talie moketako tepie pekhri phiwata, sitse themia u se u yie pekhrikewako lukhro nu u nou suo phi bata. Kemichie la melie chazou vor mo keba zota.
5. Kehoukiko nu themia bu kehoucü kha zeiwata mu sidi Kehoukiko se chüpahimia ba chü phre vota. Themia kekra u kepele la tepie pechü mu huo pesiawa ivota. Sitse themia kekra rüshü di kra bata.

6. Mia puoe kedipuo chülie vi ba shiekcüko meho di themiako kezapie puokro kekrekreicü chülie di huomia ketsepie liecie, huomia bu mhanya rükreikiko nu mhachü, huomia bu mereikiko se mu sükemhie di themia kro kekreiekcüko bu mha cha kekreiekcüko kepekro di sedevü. Kenyimia nuonuo, kezhamia nuonuo khunhie rei duca theraya kemomiako rei ze vo liecie idi themia kekra kemezhie phi bata. Derei miapuorei mha pu michieta, kekreilamonyü mia puoe kepacü zashü morei Sorkari ketha die yopuo rei pu zashü mu tepie pechü morei biekhrikecü ketso chü baketa la. Themia kekra la teikijü rüdiyecü tei puo.

7. Wemia Kedirüvie kekreiko kekhuohi ketsepie Methuophe Wemia Sorkari khruohiketuo die kekra pu derei kekhuohi süko rei puorei vorlie mo idi miaümiako rei kemezhie mu Wemia Sorkari keseko rei kemezhie phi bata. Puo krü puo nuo rei u kro kekreta ro kengu mota, kedzesi mota. U kikru ba mota tse themia u nou kemvüu rei tuo moketa ngu.

8. Doneiü chü mhachüzhü shierei kecüca themia kelhuo ngulie kenjüta mu sidi themia kekra thekhepfü siakecü tei rei nyi parta. Ha la themia kekra Wemia kelhouzho-u u kru mo di tavüta. Derei thekhepfü ta rüshü kekralie mo di teisonhie themia kekra pekhriwa mu themia kekra te lalieyecü chü bata. Themia kerheiro khrie mothorta tse kekreamiako monyü rüpfhünuo nu ketuoko kekra rei mhalelie kenjüpfü bata. (Shürhozelie, Methuophemia 69,70)

Wemia-e mhakenyithoko mu kejümia bu lhou ketouketuo se uko mharhü kezhatu puo chü di mhachü. Ukoer ler Methuophe penyülie di ca

puo nu thalie, derei seyie mharhüu ba kemo la tha pechalie mote. Sorkari puoe puo themia la kevitho-u le di mharhüya mu sünu kishükinyiu rübei mo. Wemia sorkari mharhüu mehoshü ro themia bu ketou di lhouketuo kemerü se mhachükecü nu kishükinyi, liekijü Pete pie sorkari morei mechü vie chüwata. Methuophemia kelhouzho-u tse u thuo u vie nyi di süko chücüchükrie vor. U dzie se mhachü di kemezhiakeshümia we lhou pevi mu mhanyi philielie zo, leshüphrükeliemia sorkari lietho chü idi uva kracü tsiu telhi cha meya phi di telhi chü kevitho thechü puo chü. Themia ha u kemerü puo bayakezha la unoumvü di lhouya. Süla kejüu rei puo kijülie mia de mo shierei puo thuo puo viekoyo ciecüciekrie, rüguo, idi u noumvü di mhachüya, tsiu liekijü kekra mu kevimia rei unoumvü di u mhathoko chü pevi mu chü kehie miemielieya. Sümho kijü nu sü uva kracü di lhouyakezha la mha kekra mo rei u thuo u vie yopuo rei balie tse khrukhrekecü leya, derei u vie yopuo rei ba mo liro u kemerü tsatayakezha mhie di mhapete pie sorkari vie chüta di mialiu kishükinyi pejüketa la thenou kemvü jüta di u mhathoko nu rei kethera setalie vi. Mia Pete rei kikru puo nunu lhou phreyakezha ki ze u thuo u kikru nu u kekhrise kerieu khashüya morei bataya. Süla kikruu biekhopie huoniehüo mhi therükeshü ha mha kere phi puo, u kicükikru u mhi ki ba kemo sü thenou rüü mo phita tou zotuo. Mia puoe thenou rüü kemo geinu u mhathoko kedeikewa mhonu u shürho bie pesuo phiwaya. Süsie rei Wemia sorkari pesiekelie nu kechüca rei u kelhuo ngulie kemo mhonu kekrie dzü kemesa ngulie kemo la themiako shürho bie pesuo phiwa. Sümho rei kerheiro khrie mo di themia pekhri phiwa. Themia bu nanyü rei u kenei kedakecü chü mo idi Mechü kelev se mha kekakecü (Democracy) zho-u ze kepetsou tou di mhachü di Methuophemia rünau pekawa.

5.2.4. Telhe Mote

Noudodze hau nu kethu-ue noudo nunu thechü zako, themia zako tho phrelie di Keviphezou ükecü noudo rüna yopuo nu kikru puo pie thakie chü di Kethodie tsiu themia kepethadie huo se par thedzeu nu thushü. Thedzeu geinu thakie chükeshü themia kehoupuorei dietho kemo geinu mha udzie nu kebako rei pejüwalie kevi thashü, siro Kepenuopfü khrüprei mu puotou nunu lhou morokesuo thashü. Kelhouzho puorhi kekreikecü kikru puo nunu sekecü puokru kemo rei thakeshü ngulie.

Noudodze hayo teicie 1994 cie khune nese parlie. Dietherieu nunu sikelie Manila Radio nunu Kepenuopfü die kepethakecü dze yopuo geinu noudodze hayo se par thushü ücü silie. Tsie teiki leshükiko nu nanyü dze ha mhotsou se le pethalieya moketa la noudodze hayo pie kephrüda puo chülie di sügeinu Kepenuopfü die huo rei keyiepie kephrümia tsüshülieketuo kele se di thukeshü ngulie. Kethu-ue radio nu thedze sikelieyo pie Tenyimia kelhouzho ze kemvükeshü chü.

Thedze hau nu kipu-u liro Kesolie. Puo puo za Tseilhou mu puo zuo za Mezieü. Kesolie-e medzü phi baluocü nu puo puo siata sidi puo bu puo shüphrü puo kele de chülie mota. Puo puo se sie puo zuo mu puo üpfü uko tsopfhü phi di lhouta kekreilamonyü Mezieü lieciemia kelhou tha nunu lhou mokecü la teisonhie kiülie perhiekecü chülie kenjüta, siro Viü-e puo pfu kerhei ki puo pfu-o ze di mhachü dojü zalie derei puo rübei uko kikru va kraketuo tha nu ba mo. Kesolie-e puo nhicu nunu duca thera moketa la tsiu puo kromia ze kichüpelie chü moketa mhachütuo ücü chülie si mo. Siro rüna kecü nu sü mhatho cha kekrei nyi di uva kracü ketuo cha jüto zo. Kesolie-e süla rüna kezha nu vo di mhatho huo rei pfhü di süko nunu mhachü di manyilie ro puo zuo mu puo üpfü unie bu khunhie puo la lhou unie nei lashüketuo kele nunu rühou pa mha pfhüketuo leta. Kesolie-e rühou rüna

puo nunu kekrei puo nu vovo di kemezhie rei phi tsiu zhase mhathoko rei chü di puo thuo mha kekra nu puo pethapfülie. Situo di kenuotsa kenyimia puo ze keselie di unie kerhe thelhi chü. Kepenuopfüe jashü di unie mhathoko chü khrielie. Puoe shürhoshürhei se di unie mhathoko meholie mu sidi leketuo kemhie mhakenyimia puo chülie. Puoe puo kinyiko se vor puo zuo mu puo üpfü unie tsü di unie bu unie nei baketuo lelie. Ukoedzedesi tuo moketa la puo unie dze ketsolie di unie pfhü vo. Puoe puo zuo mu puo upfü unie bu kelhou kesa puo lhou di unie nei bataketuo la *‘Telhe Mote, tsiezhü teizeizhau pevolie ro sodu sü nnie kelhou kesa puo ngulietatuo.’* (Shürhozelie, 1994, p. 49) idi puo thuo puo rüchü. Puoe zha huoyo unie so chü ketuo pushü siro puo suna priesako pie puo zuo pekieshü tse kemehou unie nou leta di puo kinyiko rügukelie leta. Unie-e vo puo likhuo-u teshüshü ru teshü khriüshü. Themiau mha mekhrü si di puo keza di puo pfhe phrashü tse unie michie toupfü unie zhietenuo se puo zewata. Unie-e likhuo-u hiele tse unie nuo-u za thupie tuo di ngulietata, süla ta la vo themiau mehosie tse Kesolie ücü silie, mhapuorei chücü lelie mo ba di rüsokiyo nunu tata. Sükemhie di kemehou la nu hieshiehieruo dze puo chü mu thenou kesuo dze puo chüwa.

Telhe Mote noudodze hau nu kethu-ue Tenyimia kelhouzho kemeyie kekra tsiu nadi nu-mia kelhouzho sa kerei di thukeshü ngulie. Therie nu Dieliekevi kepethau puo rüna dze pukeshüko mehoshü tse thiedzü u tsiepfumia kelhou rhi puo bahurei ki mu rüna kechü nu kephrümia bu lelie kevi chüshü.

Keviphezou sü kiyaki krie dia mese puo ba. U rübei kethachü siekou uramiakoe kemhokuo se phreya. Vo ketsagei nu seidi du se tsur di se u kitie mhoyako chü phre di u rüna ngupie mesümede-i baya. U

krünuoko keke kezha ki ze kiko rei kidi chü phre mu kitiezhako
mechükrakra phre. (Shürhozelie, 1994, p.1) (Shürhozelie, Telhe Mote
1)

Thedze hau nu Saleo-e Kesolie kikru dze se zhapu chü Kepenuopfü die kro
puo pie kezashü mu süko nunu rei kethu-ue nounyü huo thakeshü ngulie.
Süko tse:

1. *Thenupfüe puo nuo puo rübeikecüu silie moketa*: Thenumia sü u
nuonuo pie u melou ki khepfü tuoya. Puoe puo nuo unie teicie
kekra kесе mo tuota ürei puo kekhrieu rükreta morei rüdita lho
mecie. Derei puo nuo-u puo ki vor tse puoe puo nuo-u, puo
kekhrietho-u silie mote. Sükemhie di Kepenuopfü nuo pfuliu
themia kelalieketuo la themia chü lhou vor derei themiakoe Puo
silie mote.

Ketholeshü pukecü, “Rünyüshü, O teiko, mu n nyie kedeishücie, O
kijüu; Jihova-e haishüte: ‘A a nuonuoko vachü di thekerheirhuo se
sier ru ukoe ukoe a perhiete. Thudo-e puo keperi-u siya, gada zorei
puo niepu-u mhacabou-u siya: derei Isreal-e situo mote.’”(Isaya
1:3)

Süsie rei Johan 1:11 nu pukecü, “Puo Puo thuo Puo themiako ki
vor zo, derei Puo themiako thuo Puo zeliе mvüte.”

Khriesau, thenupfü nuo pfuliu, puo zuo ki vor, derei puo zuoe puo
silie mote. U themia nuonuo ha u kelhou nu tsiemeliе Kepenuopfü
silie motaya mu we Puo silie mota tse kekrü votaya. Süla we u terü
chü di Kepenuopfü silie kevi kelhou se teisonhie u zho chü di

Kepenuopfü silie kevi kelhou se teisonhie u zho chülie mo liro keka ngutaya. (Shürhozelie, Telhe Mote 57) isi.

2. *Mha kemehou:* U themia ha u mengu nyi phreya derei u mengu sükosü puotou nunu morosuo tou ba mo kemehou geinu mengu ba shi le menuo se morosuo. Se morokesuo tou di mengukecüu la kekrü molie vi derei mha puo mengu di u mengu süu bu u teshüpfü terhuo-kerüzhöu dzie nu vota ro keka ngutaya. Thenupfü mu puo nuopfü unie-e tsopfhü ba, mha se morosuo di mengukecü kekra balie vi mu süla unie tele chü di thelhi chü ba. Derei unie-e khriesau rakako ngushü tse unie kelhou teiki zecü hulie kelho pfhükellie mengu vorta.

Ketholeshü pukecü, “Sirei nieko puo kedi kechü mu puo kemiatho pfhü perielie; silie liro mha süko rei pie nieko tsü sashütuo. Mathi 6:33 (Shürhozelie, Telhe Mote 58)

Thenu hanie Kepenuopfü kemiatho-u pfhü rielie mota di unie mengu bu unie teshü se vo di kedukhri nu shüwa. Kemehou ha themia pete gei tuo phre hu rei Kepenuopfü kemiatho-u pfhü rielie sei morosuo.

3. *Themia kekra cha kedzüu ze mhanyilie nyüya:*

Themia kekra khuzhü khuduü nu kinyi kekra ngulie nyüya. Kepenuopfüe themianuo la lheni mha se morokesuo pete chüshü. Süko pete themia bu se u nei di lhou ketuo la. U themia ha u thuo u medo-u kedalie di Kepenuopfü sa phrü moketa tei kra phi derei sita

ro kesia pie thela chükecü nyiya. Thenunie unie thuo unie chau kedalie mu sidi thenou kesuo se thela chüwa.

4. *Kemezhiekcü kelhou-u nunu shüphralieketuo la vor:*

Khriesa-ue puo zuo mu puo üpfü unie bu lhou rüü di unie nei bataketuo kele se unie pfhü vor derei unie-e puo silie mota di puo gei kephouma mhatho chüwa. Sükemhie di Kepenuopfüe u ketsopfhü si di Puo Nuo pfuliu Jisu ketsepie kijü hanu shü di Puo bu u pfhü vor – u chü penyishüketuo la, u mezhioko chüwaketuo la mu u bu kemenga sa moketuo la. Derei Puoe kijü hanu kevor ki themiakoe Puo silie mota di Puo tepie chietha geinu gouwa.

Ketholeshüe süla, “Puo Puo thuo Puo themiako ki vor derei Puo themiako thuo Puo silie mote.” idi pushü. Thie rei Jisu-e n la mu a la vorya derei we Puo silie mo di tsiemolie Puo tepie chietha geinu gou lakecü chüya. (Shürhozelie, Telhe Mote 59)

Kesolie kikru hiesiehieruo dze puo chükewa hau pie Jisu Khrista themia phousou chü di siashüketuo la vor, derei Puo themiakoe puo silie moketa ze kemvükeshü, mu sidi themia thachü rei thakeshü ngulie.

5.3 Geizoko

U tsiepfumia kelhou teiu nu kethukeru ba mo ürei ukoe geizoko nunu mhakekra nu kelhouzho kevi kekra keyiese vor thie kelhoumiako tsoshüte. Tenyimia ha geizo u nei sekecü ücü puya tsiu geizoko geinu u nou die kepulieya. Süla *Üca 53* nu Dietherie nu thukeshü “*U Tenyimia ha geizo u nei sekecü seyie puo mu süla geizo rei kra seya. Mia puoe theruo suo di*

kesiakejü chüta zorei u nou kesuo geizo nunu pushüwaya, u kenei die puo zorei geizo nunu pushüwaya.” (Shürhozelie, Üca 53 1) isi. Lhoukeriemia geizoko ha puoca sou, puo zivi nyi mu u kelhouzho si pevilie kevi cha meya phi. Süla kethu-ue mha hako pekru tsiu u tsiepfumia mhasi rhu di lhoukeriemia geizo 53 pfhüpie “Üca 53” idi leshüda puo chüshü. Puoe geizodau dze thukecü, “A nounyü kekrei puo ro Tenyimia geizo kewe ha kengulie morokesuo le kekreilamonyü Tenyidie kezivi kekra geizoko nunu ngulieya; süla geizo keweko thu kengulie ro Tenyidie zivi kekra pekrupie balietuo nhie idi le. A süla geizo keweko mia ketso di thu kengu sede. A pfpöfjue geizo zoya mu puoe geizo keweko kekra si ba di se a ki pushü di a bu thulie. A pfo ki thukelieko mu lukihaki huomia ki thu salielie ivo tsiu tsie teiki geizo huo rei sa idi geizo 53 pfhü kengulie di pie “Üca- 53” geizodayo thuse parlie. Geizo keweko ha tiedie nunu pu keyie vorcü la huora le kekhielie mocü rei nyi, a süla Üca – 53 nu geizoko ca vatshakecü nu geizo kenie puoca pu kekhielie reketa thushü.” (Shürhozelie, A Kelhou Dze 102) isi. Puo mhatho hau geinu u kelhouzho si salie, rhu salie mu pekrulie morokesuo nounyü ngulie.

Üca 53 geizo dau nu kethu-ue geizo kesou hako puoca sa vatshashü. Keriekimia geizokoe puoca souyakecü la puoca silie mota tse lelie re setaya, derei puocako sa vatshakeshü nu kephrümia bu si rüü di phrü u noumvülie kevi cha kemeyie puo ba. Sümho rei thedzeko geinu u tsiepfumia kelhouzhoko silieya. Kethu-ue u Tenyimia geizo zho medzi di zoyakezha rei Dietherie nu kepu menuoshü.

U Tenyimia tsali puo lige puo nu ca thepfü ba meya. Ca thepfü zieta rei morei süu ki tsata rei kiepie keli retaya. Süla thezho hau medzi di geizo thukecü nu thezha huo medzi pekrei morosuotaya.

So- hi mo zo so- no di- yo lie

1 2 3 4 5 6 7 8 9

Puoca hau bu tsei balieketuo la kethu nu leshükhu huo pie ba morosuolieya. Pu'rü- pu vor, la'rü- la vor, se'rü- se vor. Mha hauha 'r' se thela kechü dieko gei ba pekraya. Süla geizo phrü kevo ki huo nu 'vor' ita mu huo nu 'vorü' ita liro kerieu-e dieca puo sou chü ba mu kenuo-ue dieca kenie sou chü bate; süüsü tsalicaü bu tseilieketuo la. Süsie 'ü' morei 'u' hauha huoki rhiephi setatuo mu huoki se motatuo. Se mota liro (ketuou) dieca kenie sou chü bataya, mu seta liro (ketuo-u) dieca se sou chü bataya, derei hau zo we se kepacü seya mo. (Shürhozelie, Üca 53 1)

Thiedzü geizoko mehomenuoshü ro u tsiepfumiako kelhouzho kekra si mu ngulieya. Sükemhie di tsiedo geizoko nunu thie teiu nu kelhou rhiko rei ngulie ba, kekreamonyü diemvü kethumia-e u thuo u teiu si pevi phi di süko se u mhathuko nu shüyakezha la tsiedo geizokoe keriekimia geizo-u ze kekreative. Siürei tsiedo geizoko rei meyiethor zo. Puotei rüdikeyhüü ze mha kekra nu kethu-ue puo nounyü keba mu themia kepetha se morokesuo nounyü nyi di ***“U Teiki Geizo”*** idi teicie 1984 nunu 1989 doki geizo kro puo pfhü kengupie geizo leshüda puo 1989 cie ne se parshü.

U Teiki Geizo Dietherie nu thukeshü-

Themia kelhou rüdi rükri sekezhü tei puo, kenye mu kejü si kekrai partazhükecü tei puo, thiedzü si mu nguyakemo vienya kekra vorketa tei puo, nhicukhriesamia thiedzü u krü teiki sekezhä zhokokemo kekra sedeketa tei puo, kekratsatie gei themia lhou rüükemo tei puo: **THEMIA KEPETHA SE MOROSUOKETA TEI PUO.** Ha la geizoko

meho vo tse SEYIEU kitsatie rei, RUOPFÜ kelhou dzetsatie rei, thie mu thie kelhou nu rei tsie teiu dze thukecü ngulietuo. Tsie teiu dze thu kevo nu ükezo mia pete rei u krü u tsiepfumia ‘MIATHO’ geinu u kemerü jütakemo kelevu pu phikecü ngulietuo. (Shürhozelie, U Teiki Geizo 1) ishü.

Kethu-ue keriekimia geizoko pfhü kengupie leshüda chükeshüko nunu silie kevi puo sü puoe keriekimia mhasi tsiu kelhouzhoko khrie mu rhukecü la süko pekrulie morokesuo nounyü ngulie siro tsiedo geizoko thu kengukeshüko geinu thie kelhoumia gei nounyü tsiu u miatho se balie morokesuo thashüwe.

5.4 Rüsie Rhithoko

Kethu-ue rüsie kemeyie kekra rei thushü. Puoe *Thehou Rüsie* idi leshüda puo khronu rüsie kerekenie thushü. Sünu za kenie chü di za puo-u nu tse Ketholeshü nu thedze kemeyie huo tsiu za kenieu nu tse Tenyimia kelhouzho kekreikecü mu diemvü nu rüsie kemeyie “Teikada Kedukhri” sa thushü. Puo mhathu hako nunu puo nounyü kekra ngulie.

Ruokuothopfü nu kethu-ue Esther kedipfü dze thushü. Esther-e Kepenuopfü khrie pfü di “Ruokuothopfü” chü, kedi Ahasurus bu puo ngupie puo neilie di puo lielie sidi Persia pete mho kedipfü chülie. Judamiako mia bu uko pekawalie kevi tei puo nunu puoe uko kelakeshü dze puo. Süla “*Esther kedipfü dze geinu Kepenuopfüe puo themiako khrieyakecü mu puo themiako la puo nou mezhieyakecü thashü. Tsiemelie kijü nu kedi kekuo kro puoe Judamia seyieu pekawatuou siesieya derei Kepenuopfüe puo themiako yalieya.*” (Shürhozelie, 2004, *Thehou Rüsie*, p.3) idi thushü. Esther

kedipfüe puo thuo puo kelhou pie kemichie nu shü di puo themia, Judamia la Kedi ki vo puo mezhiemelokelie nu mia bu uko pekawalie kevi nunu uko kelalie. Mha hau rüü kemo mhatho puo kekreamonyü Esther-e Kedi puo kie mo di puo mhodzü nu vo tse süu zhakhra-e kesia zo üsi. Süla Esther-e Ahasurus kedirüvie nu keba Judamia bu puo la teisoza se mu teizeizha se mevonushü. Sükemhie di Esther-e puo mhachau ngulie. Thedze hau nunu thenumia u tha meyiekcü tsiu Kepenuopfü khrüprei nu lhou di chüsechü u kepele nu rüsierünie mo di u mese chülie morokesuo ngulie. Süsie rei Tenyimia kelhouzho nu thenumiapfü puoe kiyata zorei puo kekhrrie mu thenou se puo se puo yiemia khrie tuoyakezha rei thashü.

“Kedi-ue Kedipfü kiekemo thie zha serte. Siro Kedi-ue kie mo di themia kehouporei Kedi Kediba gei keba mhodzünü vo ro süu zhakhrae kesia zo.” (Shürhozelie, Thehou Rüsie 17) isi.

“Kedipfüe Kedi ki le di puo mezhiemelotuoü di pepiliete, siro harie! Kedipfüe Ahasurus kedirüvie nu keba Judamia pete bu teisoza se mu teizeizha se se mevonuya. Kedipfüe pushü, “A rei mu a kituoko rei sükemhie chütuo” siya.” (Shürhozelie, Thehou Rüsie 18) isi.

Medongulie-e M.A mhathuda nu thukeshü- *“Esther kedipfü mhatho kemhie di thenumiapfü puo Kepenuopfü theja se di ruopfü katalie kevi kekra kelashülie kevi mhasi bodeu. Jihova kekuou la Esther bu kedi pemvü di Judamiako kelakeshü mhiei Kepenuopfü kekuou geinu moro themia puo thuo puo kekuo geinu ruopfü kelalie kenjükcü thakeshü puo. Thenumiae chüümo nu thepfumia ki meca mo. Derei Jihova kekuou Estherpfü gei keba la Judamiako kelashü. Sükemhie di Khristamia rei u kepele nu ruopfü la*

zowe ketou zo. Süla themia ruopfüu kelalieketuo kekuoe thenumiapfü puo gei rei ba zo.” (M. T. D.Kuolie 86,87)

Jüketa Nuou dze nunu Kepenuopfü themia khriethor di puo ki kevormia miapuorei meliewaya kemo, tsiu teisonhie u kevor merü bayakezha thashü. Jose-e puo puo pfhü la kevo ki puo puoe puo merü kelho ba di puo zelië, puo la vokelië la kiri kevitho biepie thehe chü, sümho rei puoe puo nuo phichüu Asa ki pucü, *“Anuo, mhapuorei kekhrie ki vi molie, kekhrie la kejokemou kekra rei wheliëya ze ru... A n kevor pfhe kelho ba ze... A miapuorei meliewalie lho... vorlie anuo... a nnie kenienie kevor pfhe kelho ba ze... vor di nko keze theheu nu leliecie.”* (Shürhozelie, Thehou Rüsie 54) isi. Sükemhie di Kepenuopfü mhodzü nu themia pete ketou mu Puoe Puo kekhrie themia gei puo thela kejücü thashü. Süsie rei Jose mu Asa unie kelhou geinu themia mhale kemomia puo, lhou puo medo chükecü mu dieze nunu lhoukecü thau kemejükeschü tsiu huoniehüo khrielie morokesuo rei thashü.

Jakob mu Puo nuonuoko dze tse kekhrie se kesuokechü zhada vükeshü dze puo kekreamonyü Josef-e puo dzürieko puo gei kesuo chükeshü pete vashü, tsiu uko bu puo la lhou rüü lakelië la. Josef-e puo nhicu nunu Kepenuopfü theja puo gei tuo mu puo puo geinu Kepenuopfü zayie chüketuo mharhü rei tuokecü ngulie. Süla themia thuo süko ngumvü di doneiü chü tha shierei Kepenuopfü dieze chüya ro puoe puo medoko chü tseishü zoketuo ngulie. Sümho rei, mia kejo vakeschü mu mia khriekeshü Khristamia kelhouzho mvü kemetei lashü.

5.5 Seyienyie Dze Kepfhü Chadako

U Nagamia bu kenourhe mu keze puo chülie morokesuo nounyü rei kethu-ue puo mhathuko nunu thashü. Puo mhathuko donu **A Puo Kekhrie** noudodzeu nu ngu pevi philie.

A Puo Kekhrie hau tse Nagamia kedi kecha la rüsie kepar teiu se puo mvüu dze. Puotei sünu Nagamia la kenie chüta di u thuo u donu kezesuo mu kedukhri vota. Kezesuo mu kengumvü tuo rei la puo rei kemevi ngulie mo. Sicü la puoshiebo-u liro u thuo u “dutshedutshakewa” dze zo. Puotei rübvü kesier-u pemvü di kikru kevi puo, Seyiekhrie kikru dutshedutshakewa dze zopie Nagamia dutshedutshakewa rhiu thashü. Seyie lietho nu rüpfhünuo huo ketseshü di süko bu vor Seyiekhrie te zeta. Süu shie la Seyiekhrie kinumia puotei vota, puo nuopfü Nganuo vo Akheü kepenuo rüna nu lhou tuota. Puoe unie dze si mota mu Nganuo rei puo puo puo dze si tuo mota. Siürei Seyiekhrie-e la puo kinu vorkelie zenu puo kinumia se dze silie, puo nuopfü pfhü lalie. Thedzeu thelatsa Seyiekhrie mu Nganuo unie kesekengu lakelie mhie, Nagamia hie puo u rüla kekrei vorta ürei kenourhe lalie di kikru-u pesie lalie, puoca kroli chü lalie morokesuo kemengu thashü. Seyiekhrie-e puo nuopfü pevie lakelie teiu nu panyaparacü die puo rei tuo mo. Nganuo kelhourhiu sü puo zuo mhie tou zo süla kenoudo chie mo tsiu puo nei di puo nuopfü ze lakelie cau liro Nagamia bu panyaparacü pete khawa di kroli chü lakelie kemengu-u zo.

Thedze haunu Nagamia seyie liethomia u kedi kepfhü la mhachü kesie tei puo rei silie. Süteiu nu seyie liethomiako kelev tse Keteimia ze mhachü mototaketuo. Süla krütamia, u dieu se balieyakezhamia bu krüta chü di themiako chathakelie kemerüu geinu u krütamia huo tsiu Seyiekhrie rei telie, puoca, u ngumvümia mhie di u pha zeta. Seyiekhrie-e leshü mhasi kenyimia puo süla mia ze kepfhesi mu kemewikecü nu mu themiako pethakecü nu

kekhuohilieketuo la puo se morokesuo silie. Nagamia-e leshükese keriemia se krütamia, mhakesimia chü vor, süla Seyiekhrie geinu leshümhasi kemeyie rei thashü.

U Nagamia ha nou puo chü di miapuorei la phi Keteimia ha ze kenouba mhachü mota ro, u nhie, hie puo sü kemezhie se reiwalie vi nhie, kijü zho eru, derei u teiso pi zilietatuo; u nuolhou tsa shierei kebakoyo kenoutha kedietha thakelie sie sü tseita zolie. (Shürhozelie, A Puo Kekhrie 50) isi

Ukoe Keteimia petsou di mhachü kephi nu uko mia tso mia de mo zorei thepfu phi di mhachükeshü silie. Nagamia-e mhapuo chütuoü parketa sie chüsechüyakezha mu süla di keze puo chü di mhachülie morokesuo nounyü thashü.

Ukoe Kewhira ler di Keteimia chüpahiko whuo phrewatuo icüu mo di u mezhü mu u dzeu kijüu bu silie morosuote icüu nunu mhachü mu sidi ukoe uko nya kesuo donu rei thepfu se di mhachüshü. (Shürhozelie, A Puo Kekhrie 51)

Seyie liethomiakoe mhachü kephi nu mechüu ze kepfhesi tou mo di mhachükeshü la mha kesuo kekra bu sierketa rei silie. Uko-e Seyiekhrie krüta se morosuota derei puo ze kepfhesi menuolie mo di thededie khapie puo tsü, süu nunu thenou rüü kemo pesieshü, puo te zeketa nu puo kinumiae puo melou kethachü bayakezha la suo miemie zo ba puotei vota, puotei rüvürübieketa nu Akheü mu Neinuo unie-e kinu balie suo di tata, idi Seyiekhrie kikru dutshedutshashü.

Seyie lietho rüpfhünüo mhokezha puoe... puo bu zha thenie donu kemezhü chü di ta nhanu pa uko kesiedzilie mo liro ukoe vor puo tepie vo pekhriwatuo ücü thushü üsi. (Shürhozelie, A Puo Kekhrie 22)

Mhakehoupuo kechü nu kepfhesi menuo kemo nunu u kele mezhü di mhachü shierei mhakere shütawaya. Uko Seyiekhrie ze kepfhesi menuolie ro thededie khashü morei puo te mo ürei puo rei puo Seyie kekhrie la kemezhü chü uko ze mhachü zo mecie kekreamonyü puoe uko kelev silie tse puo rei puo medo di uko ze mhachü veketuo phrakeshü la. Seyiekhrie-e thekhrü dia kezie puo uko ze mhachü mu süteiu nu puoe rühou lukihaki vo di themia kekra rüchüpie u bu u seyie dze si toukelie chülie üsi.

Nieko nou mezhie hie, mhapuorei mowe, nko zha huoyo keze mhachü votatuo. (Shürhozelie, A Puo Kekhrie 51)

Thekhrü dia kezie puo a puoe puo zeko ze mhachü di rühou lukihaki vo tuota. Puotei keduoyo doki zorei puoe themia kekra rüchüpie u bu u seyie dze si toukelie chülie üsi. (Shürhozelie, A Puo Kekhrie 52)

Seyie liethomiakoe uko mharhüu medzi di kepetsou mhatho-u sedeshü, mia kekra kenourhe mu thetho chüshü, rei, huomia u thau nu khre lakeshü silie. Mechüu rüsie kepa nu huomia 'Ziezhükemo' mhatho pete chü di u thuo u themia ngu mvüketa pushü. Sügeinu u thuo u themia dukhricü ketso voketa silie. U Nagamia mechü kelhou tha nu huomia kenourhelie mo, u thuo u zhazhü le perietayakezha puo tha kemecüshü.

Nagamia rüna nu kelhoumiako u kemerü puo nyi phre di kemezhie mecü mo di kekhuohishü, derei Nagamia huo ziezhükemo mhatho pete chü di u themia thuo u themia ngumvü, u themia thuo u themia dukhri iparta mu sidi puotei kecha mia bu u se mia meruo chü di rüzhü vota. (Shürhozelie, A Puo Kekhrie 51)

Seyiekhrie-e puo tei dopuo seyie liethomiako ze ba di kekhuohikeshü sie puoe Kewhira puo kinu la vorlie. Puoe kemezhie phi di vor puo kiu tsolie ru puo kinumia siaketa, puo nuopfü dze si moketa la puo nou kemezhie mu thenou kesuo tei puo chü. Puotei kecha puo nuopfü dze ketsotuo rei silie mota tse puo üse siatenhie idi letuota. Puo krü puo nuo kengu la lhotenhie ituo ru khuzhü puo thenumiapfü puo vor Akheü unie kerüchü di Seyiekhrie dze pu keba si di Nganuo-e puo puo ngu laketuo puo mho gei rei pematuo moketa nunu puo kemerü puo puo nou vorlie. Seyiekhrie rei puo nuopfü ze kese lalieketuo peletuo mota ru puo zemia puo mu puo kinumia unie-e rüvetuo di Nganuo ze kesese mu thenupfüe Nganuo üse Seyiekhrie kinumia rie tou üdi pupucü si mu süpfü geinu Nganuo dze si lakelie pulie vi kekreamonyü süpfü Nganuonuo puo puo pfhü kevor nhie vor ketha silie. Kethu-ue mha kemeyie puo tha lakeshüu tse kepfhesi mu kenousikelie geinu kroli chülie zotuoücü.

Derei hazhü thenupfü mu a zuo unie rüchü geinu a khunhie a puo ngu laketuo kemerü puo a nou vorlie. (Shürhozelie, A Puo Kekhrie 55)

Thenumiapfü puo a ganya khrüshü mu bisüku bou puo pie a zepfü hienie ketsüpfü a puo sie nu tha di a meho di nyü ketha ngu. (Shürhozelie, A Puo Kekhrie 61)

Seyiekhrie mu puo nuopfü, Nganuo unie-e kese lalie derei puotei kecha sienu zo. Süla Nganuo la puotei kevitho puo pekakewa tha lashü kekreamonyü puo bu puo nhicu nunu leshü phrü sier mhasilie, kezhamia chülie di puo themiako khruohilie kevi chaüro pete duthekewa la. Siürei süko pete ki mha kemeyietho-u tse unie-e kese lalie di “Noune ketho” ngu lakelie.

A puoe puo kekhrie dzieu pie a ciepielie di khashü moto di a za kie di a rüchü mu ae sitse noune ketho puo a gei la vorkelie lelie. (Shürhozelie, A Puo Kekhrie 62)

A *Puo Kekhrie* nu Seyiekhrie mu Nganuo unie kese lakelie mu sünunu noune ketho ngukelie mhie u Nagamia bu puotei hie puo kenoukreituota shierei kenourhe lalie di kikru bietshebietsshakecü, siekelhoumia kemerü mu siedze khrukhrekemo, hakemhieko pejülieketuo la keze nou puo chü, kroli chü lalie morokesuo nounyüu thashü. Mha hau nu khrielieketuoe huoniehüo khrie, kepfhesi mu kenousikelie geinu chülie kevi zo mu silie tse noune ketho-u u seyie gei balieketuo noudodze hau geinu tha kemecü seshü.

5.6 Kishükinyi/ Thelhitheü

U Nagamia thie sorkari puo khrükhro lhouketa, tsiu kijüu ze kemewilieketa tei hau nu kishükinyi rei mha kemeyie puo chüte. Kelhouzho rüdirülikezhü tei hau nu tsie we mia pete liecielierhie chü mote. Süla kecükekrie, kedziekemeneiko mu kebakezhü se morokesuoko shükeiraka mu kishükinyi se morosuote. Siro leshüphrükelie pete sorkari lietho ngulie rete,

süla kishükinyi pfhülie kevi cha kemeyietho puo sü thelhitheü kechüu zo. Thelhitheü chükeli nu mialiu kishükinyi rübei monyü seyieu kishükinyi rei chü pekralieya. Thuthe dia nu (4.4), Mhathomhachü/ kechükeli nu rei thelhitheü kechü kro puo kepukeshü mhie di kethu-ue puotei rüdikeyhüu ze thelhitheü chü morokesuo se kelhaphieshü.

Methuophemia dzeu nu Methuophemia rüna sü kijü nu thelhi kevitho rüna ücü pushü. Süla thelhi chü vi ro shükeiraka ngu kralie di rüna nu themia manyikelie cha meyate siro manyikelie sü vi kehiekeyhü zasi puo zo.

Methuophemia rüna sü kijü nu thelhi kevitho rüna. Seyie kekreamia rei teisonhie themia kekra vor rüna hanu u kenei tei pevolieketuomia kekra vor u rüna hanu nu u kenei tei pevo, thelhitheü chükecüko geinu Sorkari-e raka kekra ngulieya. (Shürhozelie, Methuophemia 40)

Rüsorüvemias u rüna nu vorkecü u kishükinyi chü keheliyea. Rüna kehouporei mhaca puo morei huo la meyiyea mu rüvemias teshülieya. Sükemhie teisonhie themia kekra u kenei tei pevoketuo la Methuophera voya üsi. Methuophera rei mehoshü ro rüna rei zivi phi mecie kekreamonyü kehouporei mha kevi mu kezivi sü u nei phre, süla u kenei tei pevoketuo-e thechü keziviko nu vo nyütuo. Thelhitheü chükecü nu mialiu kishükinyi rei ngulie tsiu Seyieu kishükinyi rei chü pekralieya. Sümho rei rüvemias la khenu kelhoumia mhathoko unei mu rhukuo idi udzie mhatho mu khenu kelhoumia mhathoko rei bie kemeyie mu keheliyea.

Telhe Mote noudodzeu nu Kesolie-e medzü phi baluocü nu puo puo siata sidi puo bu puo shüphrü puo kele de chülie mota. Puo puo se sie puo

zuo mu puo üpfü uko tsopfhü phi di lhouta kekreamonyü Mezieü lieciemia kelhou tha nunu lhou mokecü la teisonhie kiülie perhiekcü chülie kenjüta, siro Viü-e puo pfu kerhei ki puo pfu-o ze di mhachü dojü zalie derei puo rübei uko kikru va kraketuo tha nu ba mo. Kesolie-e puo nhicu nunu duca thera moketa la tsiu puo kromia ze kichüpelie chü moketa la mhachütuo ücü chülie si mo. Siro rüna kecü nu sü lietho cha kekrai nyi di uva kracü ketuo cha jüto zo. Kesolie-e süla rüna kezha nu vo di mhatho huo rei pfü di süko nunu mhachü di mhanyilie ro puo zuo mu puo üpfü unie bu khunhie puo la lhou unie nei lashüketuo kele nunu rühou pa mha pfhüketuo leta. Kesolie-e rühou rüna puo nunu kekrai puo nu vovo di kemezhie rei phi tsiu zhase mhathoko rei chü di puo thuo mha kekra nu puo pethapfülie. Situo di kenuotsa kenyimia puo ze kesolie di unie kerhe thelhi chü. Kepenuopfüe jashü di unie mhathoko chü khrielie. Puoe shürhoshürhei se di unie mhathoko meholie mu sidi leketuo kemhie mhakenyimia puo chülie.

Kethu-ue hakemie di noudodze nunu kishükinyi kepfü do morei thelhitheü chükecü kemeyie mu kemevi thashü.

5.7 Thuyie Kechüko

Kethu-ue leshüda kemeyie kekra thuyie chüshü. Thuyie kechü ha rüüya mo kekreamonyü seyie kekreamia kelhouzho mu u kelhouzho kekrai phi süla mha kekra nu u die nu ba motaya. Mhale pesou se di dieko puorhi tou nunu selie mo liro thuyie chükeshüko puoca kekrai rei taya morei puoca kenyi nu rei parlie motaya. Thuyie chükeshü phrükecü nu kephrümia la mevi phiya kekreamoü thuyieko nu diesa kekra silieya, seyie kekreamia dze silieya, u mhasi chü penyi mu chü kemeya sakelie, u thuo u die nunu phrükelie-e si kemecü mu rükra pecha balieya idi mhaca hakemieko la. Kethu-ue leshüda puorhi kekrekraicü kekra thuyie chüshü di u diemvü chü

kehie phishü. Hako donu themia kemeyiemia dze, Dieliekevi leshü, noudodze, themia dze, kethomhasi, kijüu dze hakemhieko thuyie chü pevithorshü. Thuyie mhatho hako geinu u kelhouzho kemiekeshü rei ngu peviphilieya.

Kelhouzho rüdirüli rükrithorkezhüu nu u bo u mie pejüwalie kevi kemichie bakecü la kethu-ue thuyieko geinu u themia bu seyie kekreamia u kelhouzho ze kemhiekecüko rei silie tsiu puotei kerüdiu ze u kelhouzho, u bo u mie dze kimhiete shi icüko phrü di mhaleshü morokesuo nounyü thashü. Süla **U Themia Dze** za-1 nu dietherie nu thukeshü- *“Kijü nu themia seyie kekreikecü bathor mu seyie hakoha dze meho kevo thiedzü u krünuo zhoko se di lhoukecü mu süko rhu di sekecü kekra ngulie. Thedzeko phrü kevo ki kekra rei u dze ze kerie phiphikecü ngulietuo. Kehourapuo lhouketuomia shierei lheni u geinu sedelie di puotei kerüdiu ze di rüdizhükecü dzeko ha phrü ro u la kemevi ngulie mecie.”* isi. Süsie rei thukeshü- *“Mha kekra nu rüdi morosuo derei rüdi morosuo üdi u bo u mie sa phrü mota tse tsei mota zotuo. We leshüda hauha phrü kevo ki seyie kekra rüdi phi di u bo-u khawawa votazhükecü ngulietuo. Derei süu meho menuoshü tse we u thuo u dzeu le pesoukuolietuo nhiekecü merü di thedze hakoha thulie.”* (Shürhozelie, U Themia Dze Boubou I) isi. Seyie kekra rei u kekra rei puotei kerüdiu ze u kelhouzho pejüwa siürei u kelhouzho pekru seketuomiakoe u therhu pebalieyakecü rei kethu-ue thashü.

No Penuo Kesa La Morosuo thuyieu nunu rei kethu-ue Ruopfü kitsa puo nounyü keba thashü. Die hau Nikodema-e ‘Penuo kesa la morokesuo ca’ Jisu ki ketsokecüu vatsha menuopie thushü. Ketsokecüko liro:

- 1) Supuo penuo kesa Morosuo ga?
- 2) Penuo kesa lakecü nu mha kikecüpuo bag a?

- 3) Kiüdi mia puo penuo kesa la morosuota ga?
- 4) Mia puo kedipuo kemhie di penuo kesalieya ga?
- 5) Penuo kesakelie si-ue kedipuo ga?

Ketsokecü 5 hako pemvü di vatshakeshü nu thukeshü-

“Noe Ukepenuopfü Nuou pele mo liro noe penuo kesalie moluo. Noe puo pelelieta liro sitse nchüpie Khrista nu kelhou kesa puo chülietuo, kekreamonyü we phrüliekecü Themia kehouporei Jisu-e Khrista-u zo ükecü peleyakezhamia Ukepenuopfü nunu puo penuolieta zo. (I johan 5:1)” (Shürhozelie, No Penuo Kesa La Morosuo)

Hau phrüekeshü nunu u kepele ca si kemecü toulie vi ba. Sükemhie di u kepele ca si toulie morokesuo kethuu nounyü thashü.

Kelhouzho rüdirülikezhü teiu nu mha kevi kekra silie mu selieya derei kesuoko rei dojülieyakezha la kethu-ue **TT Ranganathan Clinical Research Foundation-e** zukriemia puo zu krie di kedipuo mhie vote shi, kedipuo kemhie di puo theke shi, thekekewa sie kedipuo kemhie votaya shikecüko pete thukeshü yopuo thuyie chüshü. Leshüda hayo nu Dietherie nu thukeshü, *“U kijü nu mha rüdi sekezhü teiu nu khriekesamia kekra mhasi nu rei mu mha puochs kekreikecü kekra nu vi se khotazhie. Derei kekreditsa meha lashü ro suo ükecü kijü kekreira kesierko rei pete vor u tsotaya, mu süko donu kemelu-daru kecü ha kesuotho puo.”* (Shürhozelie, A Vor... A Mia Ze Kerüchü... A A Neilie) isi. Kemelu-daru kecüu mu zu krie di khalie lho bakecü hanie puo kemichie ketou keba le di **A Vor... A Mia Ze Kerüchü... A A Neilie**. icü leshü hau thuyie chüshü.

Mia puoe zu krie di puo kethelie re keba puo thuo puo geinu sikelie se kezakeshü u kele kethachü la zo üsi. Puoe zu krieta tse puo thuo puo thachü

silie mo di puo thuo puo mezhü da di lau pie mia tsü seitaya, kekreiblamonyü puoe thenyie puo gei kevor kekreibkeiekcüko mhakipuorei pepilie kenjütayakezha la üsi. U kelhou nu mhakereko penyülieketuo Kepenuopfü kekuo geinu morokesuo la *“Ae kekuo ketho puo bu a khruohi morosuo keba silie mu kekuo süu a khruohi mo liro a tuo sa philie kenjü batakecü silie. Ae ketho kele mu kecha chükelie geinu kemevi ngukelie silie.”* (Shürhozelie, A Vor... A Mia Ze Kerüchü... A A Neilie 4) idi thushü. U kelhou nu mha kro puo kedilie kenjü, derei mha kro puoe kedilie viya, süko kedi pevilie morokesuo rei thushü. Zu krie mia puoe Kepenuopfü bu puo khruohishü di zu krie mokelie geinu puo pieu lelie, puo kikru ze kepero pevilie, mia khrielie, mia rhulie, mia zhazhü le perie, dietho, dieze nu lhoushü, zhorüli kesuoko kedilie idi vi kehielieketuo la thehie chütayakezha thashü. Süla, kethu-ue thu sakeshü, *“Leshüda hayoha Ketheke kiko la rübei mo di mialiu la shierei, mia petha mu tarhoyakezhamia la shierei tsiu krotho kekreibkeiekcüko la shierei icü mha huo nu u khruohilie tou zotuo. Themia bu hau phrü di u thuo u geinu mha pepilie morei haha phrü di se themia tarho di huomia hau geinu thenou kedilie üthienyü.”* (Shürhozelie, A Vor... A Mia Ze Kerüchü... A A Neilie)(Dietherie, 4) isi. U themia bu Kepenuopfü kekhruo se di lhou mezhü, puotou mu vi kehie miemielie morokesuo nounyü nguliewe.

5.8 Kelhouzho Dze Nu

Kelhouzho dze nu mha kemeyie kekra ngulieya. Süko donu Thekhruothenyi, Nacünanyü, Zhorüli, Kechükelie, U ca u krie, Krothokrochü, Setheyie mu Rüna kechü, Chüterhü kechü dze, Leshümhasi mu Dieliekevi Liethomia hako kepuzhie.

5.8.1 Thekhruothenyi

U Tenyimia kelhouzho nu thekhuothenyi ha mha u kenei se tsiu se pezha phi kevor puo. Thekhuothenyiko kra phiya ürei huo we thenyi zau moro bathuo bacü mhieya zo derei thenyi huo we mechüu morei rünau pete keze kepekro di nyiya. Rünau pete thenyi nyicü rübei mo di rüna kekrei ze thenyi nyikecü rei baya.

Thenyi kekreikecü pete donu ‘Sekrenyi’ morei ‘Phousanyi’ ha u tsiepfumia la thenyi kezhatu-u, süla kejumia thuo rei u kinyi khrie mo di pepapie nyiya üsi. *“U nyiedimiako thenyi hau za üse ‘PHOUSANYI’ iya, kekreilamonyü thenyi hau nunu thepfumia u phou mesa kemesayakezha la.”* (Shürhozelie, Phousanyi) idi thushü. Phousanyi teiu nu thepfumia u phou mesakecü rübei zomonyü mechü nyie kekra sa chü voya üsi. **Phousanyi** nu ngukelie, *“Hauha Phousanyi, puoca u phou chü kemesakecü nyi, u phou chü pekuopeyhuokecü nyi tsiu u thuo phikecü nyi.”* (Shürhozelie, Phousanyi 3) isi. Kethu-ue u tsiepfumia kelhouzho khrie mu rhukecü la pejükewa keprei nunu thenyi kemeyie- phousanyi mu süu pemvü di nyiyakezhako thu menuo seshü. Süla **Phousanyi** nu dietherie nu thukeshü, *“Puotei rüdi vorketa geinu nhicu khriesamiako thedzethemieko si mo thetazhükecü la thedzu pejüwalie lho ükecü kelese di thedze hako thulie; süla hakoha thedze phre zo; themia bu hako meho di nanyü chüketuo la mo zo.”* (Shürhozelie, Phousanyi) isi. Thiedzü u tsiepfumia khrista silie kemo teiu nu rei u phou chü kemesakecü meyiethor vor mu siüro thie teiu nu Khrista kepelemia we u phou chü kemesakecü meyiekuo keba lelie vi.

Sekrenyi pemvü di nyiyakezha thenyi kemeyie huo tse- Thekra kecü, Tenyimia rüna kinyi, Tenyimia kharu kesü, hako rei thu leshüu nu menuoshü. Thenyi dzeko mehoshü ro themia keze di u neikecü rübei mo di kesilie di kemiakhrie di kezevituelie morokesuo tsiu u tsiepfumia zho haha thie teiu nu rei se perhei lakeshü nguliewe.

5.8.2 Nacünanyü

U tsiepfumiakoe pfutsana chü kevor dze pu kemeyie phiya. Uko nanyü hako kimhie tou di sedelie shi lelie re se üya. **U Tsiepfumia Rüve** nu thukeshü – *“Thedze puo pukecü thiedzü miapuo terhuo puo pedzü kuo seya. Puo khise rüna sie vo puo zeu ki pushü seiya mu puo zeue puoca pushü puo kiekie seiya mu sidi süko geinu nanyüko sedelie shie iya.”* süsie rei thu sakeshü – *“Meriemia Rhalieü themou teiki nu nanyü kekra sedelie ükecü puya. Ketho, mha huo we sikecü kro puo geinu sedelielie vor mecie. Derei nanyü bo puo we tuo di süu pemvü di mhachü vor mecie zo. Siro puotei kechata tse mha hakoha huo pejüwa, huo pukeyiekecü nunu kediwa morei huo we u medo kevimia thuo lepie ba rei salie ivor zo mecie tou zo.”* (Shürhozelie, U Tsiepfumia Rüve 30) isi.

U tsiepfumiae kepele nu themia ha puo ruopfü nyitoukecü pelekecü la khunuo pie u ruorie chü di u ruopfü kela morei li lakecü rhi nunu leya üsi. Siürei ukoe kijü nu kelhou teiu le pekrayakecü ngulie.

“Siro nanyüko ha meho kevo thiesie u ruopfü kelhou dzeu la mo di kijü hau nu kelhou teiki dze le pekra di chüya. Mia puoe kekrüwa ro kijü hanu kelhou teiu nu puo chü puo mo-u kemezhiekecü ngutuo, mha rüüreiwa rei sükemhie di kemezhieketuo preiya.” (Shürhozelie, U Tsiepfumia Rüve 30) isi .

Themia siata ro puo ruopfü kirapuo vo ta? U tsiepfumia pelekecü themia kevimia sia themvü mevitaya iya. Derei u se die ‘kezeirü’ nu keke dzeu nu le vo ro thedze süüsü themia kesuomia la ükecü rei pu mo. Mia puoe siata ro puo ruopfü kezeirü nu letuo. Kezeirü nu leketuo la mia puoe Rünügei tsu di sünunu khenuo dou se kezeirü nu kelev

nu tsutaya mu hau nu keke ki meciemo-tsürhei medu phreya shie isi. Themia ruopfü themvü meviketa mu themia ruopfü kezeirü nu keke ha kerüüchü mu kemezhiyecüchü dze si tou di pu zo. (Shürhozelie, U Tsiepfumia Rëve 31) isi.

U Niedimia leshüu nu rei pfutsana dze thukeshü-

Pfutsana nu themia u ruopfü nyi ücü peleya. Siro u se sie u ruopfü kirapuo votaya shicü die kekreikecü kenie puya. Kerieu liro, themia kevimia siata liro puo ruopfü themvü mevi di tei meluo nu parya idi puya. Die hau teigei kelhou rhi puo thashü. Derei die hau nu mia puoe siata liro puo ruopfüu cha kiu medzi mu kiki vo di teigei themvü mevi partaya shiekcü dzeu tuo mo. Mharapuo nu ketho dze huo si dip u keyie vor di puotei huo nunu pejüwata mo kikite shi silie kenjüte. Derei tsie ketso rei Pfutsana kepele liro themia kevimia siata ro themvü di teigei parya ücü puya mu süla huoki themia kevimia huo siata ro teigei themvü kemeyie huo tha kekie di, ‘Legei! Themvü luunuomia themia süu mvü shie!’ ibaya üsi. (Shürhozelie, U Niedimia)

Pfutsana nu u se sie u ruopfü dze die kenieu liro themia pete rei Rünügei nu tuo Kezeirü nu le di sünunu Terhuora tsutaya idi puya. Mia puoe siata ro puo ruopfüu zha 30 puo mekhru nu mu sükhiera rühou baya. Zha 30 nhie kesiau khutie kaya mu puo khutie kakawa sie puo ruopfüu tuotaya. Sidi ruopfü süu tuo Rünügei tsutuo. Rünügei sü kijü chazou puo rhi nunu puya kekreamonyü süu geinu khenuo du rüdase Kezeirü nu letaya üsiya. Ruopfü puoe Rünügei nu tuo

Kezeirü nu letuo. Siro Meciemo-e Kezeirü kharu-u nu khapfü baya mu süla Kezeirü nu kele khe Meciemo tsürhei medu phretuo. Meciemo tsürhei meduwata liro Kezeirü kharu-u khrüshü di süu nunu tuo Terhuora tsutaya. Meciemo tsürhei medukecü ha mha kemichie se mhatho puo ücü peleya mu süla kesianye kesekecü nu seichunuo yopuo chüpie kesiau dzie nu shüshüya; puo bu seichunuoyo se tuo di le Kezeirü nu Meciemo ze keselie ro seichunuoyo se phi Meciemo nyie ki nu cietshtesewa di, “co, meduwate ho” idi Meciemo sewa di Meciemo tsürhei medu molieketuo la. Süsie Kezeirü nunu tuo Terhuora tsu di la tsu lugei kijü hau nu kelhou ki tuoi di lhou laya ücü peleya. Mia puoe puo se nhie puo shieshü chükeshücae puo bu süko se tsu Terhuora puo tsia puo nyie chüketuo la; puo prie chükeshü cae puo bu süko se tsu Terhuora lhou tuo di sia lala vo di va thenie siata ro puo tiepuru chüpie kitiegei thushiewa di süsie puo dze sis a motaya. Themia kevimia themvü mevitaya ükecü kepeleu rei nyiya chakhrie themia pete siata ro u ruopfü Kezeirü nu le di Terhuora tsuya ücü peleya. (Shürhozelie, U Niedimia 1,2) isi.

U tsiepfumia kepele nu terhuo kesuo mu kevi baya ücü rei pele vor. Siro ukoe terhuomia preithor di lhoukecü la mia puoe kechükenyü chülie di puotei vota tse terhuomia puo peshüwata ücü pele vor. Süla ***U Tsiepfumia Rüve*** nu thukeshü –

Thiedzü daru puo tuoyakemo ki ze kechükenyü puo chülie rei terhuomia puo peshüwa üta, terhuomia mhapuo chükewa laü idi doneiü putaya... siro u tsiepfumia kepele nu terhuo kevi kro puo mu terhuo kesuo kro puo rei baya ücü peleya. Terhuo kesuoko liro

Rutshe, Keshüdi, Rhuolo hai kevo kro puo ba. Themia u melou pro di siata ro morei u zie kekra kechüu chü tuo di tetsu di lekemo nunu siata ro Rutshe bu u dukhriwa ütaya. Mia puoe ruki kere se puo gei vor di puo ruki pfü puo sie si mo di nyata ro puo üse Rhuolo dzülieta üdi putaya. Mia puoe puo gei mharapuo chü par di mene lalie motota ro süu üse terhuothie bu thuwa ütaya, (terhuothie bu thukewa hauha cancer lie vi) (Shürhozelie, U Tsiepfumia Rëve 32) isi.

Hakemhie di u tsiepfumiakoe u kepele kro puo nyi mu sükize nanyüko rei chü vor. Ukoe nanyü re mu kra phi üsi derei sükoe u kerhei teiki rüli kemedo rübei geinu chükecü pekra. Süla nanyü puorhi kekreikecü kenie nunu chükecü ngulie. *U Niedimia* nu kethu-ue nanyü rhi kekreikecünie dze thukeshü-

Kerieu liro theja chakecü nanyü mu kenieu liro terhuomia bu u pesuowa molieketuo la terhuomia nei chükecü. Chümetsie kechü nanyü pete rei theja kecha nanyü phre mu theja hako kinyiu la pu pekra. Nanyü kechü nu phichüu bu vor di jashüya mu puo jako nu tse kinyiu dze rübei geinu jashüya. Rünau kharu puo shü rei süu kinyiu bu kralieketuo, nuolhou bu kralieketuo, ranau bu kuo balieketuo theja cha di chüya. Thepfumia sekre ro puo phou pekuopeyhoketuo theja nanyüko cha di chüya... Süsie kekreiu liro pfutsana nu nanyü kekra rei terhuomia nei chüketuo la chüya. Ukoe terhuomia kekra ba ükecü pele mu sidi ketsie kezha puo ngulie rei süu üse puo ruo nyi ütaya. Rüzie kezha puo ngulie rei sü rei puo ruo nyi ütaya. Süla ukoe nanyü chü di ketsieu rüsuotatuo, ketsie rhuo-u bu u pesuowa molieketuo la, morei rüzieu cie kephi ki nha rhopie sewa di phitatu, mha huo se

rüzie rho-u nei chükewa rhi nunu. Khrü jü rei terhuomia mhatho üdi penietuo, niaki jü rei penietuo, kiükishü rei penietuo. Prü krü shierei terhuomia mhatho üdi penietuo, dzü kru tsu lie vawa rei penietuo, mharapuo ki thewa rei penietuo. Mha hako nu kedipuo la penieya ga iro terhuomia nei chüwa di hasietsa terhuomia bu sükemhie chü la molieketuo la panieya. Penie hako rüürei liro puo siazha ba phre üdi peleya. Kiükishü penie ki mhachü ro utie rülhitaya shie iya. Nanyü huo rüürei ro u rüza prei mu huo nu u se prei idi puo keprei rei kekrei phre. (Shürhozelie, U Niedimia 3) isi

Pfutsana nu ruosuo mhathoko pete khre khunuo dukhripie chüya üsi. Ukoie terhuo kezhakecü, kevikesuo kekra pele tuoyakezha mhonu terhuo hako pete mho terhuo puo ba üdi ‘Terhuo u kipu’ idi kieya üsi. Mhathomhachü kekreikecüko chü sedekücü nu terhuo kerüsuo pfheü chükecü rei puya. U tsiepfumia nanyü chükecüko meho vo ro Ketholeshü Keweu ze kerüpa phikecü rei puya tsiu Ketholeshü Kesau ze kerüpakecü zho puo *U Niedimia* nu ngukelie-

Vo ketholeshü kesau teiu ze kerüpakecü puo liro ‘cietha’ chükecü. Hauha chakhie ki lie cie ro mia die doneiü kepuko penyüwaketuo la sei puo puotsütsa phro kenie chüse ke puo lanu shülie di sei kekrei puo pie pephi phropie kebau nu beshüya mu sitse puorhiu ‘pephipedou’ sei rhiu parya. Chietha süüsü chüshü di kesuokerhuko bu sügei pfütanu di jashü di pie douwaya. Hauha Jisu-e kepfhükerhu pete toupfü di pephipedou sei gei kepfü rhi kemhie puo ngulie. (Shürhozelie, U Niedimia 4) isi

Kethu-ue u tsiepfumia nanyüko kepu menuoshü di Dieliekeviu vorketa sie mhatho hakoe puoca ba kemo rei thashü. Uko u ruopfü nyikecü pele derei u ruopfü kelalieketuo cha si vor kemo silie. Süla Shürhozelie-e *U Niedimia* leshüu nu thu sakeshü-

U krünuoko teicie 1885 mhodzütsatie miapuorei Dieliekeviu pele di lhou mo, kekreamonyü süu miapuorei se uko ki pu kemo la. Themia kekra Kezeirü nu le nyü mo zo shierei Dieliekeviu silie kemo la kata phre hu mecie. Huomia Dieliekeviu se uko petsoshü ücü we pete mo shierei huomia süu liepie u vie chülie di Teigei-kedi ngulie zotuomuru! U nou suo shierei Ketholeshü dieu bu tselieketuo la haite nhie! Kijü vala ketso Dieliekeviu silie di liekelieko we kedipfü ruokekuo shi! (Shürhozelie, *U Niedimia* 5) isi

U Tenyimiakoe Dieliekeviu vor u tsokelie ze Jisu pelekeli khe katalie kevi nunu u kelalie di u se sie kerüüchü nu lhouketuo peleya. Dieliekeviu vorkelie ze u kelhou-u puoma kenyi puo chü u kemerü puo nyi phrelie. Dieliekevi se vor u Tenyimia tsokeshükoe rüü di vor kemo la kethu-ue *U Niedimia* leshüu nu missionarymia kerieko dze thu menuoshü di uko mhatho chü perhei lashü. Siro u Tenyimiakoe kelhou ‘Kezei puo nunu Kezie puo nu parkelie’ hau chü perhei lashüwe.

5.8.3 Zhorüli

Mia puoe zhorüli kevi sekeliu geinu mia hou mia kro nu kevo ki mia ze kekrotho puotou chü balieya. Themia ha u zhorüli kesuo rei kevi rei kedi re phiya derei vi kehie morei rüdituoü ro, re rei rüü rei chü morosuo zo kekreamonyü krotho kesa puo nu vo ro mia chüyakezhako chülie mo liro

mia ze kekrothocü nu mia methalie motatuo derei mia ze kekrothocü nu chü morokesuoko chükelie geinu mia mhielie mu vi kehielieya. Kelhouzho kesa peviekecü nu mhapuo le menuo morokesuo puo tse u la vi tou mo mo shikecü si tou di kedakelieu. Kelhouzho kedikeshü nu u zhorüli kedishü nyü kemo nunu vi kehielie motaya derei u zhorüli kedishü kezhöra kedikeshü geinu vi kehie mu u kelev chü mia puo chülieyakezha rei kethu-ue se kelhaphieshü.

Puo A Meho Tha Zo nu Nagamia nuonuo chüpahi chütuoü kevoko geinu zhorüli kedikecü ngu pevi selie. Süsie rei thehie chükeshü geinu u keleko chü khrielieyakezha rei Savihu geinu thashü. Savihu-e chüpahi chüketuo la puo kinunu tuoketa sie puo zuo rükra puo nou mezhie, zu mengu, idi puo kinu mengu phi, derei puoe puo pepikelie geinu ciesie la mo.

‘A zuo tsie ha a ba moketa kiü be shi’ ikecüko le a nou mezhiete. Zu hie puo rei krie mokecü meyhumezhiete...derei chüpahi chütuoü tuoshüte, mha pete le di u thuo u chakha chü ba rei sükosü u ki la vorlhote, u thuo u nou chü kerülie di votuo ükezhü nu tuoshü morosuote. (Shürhozelie, *Puo A Meho Tha Zo* 7)

Theva kinu dze rükraketuo tei la voryie. Zhülie mumetha zu mengu mu a zuo ngu a nou mezhie lalie. Derei kerie zhü kemhie idi ze lalie. (Shürhozelie, *Puo A Meho Tha Zo* 8)

Tenyimia nuonuo kro puoe u zhorüli kedikeshü nu u la reta di mia pengou tata. Süsie rei uko kepethau-ue khuduü puo uko bu dojü mhailienushü tse sükoe sümhodzü nhie ta di mezhie keba la u thuo medziyacü zho se u mezhü chü di vo mvüketa chü. Sidi mia puoe sie,

Hie Tenyimia khunhie tsu ro süsie nhie ba rüleiya, tsiedoü kemezhie süla thie ba rüleituo. (Shürhozelie, Puo A Meho Tha Zo 11)

Diecha hau mehoshü ro kethu-ue u Tenyimia kelhouzho thashü. Siürei süu ki kemeyie puo tse u kelhouzho medzi kevor se vo puokru kemo puo nu shükecü. Kijürü Kenieu teiu nunu u Tenyimia nuonuokoe chüpahi nu volie, puotei tsaketa la uko bu dodzükecüko rei puotei khreshü di chüpahi chülie. Sükemhie di ukoe chüpahi chüketuo la vo mia ze kepekro sede di kedodzü lie sede. Puotei ketsa la mu chüpahimia kedodzü rüü kemo sü rüleilie nyü di kemezhieketa la rüleituoü di pu. Süsie rei, *Hie Tenyimia hie kede ba zorei va puo puwatacü sie puwata zo.* (Shürhozelie, Puo A Meho Tha Zo 11) idi kekreamia puoe pu late. Ukoe mia zho zeketuo u la re di u kezhamia u ki kepu rei rünyü monyü u thuo u kelhouzho u kruu puta. Huomia we uko mia zho zeketuo la voketa la mia die ze morokesuo pu kesie ki mia puoe pu lakecü,

Ei nieko mhasi üdi pu batieü u thuo u phapie mia tsütuoü bacü ha nieko thuo volie, derei hie hie medo mo ro si zo. (Shürhozelie, Puo A Meho Tha Zo 11)

Hakemhie di huomia u thuo u medo chü nyüketakoe mia zho zelumie reta mu mia tsolie lhota di chüpahi chülie mote. Nagamia nuonuo hakoe u thuo u zho-u zetsai di rüdishü kemo nunu mhatho chü khrielie moketa ngulie.

A *Puo Kekhrie* nu Neinuoë puo kinu kecüca kevi, seikra kriekecü ki hiemvü keviko cüyakezhako menguketa ki Akheü puo ki pukeshü die puo rükra lalie, “...*derei mia ra vo ro mia ca cülie ro mia u tsheya ükecüu la a*

rhie chü di seikra krielie” (Shürhozelie, A Puo Kekhrie 32) isi. Mia puoe mha kesa puo dodzütuou ro therieu nu we süu puo kere nyitou zotuo derei khawa mo di chü ba ro u kru parlieyakezha mhie, Neinu rei rülili di Merhiemia kelhouzho-u puo kru parlie. Themia-e huoniehüo ze kepekro di lhouya, puotei pete nu u kelhouzho kemhiecumia rübei ze kekrothoya mo. Süla kekrothocü nu morei chazou u kelhouzho ze kekreichü ra vo ro mia rhi, mia zho medzishü mo ro mha kekra nu thevietaya tsiu vi kehielie mota di mia tsolie retaya ücü rei mha hako geinu ngulie.

Derei ba di khunhie khunhie ki Kewhira a nhicu teiu ze pecie miemie vota mu ae rülili di nhicu kelhou kesau nu a kru miemie vota. (Shürhozelie, A Puo Kekhrie 35)

A mezemo rünamia kelhouzhoko si philieta mu sidi khenu kelhoumia tuoi di mha pete nu rei a kru parlie. (Shürhozelie, A Puo Kekhrie 37)

Neinu pu nhicu nu puo krüe mhakesimia chü, mhakenyimia chü, idi ki kevi nu lhou, bagei ba, u pfhe u nei kevi, kemesa se, u kecüca kevi u kelhuo chü cü mu krielie kevi tha puo nu lhou vor zo derei puo krü ze kekhotuoketa sienu lekelie puo tse puo krü kekhrieu uko kinu bacü la lhou puo nei kevor tsiu puoe puo rhie chü di rüna nu kelhoumia zho medzikelie nu lhou puo nei mu ketheguo parlie. Sidi puoe pucü-

U nhicu nu u se sierketa lieciemia kelhouu ki ketheguokecü ba sa mo nhie! Tsu u mhatho donu tuota ro u kelhokenyü le motaya. Theva rei vota khrietaya. Telha re thengukreipfü keba sishü ro u

noumvüthortaya. Kepenuopfü kijüu chüpie sügeinu mha pete pelhoupie u ketsü ha kedi kevi shi. (Shürhozelie, A Puo Kekhrie 9) isi.

A puo mu a zuo unie kekhrieu la ae lhou a nei keba zo mu süu la hieko ki ngu a nei keba zocecü silie. (Shürhozelie, A Puo Kekhrie 27)

5.8.4 Kechükelie/Mhathomhachü

Thuthe 4 nu lha 64-68 nu thupietuo.

5.8.5 U Ca U Krie

U kelhouzho nu u ca u krie ha mha kemeyie puo. Seyie seyie geinu kecükekrie do morei puorhi kekreiekcü ngulieya. Seyie puoe cüyakezha kecükekrie huo seyie kekrei puo cükecü dze si kemo chü laya. Kethu-ue mia ze kekrothocecü nu u kecükekrie rei mia cau cükelie kemeyie rei thashü. Kehoupuorei u thuo u ca u krieko u neitaya süla va puo kenie zo mo di puotei kecha mia ca cükecü sü puo kere nyi zo derei süko nu rei mia kro nu vota ro mia kesekeshüko cüükriekelie kemeyie rei ngulie.

Puo A Meho Tha Zo nu Savihu-nuoko chüpahi kedodzü nu voliete ru tsie we mhacümhakriecü nu rei puorhi kreite - mhachamia ba di mhachapie u tsü, seikra kekrie nu rei mia thuo chüshü.

Mhachako mia se dia ba. Mia puo khutie kashü, kekreimia puo ga za itha. (Shürhozelie, Puo A Meho Tha Zo 7)

Mhakehoupuorei u kenei kekreyakezha mhie di kecükekrie nu shierei u nei kekrei phretaya. Sümho rei kitiekinu tse ganyagara ba ro kechado rei kekreikrei di chacü tsiu ganya rhi puo rei chacü rüsocü chü phiya mo.

Savihu-nuoko rei chüpahimia zho sekeliu nu mhakecü rei puotei sete, mia pete kecarhete mu mhachamia ba di mia thuo mhachashü mu kapie u tsüte. Thechü kekreikecüko nu u thuo u zho bayakezha mhie di mia zho medzita ro mia zho-u zeliu morosuo. Sükize mia kelhouzho-u se u kruthorta tse u kelhouzho-u rei rhu mo zo vo pejüwalie kevi kemichie rei batayakezha **Tenyidie Dze** nu Shürhozelie-e thukeshü, “*A mia zho mia rüli si kemo la thekhrü se dia puo we Niepuuzha nhie pevü mota seiya. Derei sib a di u kru parlie mu meho sei bata tse u nei partaya mu hauha u kelhouzho-u rhu motaketuo phiyha kerieu zo.*” (Shürhozelie, Tenyidie Dze 48) isi. Süla morokesuora mia zho ze morosuo derei u kelhouzho-u se kemetei mu rhulie morosuo.

5.8.6 Krothokrochü

Tenyimia kelhouzho nu krothokrochü rei meye se. Krotho kevi ze kekrothokelie geinu mia puoe vi kehielieya. Süla kethu-ue puo mhathuko nunu krothokrochü kemeyie thashü.

Methuophemia noudodzeu nu Zhalhou-e puo nhicu nunu kepele krotho medzi di lhou sier. Süko la nu puoe puo kepele rei meteikuolie mu puo kepeleu thezetsai pfü di lhoulie.

Kehou krotho puoe u krotho bo-u zo. (Shürhozelie, Methuophemia 32)

Themia puo u kepenuo chü mengu üyakezha sü u kikru mu u krotho la zo. (Shürhozelie, Methuophemia 35)

Thiethie kelhou nu kelhouzho mu nanyü kepetsou kephir nu puoe puo kepeleu kedalie di lhou kekreamonyü kelhouzho miakrau se keba puo tse nuoze khakecü rei nyiya derei puoe pucü;

Hieko kikrue mha pete rei se Kepenuopfü pelewa di thezho kesa nuolhou kekha doko ha hieko neiya mo. (Shürhozelie, Methuophemia 35) isi.

Puoe puo nhicu chie uko kikrue Niepuuzha düu keze vo kehou seiyacü la puoe Methuophera vota shierei Niepuuzha düu puo kikru rükra puo nou mezhie seiyakezha rei pushü. Puoe Methuophera voketa sie kehoucü pulie kenjüü puo kepele rei phra rürei tuoya ürei kepele krotho mu kepele kikru nunu sierkecü rükra mu mengu lalacü silie. Puo zemia mia dia sa di uko Methuophera nu ta pa. Tuokeshü mhodzü Zhalhou-e puo kikru ze kecha chülie. Mhapuorei khrukhre mo derei Kepenuopfü ki kekhruo chalie mu Puo peleshü di tuoshü. Kepenuopfüe puo rüguopie kemichie rieu rei cieshü, puo bu lhou lalie tsiu sidi puo bu puo kinumia rei ze kese lalie. Sünunu puo kemerü krakuo lalie di puo kinumiako pfhü laketuo puo pepi kesa lalie.

Süsie a zuo mu a üpfü phichüpfü unie sa kieshü di a dzeko pu menuoshü di hieko keze kecha chülie. (Shürhozelie, Methuophemia 42)

A kemerü jüta mo. A Kepenuopfü kekhrue puo thela jücü si mesalieta. (Shürhozelie, Methuophemia 92)

A nhicu chie thezho hau se vorkecū la a tsiedo rei Niepuuzha düu a kikru rükra a nou chū tei-i la vor petuoya zo. (Shürhozelie, Methuophemia 33)

Mia puo kelhou nu krothoe meyiethokecū la Zhalhou rei puo krotho mengutayakezha ngulie. Mia puoe puo krothoko geinu kitiekinu silieya kemo kekra silieya mu sükemhie di mha sükoe mia puo khruohpie miavi chükuolieyakecū la krotho kevi ze kekrothokecū kethu-ue se kelhaphieshü.

5.8.7 Setheyie Mu Rüna Kechü

Thuthe dia nu lha 78-81 nu thupietuo.

5.8.8 Chüterhü Kechü Dze

Tenyimia kelhouzho nu chüterhü ha meyie phi vor kekreilamonyü ukoe chüterhü phu nunu kevor la. Thepfumia puoe mia tsü mia vo zielie tse zayie ramei kralie idi u rüna nu zomonyü socüsonuoki mu ketsekethoura rei zayie chüya üsi. Sükemhie di “...*U Tenyimia ha we terhü dze u nei seyakecū ngulie. Kekramia vor u ze lhoukecū mhodzü rünarüna donu terhü ha pie rüzhü puo kemhie di se vor mu sidi sügeinu kekuomia mu kevimia si vor. Themiphou puo nu mia puoe miavi sier ro sonuo pete puo dze kepu bou bayakezha dze pu. Kekramia kevor sie rei thedze kepukecū thiedzü rhiu se vor zo. Phichümiako rüü di thehoubako nu kehou keba teiko nu thedze pu baya. Sitse nhicumiakoe zei idi terhü dze süko rünyü bacü u nei phiya. We terhü dze kepucü u nei se ketho.*” (Shürhozelie, Kijürü Kenieu Bouhou I) idi thushü. Puoe u tsiepfumia terhü dze kepukecū u neiyakezha, siro nhicumiakoe phichümia pfhe rünyü u neiyakezha hako geinu chü perheilashü.

Puoe kijürü kenieu dze thukeshü-

Kijürü Kenieu teicie thenie terhü kegei...Niakratsa Germanymiako mia kekreamia uko mese kejü chü sie di thela nu pete mechapie uko thuo uko zepfülie. Süsie ukoe rüyachü puo sie puopuo di ka vota. Uko thalie kenjü vota tse uko krütai Hitler puo thuo puo dukhriwa. Puo se sie Germanymia zhadoudo puo donu mia khro leta. (Shürhozelie, Kijürü Kenieu Bouhou III)

Niathutsa Japanmia rei puotei therieko nu uko zanuomiako kedepfü zo vota. Derei si vo di thela nu, ba hurei Germanymia krüketa sie kijüu pete sie uko reta. Uko si zo shierei uko nou thachüta mo di mia perhie zo vota. Si vo di teicie 1845 Tsiarie zha 6 nhie Americamia razieramonya (kepounya) puo petepie uko rüna pe. Zha se ge di razieramonya kekrei puo pete lashü. Sitse mezemo Japanmiako uko nou thachü parta mu sidi mia khro leta. (Shürhozelie, Kijürü Kenieu Bouhou III)

Kijürü Kenieu teicie 1945 Rüyö zha 2 nhie puo thela chüwa. Hanhie terhü thela dze sikeli ki kijüu pete u nei di kenei pfheü chü. Hanhie we themiako chadiko nu par cha tshupfülie di u kenei pfhe chü shie phi üsi. (Kijürü Kenieu Bouhou 111, dietherie)

Kethu-ue Kijürü Kenieu dze hau tse u Tenyimia chüterhü chü kevor-u ki kreikhrokecü dze thushü. Terhüu kijü pete rüsiekecü rhü mu puoshie rethor. Terhüu puo thela dze sikeli ki themia u uneithorkecü dze thupie

ketuo nunu lelie kevi puo sü themiakoe kezekevi menguthor keba. Kethu-ue thedze ketho-u pfhüpie thukeshü mhie di terhü chü di kepekhriecü mu huohuo pekakecü dze. Siürei thedze hako phrükecü geinu themia bu terhü puoshie kere, themia mezhieko, kepekako leshü di kezekevi mu kekhrie se huoniehüo gei shü morokesuo nounyü thashü. Puoe thukeshü- *“Thedze hakoha terhü chü di kepekhriecü dze, huohuo pekakecü dze phre. Derei thedze hako geinu themia kezevi morokesuo dze rei kekra silie.”* (Shürhozelie, Kijürü Kenieu Bouhou III) idi thushü. Sükemhie di kethu-ue terhü kechüu kemiepie kezekevi nu shülie morokesuo nounyü thashü.

Shürhozelie Rüsie rhithoko donu **Mehouviü-Morüsa** rüsieu keriethe. Rüsie hau hiesiehieruo rüsie puo. Nagamia lhoukeriemia pete terhüphu nunu lhou phre. Thepfumia terhügei kemomia sü miaümia phre, tsiu terhümiavimia pie u rüna zhü chü vor. Süla sonuo pete u za siya mu rüna süu preiya. Kethu-ue terhü se kemhokuo monyü kekhrie rüli nunu lhoukecüu siedze la vikuo ücü Sakra mhaleu nunu chiese parshü. Sakrae pukecü-

A nuonuoko thuo pemie monyü methuo tuotuo ürei a nou meca mo. Kekhrie zho se di lhouyakezhamia kruolietuo mu sidi rüna chülieya...rüna kehoupounurei terhü gei di zayie chü kethako u ketsukethe jüta hu phrezhü ze. Ha zie kepetha ba sa lho mecie. (Shürhozelie, Thehou Rüsie 186)

U tsiepfumia kelhou teiu nu terhü gei di zayie kralieyakezha tsiu chüterhü kenyi kelhou kimhieya shikecü rhiu kethu-ue **Mehouviü-Morüsa** rüsieu nunu kelhaphieshü. Rüsie hau geinu keriekimia kelhou mhale ketherü toukecü kenie chieshü- tietsapuo tse Morüsa kikru-u terhüzha pfü di zayie kechü, mu kekreditsa ro Sakra mu puo kikru dze pie kekhrie kelhou-u

mengukecü thashü, di sünie se siedze kelhou dzeviu thashü. Süla, u tsiepfumia kelhou teiu nu terhü nunu zayie chülieya ürei kekhrie nunu lhoukecü kemengu themia jütaya kemo kethu-ue thashüwe.

Thedzeu nu Sakra mu puo pfu unie mhale rei kekrei keba ngulie. Sakra-nuo pfue thiedzü keriekimia kelhouzho-u nu mha kiu zayie üya shi süko mehoukecü ngulie, süla Sakra unie-e Morüsa dze kepukesie nu puoe pukecü, “*Ramei kra kemomia sü kedipuo luoyamu*” (Shürhozelie, Thehou Rüsie 185) idi pu. Puo diephra hau leshü ro lhoukeriemiako kelhou teiu nu terhü nu u zha vi kemomia pie mhatho puo kemo kemhiekcü rhi nu letayakezha rhi puo thashü. Mha hau kekreamonyü chüterhü kelhou teiu nu we mia puoe miavi chü ramei kralie mo liro puoe puo kimia morei thenumia chüterhü nunu uko yalieketuo kemerü tsatayakezha la. Süla Easterine-e, “*Tenyimia puoe terhü nu mia geilie mo liro thenu lie morosuoketa ki thenu rüsa re setaya, kekreamonyü puoe puo kimia khrüüyalie vi ükecü zasi mia geilie morosuoyakezha kelev sekecü la.*” (A Tenyimia male who had not taken a head in battle would have a difficult time finding a wife, the idea behind this is that a man would need to demonstrate he could protect his wife by showing his ability to take a head.) (Iralu, Folk Elements in Achebe 52) idi ***Folk Elements in Achebe*** nu thushü.. Süsie rei Sakra-nuo pfue mia gei di zayie chükeliemia ü vi üdi leyakezha la pucü, “*...Morüsa-nuoko kemhiemia u rüna zhü chü kebamia thuo ü suo üro süsie kedipuo üse vi üdi putie shicü la pu keba zo.*” (Shürhozelie, Thehou Rüsie 186) isi. Süsie rei pu sacü, “*Mia khunhie tuoü puo nhie mia nuonuo bu ramei rupfü mu a tsunuoko bu we pemie di mia siemedzi tuotuo ü bemu sü. No we menga lho ü a tsunuoko, themia rüchüya ro, no uko bu mia dzü kemengako pete chütuoü be ru sü.*” (Shürhozelie, Thehou Rüsie 185) isi. Mha hako mehoshü ro puoteiu ze kelhouzho-u nu puo terhu kekrekrei keba rei ngulie.

Morüsa-e terhümiavimiakecü la puo kiya nhie puo mhohie la terhü gei di mia bu vor rüpie cü keba puo kimia bu rhepfü leketuo le keba la puo zeu ki pu di, “*A kimia chüketuopfü thie sie zha thepfü nhie vortuo. Mu a sünhie tsu terhü whuotuo, sidi uramia bu theva vor rüpie cü di a kitiezha zakesepfü ba di a kimia bu süsü rhepfü a kinu lertuo.*” (Shürhozelie, Thehou Rüsie 211) isi. Puoe le keba süu uko kelhou teiu nu puo terhuthor mu zivithorcü la süu chüketuo le mecie.

Süsie rei u tsiepfumia kelhou teiu nu vitho rei mehous phi vor kemo rei Morüsa zeu die geinu silie kekreamonyü khriesamia puo la we vitho bata tse zayie ramei kralieketuo cha mereketa la. Puoe pucü “*Kethokhrü, u ruo kesuomia ha lhou sier vitho teiko sewa di u nou mehü ba rei u kele chülie mo di zajü chü tuotataya. Thiedzü hai vor ücü si mo mu kiüdi u ramianie vitho u nei pie haite shi. U nou kecü zasi zolie.*” (Shürhozelie, Thehou Rüsie 212) isi. Puotei rüdirülikezhüu ze themiako vitho mengu mu vitho keba nu u neite, siürei puoca rei kekramekü nunu te.

Sakrae puo siedzeu la terhü gei di ramei krakecü puo nei mo tsiu kekhrise zho se lhou morokesuo le kekreamonyü “*Kekhrise zho se di lhouyakezhamia kruolietuo mu sidi rüna chülieya.*” (Shürhozelie, Thehou Rüsie 186) Siro “*Terhü geithorcümia u ketsukethe jütatacü kehou eru.*” (Shürhozelie, Thehou Rüsie 187) isi. Puoe terhümiavi chü kevormia u nuonuo tuo mo di u kelhou thelatsa kemengataakezha thakie pu di, “*Uramia Vamvü terhü gei di zapuzayie chü tha di puo nuonuo kejü la puo tsa khruocü ba di sia: ... Lasie Telie ramie hepfü tha di puo nuonuo jüta sidi puo kimia unie unie tsa kemenga pie kedipfü chümucü. Rüna kehoupuonurei terhü gei di zayie chü kethako u ketsukethe jüta hu phrezhü ze. Ha zie kepetha ba sa lho mecie. Morüsa thenu lie moluo mu tsie zo rei terhü sakra chü bacü ha, mia vi zo, derei a a ünno bu cü kemhiemia kinyi di kemenga*

tuolie lho. (Shürhozelie, Thehou Rüsie 186). Puoe kekhrie se lhou morokesuo lecü la pucü “*Derei apfu, no terhü geikemo la hieko Kepenuopfü kekhrie nu thepfu pengou üse Nganuo sa hieko mia sorou n phi ki keba ha leshü phi. No terhü kegei pie ketemi phi beü no mhanuü terhü sakramia puo chücü sie u kinumia rhi ha tsie mhie batuoücü a pele keduoduo mo... mia tsiezhü rütsü la di soduü le terhü phrütuoü ba, derei a we a nuonuoko mia puo bu rei le lho. A a nuonuoko bu kemethuo mhokuoko medzi tuo lho...*” (Shürhozelie, Thehou Rüsie 185). Puo pfu nuonuo thepfu pengou bakecü haha Kepenuopfü u khruokeshü puoe pele, mu puo pfue terhü gei kemo la Kepenuopfü thuo u phruokeshü puoe pele, tsiu siro kekhrie zho se di lhoukecümia lhou pevilieya mu kruolieyakezha peletou. Sükemhie di puo rei puo nuonuo thepfumia kra mecie kekreamonyü Tsüreü-e pucü, “*...Sakranuomia mia nuonuo chienue puo penuolietazhie.*” (Shürhozelie, Thehou Rüsie 192) isi. Sakrae mhokuomhohie la mia tsü mia vo zhiekcü puo nei kemo mhie di puo nuonuo bu rei süko whuo tuo nyü kemo silie siro puoe kekhrie zho se di lhounyükecü la ramei sücoe puo la ‘kemethuo mhokuoko’ isicü rei pukeshü ngulie.

Kethu-ue süla themia bu chüterhü chü di kedukhri, kengumvü, mia tsü mia vo zhie ikecü kelhouzhoko kemiepie kezekevi, kekhrie se huoniehue khrielie morokesuo nounyü thashü.

5.8.9 Leshümhasi

Tsie teiu nu leshümhasi ha meyie phi ba kekreamonyü leshü si mo liro kijüu ze kemewilieketuo cha mere. Puotei rüdirülikezhü nu “*Tsie mhasi kepfhü teiute*” (Shürhozelie, Tenyidie Dze 59) isikeshü mhie di miakrau leshümhasi pfhüte. Kethu-ue themia bu leshümhasi sikelioko pie u kelhouzho mu kelhouliethoko sa balie morokesuo nounyü thashü. Süla

Tenyidie Dze nu thukeshü – “*Mhasi-e rüü di kinyi pfhükelie do silieya. Mia puo mhasiliete mu mhachü morei mhanyikelie mesete imo*” (Shürhozelie, Tenyidie Dze 57) isi. Mia puoe leshü sikelie geinu mhakekra nu rüdi pevilieyakezhako donu puo mhathoko nu shierei kemevi ngu philieya. Leshüphrü silieta ro mia thupie kebako rei phrü di silieya, süko chü dodzükelieko nunu mha kesa silie mu si miemielie idi Japanmia dze puyakezha mhie di mhanyamhara mu kechü doko chü pevi miemielie vi ba. Tsiedo liecielierhie mhathoko rei rüü mu puotei tsa di chülie kevi mhanya kekra parte. Süko zo kemo kitiekinu sekecü mu mhanyamhara se morokesuo neiünei chüpie sete. Mia pfhe mia die sikelie nunu seyie kekreamia rei ze kemewi pevilie idi thelhitheü rei chü kemeyakuolie vi ba.

Leshümhasiu se u tsazho kelhouzho kemiekecü nu kethu-ue le menuo se di chükeshü noudodzeko nu ngulie. **Methuophemia** noudodzeu nu Zhalhou-nuo puoe lie nu khuthuzasiko thu menuo se di pie thechü kekrekreikecüko nu bayakezha thushü. Mhatho hau mehoshü ro puoe mha chü kemecü phipie keba mu mhakehoupuorei pedese di rhü chükeshü. Themia bu u keboutalie kelho la thechüko zasi reilie vi morei ‘*thechü kekrekreikecüko nu*’ idi thukeshü puoe mha leikecü nu thechü lukihaki nu lei mo di thechü ki puo nhasi yie huo, huora gamenyie rhi puo leilei idi mhako leipie kereipha mo di mecümecie zo keba, tsiu siro seiboko rei u zako thupie mecümecie zopie keba rhi puo lelie vi. Mha hako leshü ro u tsiepfumia gamenyie morei nhasi tsiu seiboko za pejüwalie kevi puo chü perhei mu pekru lashü zo.

Puoe hieko lie nu khuthuzasiko thu menuo se di pie thechü kekrekreikecüko nu doupie baya. (Shürhozelie, Methuophemia)

Telhe Mote noudodzeu nu shierei Tseilhou kinumia, Mezieüe leshümhasi kemeyie sikecü la puo nuo thepfuyo Kesolie bu puo meinuoko ze di leshüphrü. Puo nuo thenupfü bu we leshüphrülie rekecü la puo thuo kinu nu kitiekinu kese zhoko, krotho nu tuo si morokesuo zhoko mu leshükhu keduoyo rei se puo petha. Puoe pherüna nu kelhouzhoko si pevi mo mu liecielierhie mhathoko puo la rekecü la mia tha pfü phi ürei puoe puo krü puo se siercü mhie di puo kinu meho pevi phi. Tseilhou-e puo kerheiki mia puo kimia tha tuo zo shierei puo kimiapfüe puo nhicu nu sikelie kelhouzho-u se puo khrie se mu kitiekinu meho menuo sekecü la tsiu unuonie bu mhasilie di kelhouzho kevi se Keviphemia tsüketuo la mhachüyakezha ngu tou di puo kimia tshe baya kekreamonyü menuoze sikelie Mezieüe-e puo prünuoko kekhuohi se di Keviphezou leshüki yopuo pesieketuo ra baluocü nu puo nupfu tuo mota üdi thushü.

Mu kethokhrü chü Tseilhou ha sia zita mo di Mezieüe bu puo nuonie theke toushü rei Keviphezou mha rüdi sekecü huo ngu zolie vi. (Shürhozelie, 1994, p.25) isi.

Mezie-e leshümhasi kemevi sikecü la mharhü süu ba mecie kekreamonyü puoe kiya pherüna nu kelhoumia ki nyite, siro leshümhasi kepfhü ura leshüki ba kemo la sa puokere nyi. Derei puoe puo nuo thepfuyo bu puo meinuoko kekhuohi se di leshüphrü üsi. Kethu-ue hako nunu leshümhasi kemeyie rei kelhaphiekeshü ngulie.

5.8.10 Dieliekevi Liethomia

U tsiepfumia se kevor nanyü- ‘Pfutsana’, mu ‘Khrista Dieliekeviu’ hanie-e kekraitou. Dieliekeviu tse u pfutsanuoko nacünanyü dze, u kelhou

teiki rüli rübei leyakezhau mhie monyü u se sie u ruopfüu dze le pekra. Süla, Khristamia chülieta ro kijü nu kelhou teiu nu u thuo u dzevi le moto di lhoukeshü ha meynie se. Sükemhie di kethu-ue Khristamia kelhouzho kevi bahurei Dieliekevi liethomia vazhükecü se kelhaphieshü.

Telhe Mote nu Dieliekevi kepethau Ahu rüchü ze vor kehoumia chükeli rei mehoshü tse Khrista liethomia rhiu rei ngu lalie. Puoe thekhrü kenie kezie Ahu pfhü vo iba di puo rüchüpie kehoumia chülie.

A phere Ahu kinu kevo metsei mhaca kenie la vovoya. Ca kerieu mu kezha liro puo bu kehou chülie morokesuou la mu ca kenieu liro Tseilhou kinuko dze si pesou salieketuo la. (Shürhozelie, Telhe Mote 18)

Puoe Ahu pfhü vo di puo rüchükecü nu Ahue puo thuo puo le kemenga phiketa ngu di puo ki, “*Derei uko pete siezedzürle phre ho. N thuo n le kemenga ba hie.*” (Shürhozelie, Telhe Mote 15) idi pushü. Puoe unie kerüchü kevo nu Khrista kekhrieu se puo khrie tou keba si di Ahu rei puo ze kepenuo phiketa rei thushü.

Puoe a pie puo dzürleu ketho kemhie tou di a penuo seta. (Shürhozelie, Telhe Mote 20)

Ahue puo ki suo phita rei phichüketa sü chülie re keba si mu ngu di Dieliekevi Kepethaue uko kehou nu khriesako ki pushü di puo ki ketsoshü. Mha hau u Tenyimia kelhouzho nu kekhyakecü zho-u tsiu Khristamia kelhouzho-u thashü.

Puoe va puo nunu Ahu bu kehoumia chütanu di puo kie mo, derei vo kehou mehonu di puo kie. Ahue zu thu kemene sepie ba üdi süduü kehoumia chütaketuo puo kere pukeshü ki rei Dieliekevi kepetha-ue puo bu süko krielie, derei süsietsa krie la molie ro idi thapha puorei se mo di puo kie. Themia ha u zhorüli puotou kemo huo chü tuota tse va puo chü süko khawaketuo puokere nyiyakezha si di Dieliekevi Kepetha-ue Ahu rüchüpie kehoumia chücü nu puotei pie puo tsiu puo nou cha se di puo rüchü.

A tsiedoü n ze votuo, derei a bu tsiedoü chakhrie kehou chü zota hiecümü. A zu thu kemene sepie ba mu a bu süko krielie riecie. (Shürhozelie, 1994, p.19)

Lie lho, tsiedoü kehou chüte mu n bu n zuko krie lhote ilie lho. No zu krie di mezemelo di mia nei kemo kechü themia zemu sü! Hasieu krieu krie molie ro tsieu va la sü se die chülie lho. (Shürhozelie, 1994, p.19)

Ae Ahu gei themia kevi puo ngu mu sükemhie di puoe kehou chükellie sie va puo rei kehou lhie mo di shürhei seta. Puo nyie vi kemo la puoe vor keriethe nu balie di puo hie chü puo nyie kedeipie mia pfhe rünyü baya. (Shürhozelie, 1994, p.19, 20)

Ahue kehou chükelei nu puo nei parlieta mu Niepu-u kekhrie sikellie geinu puo noumvü la parlieta. Puoe sidi Tseilhou kinuko la rei puo nou meca parlieta. Khrista kekhrie si toukellie geinu Ahu mhale - kerüdie kelhou, puo thuo puo le kemengakecü, hakmhieko pie mia thenou kemvü, kekhrie mu mia zhazhü kele kelhou puo nu shülie.

Themiau tsie we puo nei se parte mu puoe Niepu-u kekhrie sikelie geinu puo nou kemvü pesie laliete. Sitse puoe kenuotsa Tseilhou kinumiako dze rei le puo nou meca parta. (Shürhozelie, Telhe Mote 20)

Dieliekevi Kepethaue mhaca hakemhieko la penou di khruokecüpfü la puo nounyü nyi di puo dze ketso:

1. Keviphezoumia lalhimiaiko zorei khruocü mengaya mu süla sicü huo bata ro süu uko la thedze kesa puote.
2. Rüna za kengate.
3. Kepenuopfü silieta üdi kemengaketuomia vaphi morokesuo.
4. U ramia ücü puo chü ro mechüu kerüchü di vo puo ze vorta morosuo.
5. Khrista lietho nu kehoupuorei chülie kevi puo ba phre.

Derei uratsatie sü lalhimiaiko zorei khruocü mengaya. Mia puo morei miapfü puoe mhaü mhachülie kenjüthor voketa geinu khruocütalie vi, si mo liro haha u la thedze kesate. Mhanüü thenu hapfü ha uramiapfü cü puo chü liro haha uremia pete za rei kenga derei süu ki rei kezhaui liro we Kepenuopfü silieta üdi lhou u nei phi ba, derei uremia, u siezedzürie huo bu kemenga haituocü puo chü liro we khunhie Niepu-u ki kedipuo pu ta? Süla thedze hauha ketso vo di thenupfü tuoicü Keviphemiapfü ücü puo chü liro mechü kerüchü di vo puo ze vor puo bu mia ze rüna chü la bata morokesuo. Tsie teiu nu themia u phi u dzie mia metha lho rei Niepu-u silieta liro u ba nu rei kecha chü di u rüna khruohi balie kevi tei puo nu bate. Süla themia kehoupuorei puo

zha jütalie lho zo. A mha hakoha la thenupfü, khruocü kebapfü dze ketso di a nou kenýü chüzhü. (Shürhozelie, Telhe Mote 16,17)

Thie miakrau kehou chüliete derei u kehouzhapu menuo sashü morokesuo la kethu-ue Dieliekeviu Kepethau kelhou nunu liethomia thau se kelhaphiekeshü hau Khristamia la Khrista Kekhriezhoko se lhoushü morokesuo thashü.

THUTHE 6

MHASA NGUKELIE MU THEKHADIE

6.1 Pfhü Kevo nu Mhasa lekeli Cayie huo

Themia kelhouzho rüdirüli rükri phizhie. Süki ze di u thuo u kelhou teiu ze kelhouzhoko rei puokru puo nyitayakezha ngulie. Sünu u kelhouzho keviko rei khawalie kevi cha bataya. Süla, u kelhouzhoko pie leshümhasi sa balie morosuo, mu sidi u kelhouzho kemiepie puoteiu kru nu shülie morosuobei kekreamonyü thie kelhou teiu nu mia mhielie, puoca nu, puoteiu kru chülie mo ro puokere rei ze kesetayakecü la.

Mhathomhachüko ha themia meleu geinu kelhouzho chü partaya derei kelhouliethoko rüdi vota tse kelhouzho kesako se zhoweko valiwayakezha u diemvü nunu si pevilie.

Tenyidie nu rei mu Kekradie nu rei leshümhasi chaü nu Tenyimia zomonyü Nagamia dzeüseko thupie siekelhoumia mvüdze chü morosuote. U kelhouzho pekrulie kevi cha huo-U thuo u die khrie mu rhu di pukelie, u dzie se mhachükelie, u pfhe u neiko se mekelie.

6.2 Pfhü salie kevi chaüro Kemeyie huo

U kelhouzho kevi bathor. Süko pfhü salie, tsiu kimhie di kerüdi teiu kruu nu shülie vituo shi pfhü pesou salie, idi u kelhouzho keviko se mu pekrulie kevi cha meya se ba.

U tsiepfumia pfhemenei, nnyhü kelhouko se ketherhu tsiu kralie kemomia se kenyüyakezhako kelhoulietho kekreaketa ze pejüwalie kevi cha bate. Süla zayie ramei shierei tsiu therhu pfhemenei shierei pekrulieketu la pfhü pesou salie di kemiepie kelhoulietho kru nu shü kezhüra shülie morosuo.

6.3 Thekhadie

U kelhouzho ha puoteiu ze rüdirülizhüya. Süko huo tse le mo zo di kediwaya mu huo huo tse kevitsa vaketuo la mha kesa sede mu dodzü idi rüditaya. Kelhouzho kesa puo sedekecü re phi, tsiu mhale menuo di rüdilie mo tse keka ze kesetaya. Siürei kevitsa vaketuo la u pepitou di ciesie la kemomia kemevi ngulieya. Thie kijüu nu Seyie kekrekrekreküko ze kemewi parlietazhie, manyamharako mu kemeduonyako chüpie themia nei chüte. Puotei hau nu u kelhouzho rhu motalie kevi cha meyakuokezhü nu u kelhouzho keviko se kemetei mu rhukuo morokesuo nu bate kekreamonyü rüdirüli phikezhü nu u tsiepfumia kelhouzho keviko- kedietho, keshürhei, phichümia rhukecü zhoko, kekhrise mu nouzhie, mia pele moto di lhoukecü ikevoko setsaikeliemia mia metoumetha di lhoulie bakecü la. Süla u kelhouzhoko kemie menuopie u kelhouliethoko nu shülie morosuo beite.

Sükemhie di kethuu Shürhozelie-e puo mhathuko nu, bahurei Noudodzeko nunu mechükelhouzho kemiekecü kepushüte. Puoe **Kerheimvü** leshüu nu Science mu u tsiepfumia khrüphrü pede di thushü. Puoe dietherie nu thukecü *“Derei we tsie teiu nu kedipuo kemhie di mhasiu nguliezhü shikecü mu thiedzü teiu nu u krünuoko leshümhasi jü di kedipuo kemhie di kerieki u thuo u teiko chiepie kijüu ze kerhe di lhou vorlie shicü huo mehoshüketuo la hauha thulie.”* (Shürhozelie, Kerheimvü) isi. U tsiepfumiakoe leshümhasi vo u tso mo rei khrü themvü dze putuoya. Kethu-ue u tsiepfumia mhasi kesou dze thushü di u themia bu süko pekrulie morokesuo nounyü thushü. Sümho rei Science mu technology tsiu u tsiepfumia mhasipfhü pesou salie morokesuo nounyü thu sa di, *“U tsiepfumiako kedipuo kemhie di mha hako si kekrei di se vor shi le menuo voshü ro mha ungo puo. Ukoe mha hakoha mia puoe se puo nuonuoko pethashü morei puo kepenuomiako pethashüshü idi keyiese vorshü. We u*

kelhou rüdi votazhükecü la tsie teiu nu miapuorei mha hakoha le pesou phi zo ba mo rei si mo derei khriekesamia la hakoha huo kengupie zhülie ro mhasi nyükecü themia kekra lhou sier zotie ru u themia bu mhasi kewe hakoha pfhü kengulie di se kinyi chü tuo morokesuo puo ba. Tsie u donu liecie dzetsa phrükelie themia kekra nyite mu süla ca puo nu le vo ro mha hakoha thu kengu la mo zorei siekelhoumiako thiedzü dzeko ki si pevi sekuo di mhachü votalie vi. Derei thie leshü kenyüu liro thiedzü mhasi pechie volie kemo teiu nu mha hakoha si di se vorkecü keriekimiako mhasi ungokecü geinu pu pekra.” (Shürhozelie, Kerheimvü 7) isi.

*D.Kuolie-e, “Thie Nagamia rüli phi pede voshü voshü tse, kepu sie pu rei u themianuo kelhou rüdi phiketa ngu phrete... U kelhou rüdiketa caüla bodeu liro ‘Nagamia mha kesako rüya keyieketa la’ ücü lelie vi. Süu la Khrista kepeleu u kijü nu kevor ki mha kekrei le kechaduo mo di lieliete. Süu pemvü di leshümhasiu se kepetha sedevü ru süu pie puokuotho puo chü di lie lalie. Hanie üse suo üdi pu ba mo, vi phre zo sirei zhoweko khatsho zowa di me dze mia se phrü sedeta mu nuoyie puo sie puopuo idi seyie kekreamia keviko se u mhasi chadiko chü sei vorketa la u tsiepfumia zho huo vithor tuo zorei süko pie puoma kejü chüwaketa la khriekesamia bu süko dze si mo thete. Süsie rei u mhale huo nu tse mhale pesoushü kemo la ‘mha keviko sü thiedzü rei vi tuo, tsiedo rei vi mu thiesietsa rei vi vo zotuo’ icü cau le di pekrupie u zhowe chüse tuo moketa la u themia kelhou-u rüdi rükri se sate...Siürei mhasimhale neiüko thupie leshüda thulie ro kepchrümia geinu si keyie, kepu keyie volietuo mu siekelhoumia hako ca le pesou di se perhei laliecü zomonyü di se lhoukeshü geinu vi kemetha lalie vi ücü u kemerü puo nyi.” (D.Kuolie, Kenyü mu Menga 12,13) idi **Kenyü mu Menga** leshüu nu thushü.*

Tsie teiu nu Nagamia la leshümhasiu se kenieputho chü di leshümhasiu whuo di u kelhouzho kevi kekra rükra motazhie. Süla D.Kuolie-e ***Kenyü mu Menga*** nu thu sa di, *“Derei u donu themia kekra u tsiepfumia keviko si mu le pesou di rüguocü zomonyü se u kelhouzho mvüdze chü di ketholetsapfü tuoyakezhako le ketherhu mu mengasiei lalie kevi chau sü u tsiepfumia mhasimhale hakemhieko kepukeshü geinu se perhei lalie vi.”* (D.Kuolie, *Kenyü mu Menga* 3) isi. Sükemhie di U tsiepfumiakoe leshümhasi vo u tso mo shierei kelhouzhotsatie sou mu rükrie phi di kekrotho kevor zhoko ha rhu mu pekrulie morokesuo se mhathuda hau nounyü puo chü di pfhü mu thulie.

Mhathuko kezapie za sorou chülie di diebo kekrekreikecükö geinu kepushü.

Thuthe puo-u nu Tenyimia Diemvü sede dze kepushü. Tenyimia Diemvü tse Americamia thuo sedepie u tsüshü di diemvü chü kehieketuo la Angami Literature Committee pesielie. Süu menuo thezau kedipie Ura Academy chülie di diemvü rübei zo mo di kelhouzhoko rei sa bo di mhachü. Sünu phichümia mhachükeshüko donu Rüzhükhrie Sekhose dze huoyo kepushü di Dr. Shürhozelie dze mu Tenyidie nu puo mhathuko chieshü.

Thuthe kenieu nu Mhathuda hau thukecü bodeko, dorhüko, diebo-u kemeyie mu kemevi kemerü, mechü kelhou nu krotho thau mu Tenyimia lhou rüdishü morokesuo chaüko thuthe hau nu chiepie kepushü.

Thuthe seu nu tse tsiemhodzü Tenyimia dzethu kemeyieko donu mia kenie- K.B Veio Pou mu D.Kuolie unie leshü Literary Cultures of India's Northeast, tsiu Tenyidie : Le Kezhü Die idi kesieso di kelhouzho-u pemvü di kepushü.

Thuthe diau nu tse Tenyimia dienvü nu u tsiepfumia mu thie kelhoumia rüli huo chiepie cayie kekrekreikecüko nunu pede kepu mu kemejüşhü.

Shürhozelie mhathuko nu zhosa liellie kesüko thuthe pengou nu chiepie cayie kekrekreicüko nunu pede kepushü. Hau nu puo mhathu puorhi kekrekreikecüko donu Ese, Noudodze, Geizo, Rüsie, Thuyie kechü hako rei kepushü.

Thuthe sorou nu mhathudau thu kevo nu mhasa lekelie cayie huo chieshü di thekhadie sashü.

KEKHUOHILESHÜDAKO

Academy, Ura. *Ura Academy cie 75 Nyi Seweda*. Kohima: Ura Academy, 2014.

Beilieü. *Tenyimia Diemvü Dze*. Kohima: Ura Academy, 1999.

Chasie, Charles. *The Naga Imbroglia*. Kohima: Standard Printers and Publishers, 1999.

D.Kuolie. *Diemvü Rhitho Bodeko*. Kohima: Ura Academy, 2006.

—. *Kenyü mu Menga*. Kohima: Ura Academy, 2020.

—. *Miavimia Rüli*. Kohima: Ura Academy, 2011.

—. *Tenyidie: Le Kezhü Die*. Kohima: Ura Academy, 1994.

—. *Tenyimia Diemvü Thete Kerieu*. Kohima: Ura Academy, 2004.

D.Kuolie, Medongulie Tseikha and. *A Critical Study of Literary Work of Shürhozelie*. n.d.

D.Kuolie, Neizevonuo Suokhrie and. *A Stylistic Study of Tenyimia Literature*. n.d.

Eagleton, Terry. *Literary Theory an Introduction*. Delhi: Wiley India, 2008.

Hudson, W.H. *An Introduction to the Study of Literature*. Prakash Book Depok, 2003.

Iralu, Easterine. *A Naga Village Remembered*. Kohima: Ura Academy, 2003.

—. *Folk Elements in Achebe-A comparative study of Ibo Culture and Tenyimia Culture*. Kohima: Ura Academy, 2000.

Islam, Mazarul. *Folklore the Pulse of the People*. Delhi: Concept Publishing Company, 1980.

Khrieü. *Zhozho*. Kohima: Khrieü , 2002.

Kire, Easterine. *A Naga Village Remembered*. Kohima: Ura Academy, 2003.

Klarer, Mario. *An Introduction to Literary Studies*. New York: Routledge, 2004.

Neichüriazo. *Tenyimia Kelhou Dze*. Kohima: Ura Academy, 2003.

Pou, K.B.Veio. *Literary Cultures of India's Northeast*. Dimapur: Heritage Publishing House, 2015.

—. *Literary Cultures of India's Northeast*. Dimapur: Heritage Publishing House, 2015.

Prakash, Anand. *Marxism*. Delhi: Book Land Publishing co., 2002.

Sekhose, Kelhoukhrienuo. *Angamimia Kitho Dze*. Kohima: Ura Academy, 2014.

Sekhose, Khrieü. *Zhozho*. Kohima: Ura Academy, 2002.

Shürhozelie. *A Kelhou Dze*. Kohima: Ura Academy, 2019.

—. *A Kelhou Dze*. Kohima: Ura Academy, 2019.

—. *A Puo Kekhrie*. Kohima: Ura Academy, 2004.

—. *A Puo Kekhrie*. Kohima: Ura Academy, 1992.

—. *A Ra Kezivi*. Kohima: Ura Academy, 1996.

- , *A Vor... A Mia Ze Kerüchü... A A Neilie*. Kohima: Ura Academy, 2001.
- , *Diechie*. Kohima: Ura Academy, 2011.
- , *Kerheimvü*. Kohima: Ura Academy, 2011.
- , *Khedi Baptist Kehou Dze A Lisi*. Kohima: Ura Academy, 2018.
- , *Kijürü Kenieu Bouhou I*. Kohima: Ura Academy, 1992.
- , *Kijürü Kenieu Bouhou II*. Kohima: Ura Academy, 1992.
- , *Kijürü Kenieu Bouhou III*. Kohima: Ura Academy, 1994.
- , *Kijürü Kenieu Bouhou III*. Kohima: Ura Academy, 1994.
- , *Methuophemia*. Kohima: Ura Academy, 1993.
- , *No Penuo Kesa La Morosuo*. Kohima: Ura Academy, 1993.
- , *Pejokewau*. Kohima: Ura Academy, 1993.
- , *Phousanyi*. Kohima: Ura Academy, 1981.
- , *Puo A Meho Tha Zo*. Kohima: Ura Academy, 2004.
- , *Telhe Mote*. Kohima: Ura Academy, 1994.
- , *Tenyidie Dze*. Kohima: Ura Academy, 2005.
- , *Tenyidie Dze*. Kohima: Ura Academy, 1992.
- , *Thehou Rüsie*. Kohima: Ura Academy: Nagaland, 2004. print.
- , *Thenou Rütso*. Kohima: Ura Academy, 1993.
- , *U Niedimia*. Kohima: Ura Academy, 2010.

- , *U Niedimia*. Kohima: Ura Academy, 1989.
- , *U Teiki Geizo*. Kohima: Ura Academy, 2011.
- , *U Themia Dze Boubou I*. Kohima: Ura Academy, 2007.
- , *U Themia Dze Boubou II*. Kohima: Ura Academy, 2010.
- , *U Themia Dze Boubou III*. Kohima: Ura Academy, 2014.
- , *U Tsiepfumia Rüve*. Kohima: Ura Academy, 1982.
- , *Üca 53*. Kohima: Ura Academy, 1982.
- , *Üca 53*. Kohima: Ura Academy, 2010.
- , *Ura Academy Dze*. Kohima: Ura Academy, 2020.
- Shürhozelie, Mezhüvilie Liezietsu, Keduosievi Kesiezie. *MKS Dieda*.
Kohima: Shürhozelie Liezietsu, 2019.
- Sorhie, Vikielie. *Tenyimia Kelhou Bode*. Kohima: Ura Academy, 1993.
- Thinuokhrieü. *Thenupfü*. Kohima: Ura Academy, 1996.
- Vilhouzhalie. *Thenudiü*. Kohima: Neilhou-o Phewhuo, 1992.
- Zhale, Kiezotuo. *Tenyimia Kelhou Dze*. Kohima: Ura Academy, n.d.